

**F. NIETZSCHE VE M. İKBAL'İN İNSAN VE EĞİTİM
ANLAYIŞLARININ KARŞILAŞTIRILMASI**

Mehmet AYDIN

**Yüksek Lisans Tezi
Felsefe ve Din Bilimleri Ana Bilim Dalı
Doç. Dr. Ömer DEMİR
2019
(Her Hakkı Saklıdır)**

T.C.
BAYBURT ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI

**F. NIETZSCHE VE M. İKBAL'İN İNSAN VE EĞİTİM ANLAYIŞLARININ
KARŞILAŞTIRILMASI**

**(The Comparison of F. Nietzsche and M İkbal's Understanding of Human and
Education)**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

MEHMET AYDIN

Danışman: Doç. Dr. Ömer DEMİR

Bayburt
Eylül, 2019

KABUL VE ONAY TUTANAĞI

Doç. Dr. Ömer DEMİR danışmanlığında, 152110554
numaralı Mehmet AYDIN tarafından hazırlanan
"F. Nietzsche ve M. Kbel'in İnsan ve Eğitim Anlayışının
Karşılaştırması" konulu bu çalışma 031.091.2019 tarihinde aşağıdaki jüri
tarafından Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı,
Programında Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan : Prof. Dr. Turan MAMOĞLU İmza:
Jüri Üyesi: Prof. Dr. Hüseyin ERDEM İmza:
Jüri Üyesi: Doç. Dr. Ömer DEMİR İmza:
Jüri Üyesi: Dr. Öğr. Üyesi Fatih KAYA İmza:

Bu tezin Bayburt Üniversitesi Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Yönetmeliği'nin ilgili maddelerinde belirtilen şartları yerine getirdiğini onaylıyorum.

25/09/2019

Doç. Dr. Fatih GÜRBÜZ

Enstitü Müdürü

ETİK VE BİLDİRİM

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum " F. Nietzsche'nin ve M. İktbal'in İnsan ve Eğitim Anlayışlarının Karşılaştırılması" başlıklı çalışmanın tarafımdan bilimsel etik ilkelere uyularak yazıldığını ve yararlandığım eserleri kaynakçada gösterdiğimi beyan ederim.

... / ... / 20..

İmza

Mehmet AYDIN

TEŞEKKÜR

Çalıőmamda bana akademik anlamda yol gösteren tez danıőmanım Doç. Dr. Ömer DEMİR'e, Nietzsche'nin felsefisi hakkındaki bilgileri ile bana katkıda bulunan Prof. Dr. Hüseyin Suphi ERDEM'e son olarak tez sürecim boyunca tecrübesi ve bilgisiyle tezimin her evresinde bana destek olan Prof. Dr. Tuncay İMAMOĞLU'na teşekkürlerimi sunarım.

ÖZ
YÜKSEK LİSANS TEZİ
F. NIETZSCHE ve M. İKBAL'İN İNSAN VE EĞİTİM ANLAYIŞLARININ
KARŞILAŞTIRILMASI

Mehmet AYDIN

EYLÜL 2019, 102 Sayfa

Nietzsche ve İktbal farklı toplumlarda yaşamalarına rağmen düşünce dünyalarında birçok benzer ve farklı noktaları vardır. Bu çalışma, Nietzsche ve Muhammed İktbal'in ideal insan ve eğitim anlayışlarının karşılaştırılmıştır.

Bu çalışma üç bölümden oluşmaktadır. İlk bölümünde F. Nietzsche'nin insan ve eğitim anlayışı, ikinci bölümde İktbal'in insan ve eğitim anlayışı, üçüncü bölümde ise her iki düşünürün insan ve eğitim anlayışları karşılaştırılmıştır.

Çalışmanın sonunda her iki düşünürün, insan varlığına önem verdiği ve insanın ideal olma konusunda ortaya koyduğu benzer durumlara temas ettikleri tespit edilmiştir. Bu bağlamda çalışmanın sonunda iki düşünürün ideal insan anlayışlarının birbirine birçok açıdan benzediği de görülmüştür. Ayrıca ideal insan konusunda Nietzsche'nin "üstinsan" ile İktbal'in "insan-ı kâmil" arasındaki farklılığa dikkat çekilmiştir. Bu noktada ise iki düşünürün birbirinden farklı düşünce ve inanca sahip olduğu gözlenmiştir.

Eğitim konusunda ise her iki düşünür, bireyin eğitim sürecinde kültürün önemine değinmişler, kişinin kendi kültüründen haberdar olmasını sağlayan gücün de eğitim olduğuna kanaat getirmişlerdir. Yerli bir neslin devamlılığı için bu ilkenin benimsenmesi gerektiği hususunda önemli fikirler öne sürmüşlerdir. Bu bağlamda İktbal eğitimi, bireyin benliğini güçlendirecek bir süreç olarak tanımlamış ve eğitimin kritik dönemi olarak ilköğretim çağını görmüştür. İktbal, bu dönemde çocuğun tevhid ve ahlaki ilkelere bağlı kalarak daha çabuk gelişim gösterebileceğini belirtmiştir. İktbal'in eğitimden beklentisi topluma örnek rol olabilecek kâmil insanların yetiştirilmesidir. Nietzsche ise eğitimin kritik dönemini ortaöğretim olduğunu belirtmiştir. Alman filozof, özellikle liselerin yükseköğretime geçişte önemli bir köprü olduğuna dikkat çekmiştir. Nietzsche, ideal bireylerin yetiştirilmesinde en önemli görevin öğretim kurumlarının olduğunu ifade etmiştir. Bu yüzden XIX. yüzyıl Almanya eğitim sisteminin bozulmasında eğitim kurumlarını sorumlu tutmuş ve sert bir dille eleştirmiştir. Nietzsche'nin eğitimden beklentisi ise; anadiline, kültürüne ve tarihine sahiplenebilen üstinsanların yetiştirilmesidir.

Anahtar Sözcükler: Nietzsche, İktbal, Nietzsche ve İktbal'in insan anlayışı, Nietzsche'nin eğitim anlayışı, İktbal'in eğitim anlayışı

ABSTRACT

MASTER'S THESIS

THE COMPARISON of F.NIETZSCHE and M. İKBAL'S UNDERSTANDING of HUMAN and EDUCATION

Mehmet AYDIN

SEPTEMBER 2019, 102 Pages

Eventhough Nietzsche and Muhammed İkbal live in different societies, they have similarities and differences in their world of thought. In this research, Nietzsche and Muhammed İkbal's understanding of ideal person and education was compared.

This study consists of three parts. In the first part, F.Nietzsche's understanding of human and education, In the second part, İkbal's perception of human and education, in the third part both of the philosophers' understanding of human and education have been compared.

At the end of the research, it was determined that both thinkers gave importance to human existence and mentioned similiar situations put forward on the issue of being ideal person. In this context, at the end of this work, it was also seen both of the philosophers' views of being ideal person resembled each other in many aspects. Moreover, it was taken attention to the differences between Nietzsche's superman and İkbal's perfect human being about ideal person. At this point, it was realized that both of them had different thoughts and beliefs.

When it comes to education, both thinkers focus on the importance of culture during a person's education process. They are both convinced that it is the power of education that makes the individual aware of his/her own culture. In this way, they suggest significant opinions about this principal to be adopted for the continuousness of an indigenous generation. In this regard, İkbal described education as a process which will strenghten an individual's self and viewed elementary age as the critical period of education. He stated that a child could develop faster by depending on existence and oneness of Allah and moral principles. His expectation of education is to grow up perfect human who will serve as a role model for community. However, Nietzsche stated that secondary school education is the critical period of education. The German philosopher pointed out that especially high schools are important bridges to pass higher education. He specified the most important duty belongs to educational institutions for growing up ideal person. Therefore, he charged and criticized educational institutions for destroying XIX. century German educational system. Furthermore, his expectation from education is to grow up superman who can adopt his/her mother tongue, culture and history.

Key Words: Nietzsche, İkbal, Nietzsche and İkbal's Understanding of Human, Nietzsche's Understanding of Education, İkbal's Understanding of Education

İÇİNDEKİLER

ETİK VE BİLDİRİM.....	I
TEŞEKKÜR	II
ÖZ.....	III
ABSTRACT	IV
İÇİNDEKİLER	V
KISALTMALAR.....	IX
GİRİŞ	1
A. Problem	4
B. Tezin Konusu	4
C. Tezin Amacı ve Önemi.....	5
D. Konu ile İlgili Yapılmış Çalışmalar	5
E. Yöntem	7
BİRİNCİ BÖLÜM	9
1. FRIEDRICH NIETSCHE'NİN İDEAL İNSAN VE EĞİTİM ANLAYIŞI.....	9
1.1. Friedrich Nietzsche'nin Hayatı.....	9
1.1.1. Nietzsche'nin Başlıca Eserleri.....	10
1.2. Friedrich Nietzsche'nin İnsan Anlayışı	12
1.2.1. Modern Köle: Sürü İnsanı.....	15
1.2.2. İdeal İnsan: Üstinsan.....	17
1.3. F. Nietzsche'nin Eğitim Anlayışı	19
1.3.1. Nietzsche'nin Eğitim Anlayışında Temel İlke ve Kavramlar	20
1.3.1.1. Üstinsanın Yetiştirilmesi	20
1.3.1.2. Sorgulama ve Düşünce Eğitimi.....	21
1.3.1.3. Kültür	22
1.3.1.4. Dil Eğitimi.....	25

1.3.1.5. Acı Çekme	26
1.3.1.6. Eğitimin Daraltılıp Genişletilmesi: Halk Eğitiminin Gereksizliği.....	27
1.3.1.7. Platon'un İdealar Öğretisine Getirilen Eleştiriler	30
1.3.1.8. Eğitimde Tarihin Gerekliliği	31
1.3.1.9. Nietzsche'nin Sanat Anlayışında; Tragedya ve Müziğin Yeri	32
1.3.1.9.1. Tragedya.....	33
1.3.1.9.2. Müzik.....	34
İKİNCİ BÖLÜM	35
2.MUHAMMED İKBAL'İN İDEAL İNSAN VE EĞİTİM ANLAYIŞI	35
2.1. Muhammed İقبال'in Hayatı.....	35
2.1.1. Yaşadığı Çağ ve Müslümanların Sorunları.....	36
2.1.1.1. Ben/Benlik Sorunu.....	37
2.1.1.2. Aşırı Batı Taklitçiliği.....	39
2.1.1.3. Kalplerdeki "Aşk" Eksikliği.....	40
2.1.1.4. Molla ve Aydın Sınıfının Görevini İcra Etmemesi	41
2.1.1.5. Ümmet Bilincinin Ortadan Kaybolması.....	42
2.2. Muhammed İقبال'in İnsan Anlayışı	44
2.2.1. Pasif İnsan: Köle İnsanı	46
2.2.2. İdeal İnsan: İnsan-ı Kâmil.....	48
2.3. Muhammed İقبال'in Eğitim Anlayışı.....	50
2.3.1. İقبال'in Eğitim Anlayışında Temel İlke ve Kavramlar	50
2.3.1.1. Tevhid.....	50
2.3.1.2. Kâmil İnsanı Yetiştirme.....	51
2.3.1.3. Sürekli-Yaşam Boyu Eğitim	52
2.3.1.4. Özgürlük.....	53
2.3.1.5. Kendilik-Orijinallik-Taklidin Olmaması.....	54
2.3.1.6. Erken Yaşta Eğitim.....	56

2.3.1.7. <i>İdeal Öğretmenler</i>	56
2.3.1.8. <i>Uygun Çevre</i>	57
2.3.1.9. <i>Aktiflik ve Yaratıcılık</i>	58
2.3.1.10. <i>Cesaret</i>	59
2.3.1.11. <i>Hoşgörü</i>	61
2.3.1.12. <i>Fakr</i>	61
2.3.1.13. <i>Akıl-Kalp, İlim-Aşk Birliği</i>	62
2.3.1.14. <i>Değerlerin Önceliği</i>	65
2.3.1.15. <i>Kadın ve Erkek Herkes İçin Eğitim</i>	65
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	67
3.F. NIETZSCHE VE M. İKBAL'İN İNSAN VE EĞİTİM ANLAYIŞLARININ KARŞILAŞTIRILMASI.....	67
3.1. İktbal'in Nietzsche'yi Tanıması	67
3.2. İktbal ve Nietzsche'nin Görüşlerinde Benzerlik ve Farklılıklar	68
3.2.1. Benzeştikleri Konular	68
3.2.1.1. <i>Yaşadıkları Çağı Eleştirmeleri</i>	68
3.2.1.2. <i>Geleneği ve Sahte Din Adamlarını Eleştirmeleri</i>	69
3.2.1.3. <i>Antik Yunan Felsefesini Eleştirmeleri</i>	70
3.2.1.4. <i>Edebi Dil ve Üslup</i>	75
3.2.1.5. <i>Nietzsche ve İktbal'de Akıl, Duyu ve Aşkın Önemi</i>	77
3.2.2. Ayrıştıkları Konular	80
3.2.2.1. <i>İktbal Dindar Nietzsche Dindar Değildir</i>	80
3.2.2.3. <i>Bilim Anlayışları</i>	84
3.2.2.4. <i>İnsana ve Hayata Nietzsche'nin Karamsar İktbal'in İyimser Bakması</i>	85
3.2.2.5. <i>Eğitimde Nietzsche'nin Dile ve Kültüre İktbal'in Kur'an'a Vurgu Yapması</i> .	86
3.2.2.6. <i>Nietzsche'nin Ebedi Tekerrür ve Kadercı Oluşu</i>	87
3.2.2.7. <i>İktbal'de Tevhidin Merkeze Alınması</i>	90

3.2.2.8. <i>Nihilizmin Karanlığından Tevhid'in Aydınlığına</i>	91
SONUÇ VE ÖNERİLER.....	94
KAYNAKÇA	97
İNTERNET KAYNAKLARI	100
ÖZGEÇMİŞ.....	102

KISALTMALAR

Bkz. Bakınız

Erişim. Erişim Tarihi

S. Sayfa

SDÜ. Süleyman Demirel Üniversitesi

TDK. Türk Dil Kurumu

Trc. Tercüme eden

Vb. Ve benzeri

GİRİŞ

İkbal, eğitimini tamamlamak amacıyla Batıda bir süre kalmıştır. Bu eğitim süreci içinde ünlü oryantalist T. Arnold ile tanışma fırsatı bulmuştur. İkbal, Batı düşünce sistemine dair birtakım fikirler elde etmiş, İslam inancını Mir Hasan tarafından daha önce aldığı İslami bilgiyle yoğurarak kendi kimliğini inşa etmeye çalışmıştır.¹ İkbal, Batıda kaldığı zaman diliminde kültüründen ve değerlerinden uzak kalmamıştır. Doğu dünyasının içinde bulunduğu durumu analiz etmiş ve tespit ettiği sorunları ile ilgilenmiştir. Pakistan'ın işgal sonrası tekrardan bağımsızlığını kazanması için çalışmalarda bulunmuştur. Bu yüzden İkbal, Pakistanlılar için sorumluluğunun bilincinde olan bir baba modeli olarak görülmüştür.²

İkbal, "*İslam'da Dini Düşüncenin Yeniden İnşası*" adlı eserinde düşüncelerini ve yorumlarını aktarırken olaylara Kur'an perspektifinden bakmaya özen göstermiştir. Bu eserde hem İslam hem de Batı filozoflarının düşünceleri üzerine duran İkbal, Kur'an ilkelerine bağlı kalarak bir yandan kadim felsefeyi bir yandan da bu felsefeyi kendisine referans kılan İslam filozoflarını tenkit etmiştir. İkbal, söz konusu eserde Alfred North Whitehead ve Nietzsche gibi düşünürlerin görüşlerine de yer vermiştir.³ Bu eserde genel olarak insan, ego, özgürlük, ölümsüzlük, inanç ve kader gibi konulara değinmiştir. Bazı düşüncelerinden dolayı Nietzsche'yi överken bazı konular da ise eleştirmiştir. Bu bağlamda İkbal, Nietzsche'nin görüşlerinden hareketle Batı düşüncesi ile Doğu düşüncesi arasında bir köprü olabilmenin mücadelesini vermiştir. İkbal, Nietzsche'nin görüşlerine getirdiği beğeni ve eleştirilerini şiir yoluyla da *Cavidname*, *Şarktan Haber*, *Kulluk Kitabı* ve *Peyam-ı Maşrik* gibi eserlerinde okurlarına aktarmıştır.

İnsanın ne'liği problemi, insanlık tarihi kadar eski bir problemdir. İnsan nedir? Sorusu felsefe tarihinin her döneminde ve hemen her filozof tarafından tekrar tekrar sorulmuş ve tekrar tekrar yanıtlanmaya çalışılmıştır.⁴ Bu bağlamda insan nedir? Sorusuna diğer filozoflardan farklı bir yaklaşım içinde bulunan Nietzsche ve İkbal olmuştur. Özellikle her iki düşünürün, ideal insan olma yolunda önemli görüşlere sahip oldukları bilinmektedir.

¹ Muhammed İkbal, *Benliğin Sırları*, Trc. Beste Yılmazoğlu (İstanbul: Mutena Yayınları, 2014), 7.

² İkbal, *Benliğin Sırları*, 9.

³ Muhammed İkbal, *İslam'da Dini Düşüncenin Yeniden İnşası*, Trc. Rahim Acar (İstanbul: Timaş Yayınları, 2013), 21.

⁴ Aytekin Demircioğlu, *İbn Haldun'un İnsan Düşüncesi ve Medeniyet Algısı*, (Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi, 2013), 17.

İdeal insan tipi, sosyal bilimlerde toplumsal realitenin anlaşılmasında ve açıklanmasında kullanılan teorik bir kavramdır. Bu kavram insan türünün en olgun ya da tecrübeli örneği şeklinde de tanımlanabilir.⁵ İdeal insan kavramı gerek Doğu gerekse Batılı düşünürlerin, felsefesinde kullandığı bir ifade biçimidir. Bu düşünürlerden Nietzsche, ideal insan tiplemesi için "üstinsan"ı İktbal ise "insan-ı kâmil" kavramını kullanmıştır. Ayrıca Nietzsche'nin üstinsan tanımlamasının İslam düşüncesinde merdû mümin insan profili ile benzerlik gösterdiği hususunda önemli bilgilere ulaşılmıştır.

Üstinsan, Nietzsche'nin öngördüğü ideal insan modelidir. Nietzsche'ye göre üstinsan değerlerini gözden geçiren ve güçlü olma arzusunu daima koruyan birisidir. Kısacası yaşamın bütün zorluklarına karşı cesaret duygusunu yitirmeyen kişidir. Üstinsan, başkalarının esiri olmaktan ve kendi şehvetinin uydusu haline gelmekten kaçınır. Nietzsche'ye göre üstinsan, varlığın doğasını ve varoluşun özünü temsil eder. Üstinsan, doğada meydana gelecek herhangi bir sıkıntıyı giderme noktasında güçlü biridir.⁶ Üstinsan yaratıcı insan tipidir. Nietzsche üstinsan'ın bu yaratıcı özelliğini Zerdüş adlı bir kahramanın üzerinden anlatır. Ona göre Zerdüş var diye insanların çoğu yaşamın değerini bilmektedir. Ayrıca Nietzsche'ye göre insanlara, hayatı sevdiren kişi de Zerdüş'tür.⁷

İktbal de ideal insan olarak insan-ı kâmil tipini öngörmektedir. İnsan-ı kâmil tasavvuf düşüncesinde zirveye ulaşmış, olgunluk düzeyini tamamlamış ve ruhsal yönden yetkinleşmiş kişidir. Kamil insan, kendisinin fani olduğunu bilip yaratıcısına ulaşmayı kendisine amaç edinmiş kimsedir. Kamil insan, yaratıcı katında sonsuzluğa varmayı arzulayan biridir.⁸ İktbal için insan-ı kâmil, toplum için bir rol modelidir. İnsan-ı kâmil, yeteneği sayesinde geleceğe bir şeyler bırakmaya çalışan kişidir.⁹

Hem Nietzsche hem İktbal'e göre insan, özünde değerli bir varlıktır. Her iki düşünür, insanın sadece akıl sahibi bir varlık olmadığı akıl ile beraber insanın duygu, duyu ve aşk yönünün de bulunduğu işaret ederler. Gerçek olan bilgiye ulaşılmasında bu unsurların önemli etmenler olduğuna da dikkat çekerler. Ayrıca Nietzsche ve İktbal'in düşüncesinde olgun, tecrübeli veya bilgili insanın yani ideal insanın ortaya çıkmasında bu öğelerin değerli olduğuna vurgu yaparlar.

⁵ Ahmet Cevizci, *Felsefe Paradigma Sözlüğü*, (İstanbul: Paradigma Yayınları, 2013), 825-830.

⁶ Cevizci, *Felsefe Paradigma Sözlüğü*, 1575-1576.

⁷ İoanna Kuçuradi, *Nietzsche ve İnsan*. 6. Baskı (Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu Yayınları, 2006),83.

⁸ Cevizci, *Felsefe Paradigma Sözlüğü*, 865.

⁹ Ahmet Albayrak, "İktbal'de Dinamik İnsan Anlayışı", Araştırma Notları, Divan Dergisi, 5 (1998-2): 244.

İkbal, "*İslam'da Dini Düşüncenin Yeniden İnşası*" adlı eserinde Nietzsche'nin ebedi tekerrür konusunu ele alır. Ebedi tekerrür, İkbal ile Nietzsche'nin insan anlayışlarının farklılaşmaya başladığı nokta burasıdır. Nietzsche'nin ebedi dönüş fikri, İkbal'in zihin dünyasında kabul görmemiştir. İkbal'e göre Nietzsche'nin ebedi tekerrür teorisi son derece insan yaşamını olumsuz etkilemektedir.¹⁰ Bu bağlamda İkbal, insan yaşamı için umut vaat eden bir felsefeden söz ederken, Nietzsche'nin insanı karamsarlığa, umutsuzluğa ve kısır bir döngüyü savunan bir nihilizm felsefesinden söz etmektedir. İkbal'e göre Nietzsche'nin insanı, nihilizmin karanlığına ve kötü kaderciliğin tahakkümü altına girmiş durumdadır. İkbal, insanın nihilizmin bataklığından çıkaracak olan gücün tevhid olduğuna inanır.

İnsanların hangi yönde ve niçin eğitildikleri, onlara nelerin öğretilmesi veya öğretilmemesi, onların nasıl kontrol ve disipline edilmesi gerektiği hususunda sorulara cevap arayan disiplin eğitim felsefesidir. İyi bir insan veya vatandaş yetiştirebilmek için eğitimin ereği ne olmalıdır?¹¹ Kuşkusuz eğitim felsefesinde bu sorulara cevap bulmaya çalışan Nietzsche ve İkbal olmuştur. Nietzsche ve İkbal'in eğitim felsefesinin temel amacı insanın yetiştirilmesidir. Yani her iki düşünürün odaklandığı temel nokta, kaliteli bir neslin ortaya çıkmasıdır. Buda ancak eğitim aracılığıyla gerçekleşmektedir.

Nietzsche'nin eğitim felsefesinde kültür, insan yaşamı için önem taşıyan bir kavramdır. Nietzsche, insanın eğitim aracılığıyla kültürleneceğinden ve bu sayede ideal bir insan profili ortaya çıkarılacağından bahseder. Bu bağlamda Nietzsche Hıristiyan kültürünü eleştirirken, İslam kültürünün kökeninin soylu ve erkeksi içgüdülere dayandığını belirtir.¹²

Nietzsche, Almanların ideal insan tipinde ve eğitim sisteminde gördüğü kültürel bozulmalara dikkat çeker. Kültür kavramını yeniden değerlendirir ve bilimin kültür üzerindeki olumsuz etkisine dikkat çeker. Kültürün sadece bilimin yükselişine bağlı bir değer olarak görülmesi halinde insanın birçok sorun ile karşılaşacağını iddia eder.¹³

İkbal ise eğitim konusunda öncelikle çocuk eğitiminin öneminden bahseder. Çocuğun hem fiziksel hem de zihinsel gelişimini gerçekleştirmesi için bazı hususlara dikkat çeker. Özellikle çocuğun; aile, okul, öğretmen ve çevre ile olan ilişkisinin nasıl olması gerektiği konusunda önemli ilkeler ortaya koyar.

¹⁰ İkbal, *İslam'da Dini Düşüncenin Yeniden İnşası*, 148.

¹¹ Ahmet Arslan, *Felsefeye Giriş*, 18. Baskı (Ankara: Adres Yayınları, 2013), 379.

¹² Friedrich Nietzsche, *Aforizmalar*, Trc. Orhan Düz (Ankara: Tutku Yayınları, 2012), 172-173.

¹³ Friedrich Nietzsche, *Eğitimci Olarak Schopenhauer*, Trc. Cemal Atilla, 5. Baskı (İstanbul: Say Yayınları, 2019), 64.

İkbal, eğitim felsefesinde "yaşam ilkesi" olarak kabul ettiği tevhidin önemine odaklanır. İkbal'in Nietzsche'den koptuğu nokta burasıdır. Çünkü İkbal'e göre Nietzsche'nin mensup olduğu ulus, ruhsal yönden 'la' sınırdan oldukça uzaktır. İkbal, yaşamın başlangıç sınırnın kelime-i tevhiddeki "la" sınırında olduğunu yaşam amacının ise "illa" sınırında gizli olduğunu savunur.¹⁴

Çalışmamızın birinci bölümünde Nietzsche'nin yaşadığı çağ ile hesaplaşması okurun zihin dünyasına sunuldu. Daha sonra da filozofun insan ve eğitim anlayışı üzerinde duruldu. İkinci bölümde İkbal'in XX. yüzyılda İslam dünyasının çökmesine neden olan bireysel ve toplumsal sorunlara dair düşünceleri analiz edildi. Son olarak İkbal'in insan ve eğitim anlayışı hakkında bilgiler verildi. Çalışmamızın üçüncü bölümünde ise iki filozofun insan ve eğitim anlayışları mukayese edildi. Çalışmada İkbal'in bu eleştirileri göz önünde bulundurarak Doğu ve Batı düşünce sisteminde ideal insan ve eğitim kavramı yeniden değerlendirildi.

A. Problem

Bu çalışmanın problem cümlesi; Nietzsche ile İkbal'in insan ve eğitim konularında benzer ve farklı görüşleri nelerdir? Araştırmada bu temel soruya bağlı olarak aşağıdaki alt problemlere cevap aranmıştır.

- Nietzsche'nin insan ve eğitim anlayışı nasıldır?
- Nietzsche'nin eğitim felsefesinde kullandığı temel kavramlar nelerdir?
- İkbal'in insan ve eğitim anlayışı nasıldır?
- İkbal'in eğitim felsefesinde kullandığı temel kavramlar nelerdir?
- Nietzsche ile İkbal'in insan ve eğitim konularında benzer görüşleri nelerdir?
- Nietzsche ile İkbal'in insan ve eğitim konularında farklı görüşleri nelerdir?

B. Tezin Konusu

Araştırmanın konusu Nietzsche ve İkbal'in insan ve eğitim anlayışlarının karşılaştırılmasıdır. Konu, iki düşünürün insan ve eğitim felsefeleri göz önünde bulundurularak mukayese edilmiştir. Çalışmada iki önemli düşünürün insan ve eğitim

¹⁴ Muhammed İkbal, *Musa Vuruşu & Hicaz Armağanı*, Trc. Celal Soydan (Ankara: Hece Yayınları, 2013), 84.

görüşleri analiz edilerek Doğu ve Batı düşüncesi örneğinde ele alınıp incelenmiştir. Çalışmanın birinci bölümünde Nietzsche'nin ikinci bölümde ise İktbal'in düşüncelerine yer verilmiştir. Nietzsche XIX.yüzyılın insanını, ahlakını, sanatını, felsefesini, kültürünü ve eğitim anlayışını değerlendirirken, İktbal ise XX. yüzyıl Müslümanların çöküş sorunlarına odaklanmıştır. Bu bağlamda iki düşünürün kendi çağı ile olan hesaplaşmasına yer verilerek çalışmaya bir arka plan oluşturulmuştur. Çalışmada Nietzsche'nin üstinsan ile İktbal'in insan-ı kâmil insan tipleri analiz edilerek Doğu ve Batı düşüncesinde insan kavramı ele alınmıştır. Çalışmada ayrıca Nietzsche ve İktbal'in eğitim felsefesine dair görüşlerine yer verilmiştir. Her iki düşünürün eğitim konusunda uzlaştığı ve ayrıldığı noktalara dikkat çekilmiştir.

C. Tezin Amacı ve Önemi

Bu çalışmadaki esas amaç, Nietzsche ve İktbal'in insan ve eğitim anlayışlarını karşılaştırmaktır. Her ne kadar yaşadıkları dönemler ve coğrafyalar ayrı olsa da iki düşünür arasındaki etkileşimi ve boyutlarını ortaya koymaktır. Çünkü her iki filozofun felsefesinde kullandıkları kavramlar ve eleştiriler birbirine benzemektedir. Kendi yaşadıkları çağı ve toplumlarını önemli derecede etkileyen her iki düşünürün benzer ve farklı görüşleri araştırmayı önemli kılmaktadır. İktbal ve Nietzsche'nin geleneksel düşünceye ait eleştiri ve önerileri günümüzde hâlâ tartışılmaktadır. Ayrıca çalışmada Nietzsche ve İktbal'in insan ve eğitim konusunda kullandıkları kavramlar ve insan ve eğitime getirdikleri eleştiriler de günümüz düşünce dünyasında tartışılmaya devam etmektedir. Ayrıca konu Doğu ve Batı üzerine yazılmış metinlerin daha iyi anlaşılması açısından önem taşımaktadır.

Çalışmamızın diğeri bir önemi ise akademik anlamda bugüne kadar bu konunun ele alınmaması veya çalışılmamış olmasıdır. Nietzsche ve İktbal daha önce yüksek lisans ve doktora düzeyinde ayrı ayrı çalışılmıştır. Biz ise iki düşünürün felsefi düşüncelerinden yararlanarak Doğu-Batı arasındaki bir sentez mahiyetinde bir ürün ortaya koymaya gayret ettik. Nietzsche ve İktbal üzerinde çok sayıda eser kaleme alınmıştır. İki düşünürün hayatı, felsefesi ve din anlayışları ile ilgili konularda yazılan çalışmalara ulaşmak mümkündür. Fakat iki düşünürün bir arada değerlendirildiği veya mukayese edildiği çalışma tespit edemedik.

D. Konu ile İlgili Yapılmış Çalışmalar

Nietzsche ve İktbal üzerine yapılmış bizim de bu çalışmamızda yararlandığımız eser ve çalışmalar şunlardır;

a. Kitaplar

Kılıç, Cevdet. *Büyük Müteffik Dr. Muhammed İkbâl Hayatı, Şahsiyeti ve Fikirleri*. Ankara: Muradiye Kültür Vakfı Yayınları, 1994.

Kızılçelik, Sezgin. *Batı Barbarlığı I Rousseau, Marx ve Nietzsche Üzerine*. 2. Baskı. Ankara: Anı Yayınları, 2011.

Klossowski, Pierre. *Nietzsche ve Kısır Döngü*. Trc. Mukadder Yakupoğlu. İstanbul: Kabalcı Yayınları, 1999.

Nietzsche, Friedrich. *Platon Öncesi Filozoflar*. Trc. Nur Nirven. İstanbul: Pinhan Yayınları, 2018.

Nietzsche, Friedrich. *Deccal(Hıristiyanlığa Lanet)*. Trc. Ayça Kaya. İstanbul: Say Yayınları, 2017.

Nietzsche, Friedrich. *Eğitimci Olarak Schopenhauer*. Trc. Cemal Atilla. 5. Baskı, İstanbul: Say Yayınları, 2019.

Nietzsche, Friedrich. *Öğretim Kurumlarımızın Geleceği Üzerine*. Trc. Güresel Aytaç. İstanbul: Say Yayınları, 2012.

İkbâl, Muhammed. *İslam'da Dini Düşüncenin Yeniden İnşası*. Trc. Rahim Acar. İstanbul: Timaş Yayınları, 2013.

İkbâl, Muhammed. *Benliğin Sırları*. Trc. Beste Yılmazoğlu. İstanbul: Mutena Yayınları, 2014.

İkbâl, Muhammed. *Makaleler*. Trc. Celal Soydan. Ankara: Hece Yayınevi, 2017.

İkbâl, Muhammed. *Kulluk Kitabı*. Trc. Ali Nihat Tarlan. İstanbul: Timaş Yayınları, 2017.

b. Makaleler

Akarsu, Bedia. *"Nietzsche'nin Tarihi Karşısında Tutumu"*. Felsefe Arkivi, 19 (Temmuz 2019):1.

Albayrak, Ahmet. *"İkbâl'de Dinamik İnsan Anlayışı"*. Araştırma Notları, Divan Dergisi, 5 (1998-2): 241-254.

Faruqi, Abdullah. *"İkbâl'in Eğitim İle İlgili Düşünceleri"*. Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi, 3/2 (2003):195.

Şengör, A.M Celal. "*Nietzsche ve 'Akla' İsyân*". Cogito-Özel sayı(Üç Aylık Dergi), 25 (Kış 2001): 240-241.

c. Doktora Çalışmaları

Albayrak, Ahmet. *Muhammed İkbâl'in Kişilik Yapısı ve Öngördüğü İnsan Modeli*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Uludağ, 2001.

Kantarıcı Bingöl, Zeynep. *Nietzsche'de Din, Ahlak ve Felsefe Eleştirisi*. Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi, 2017.

Soydan, Celal. *Urduca Manzum ve Mensur Eserler Işığında Allame Muhammed İkbâl*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, 1999.

d. Yüksek Lisans Çalışmaları

Bakırcı, Ahmet Zeki. *Türk Düşünce Dünyasında Nietzsche*. Yüksek Lisans Tezi, Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, 2015.

Bakış, Rıza. *Muhammed İkbâl'e Göre Dini Tecrübe ve Bilgi Açısında Değeri*. Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi, 1998.

Kılıç, Cevdet. *Muhammed İkbâl'de Felsefi ve Tasavvufi Kavramlar*, (basılmış yüksek lisans tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1994.

Tekçe, Sema. *Nietzsche'de Din ve Tanrı Problemi*. Yüksek Lisans Tezi, Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, 2014.

Turun, Şeyma. *Wilhelm Friedrich Nietzsche ve Martin Heidegger'de Varoluş Sorunu*. Yüksek Lisans Tezi, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, 2018.

Türer, Celal. *Muhammed İkbâl'de Din Felsefesi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri, 1992.

E. Yöntem

Çalışma; kaynak taramaya dayalı olarak, genel tarama tekniği ve içerik çözümlemesi ile elde edilen bilgilerin yorumlanmasıyla oluşturulmuştur. Araştırmamızın ana kaynakları olarak Nietzsche'nin birinci, ikinci ve üçüncü dönem eserleri ile Muhammed İkbâl'in temel eserlerine başvurulmuştur.

Nietzsche'nin birinci dönem eserleri:

1- *The Birt of Tragedy (Tragedyanın Doğuşu)*, 2-*Zwei Öffentliche Vortrage Über Die Griechische Tragoedie (Yunan Tragedyası Üzerine İki Konferans)*, 3- *Schopenhauer als Erzieher (Eğitimci Olarak Schopenhauer)*, 4- *Vom Nutzen und Nachtheil der Historie für das Leben (Yaşam için Tarihin Yararları ve Sakıncası*

İkinci dönem bazı eserleri:

1- *Human, All Too Human (İnsanca Pek İnsanca)*, 2- *Die Fröhliche Wissenschaft (Şen Bilim)*, 3- *Jenseits von Gut und Böse- Vorspiel einer Philosophie der Zulkunft (İyinin ve Kötünün Ötesinde)*

Üçüncü dönem bazı eserleri:

1- *Also sprach Zarathustra (Zerdüş)*, 2- *The Will to Power (Güç İstemi)*, 3- *Der Antichrist Deccal (Hiristiyanlığa Lanet)*

Muhammed İkbâl'in temel eserleri:

1- *İslam'da Dini Düşüncenin Yeniden İnşası*, 2- *Benliğin Sırları*, 3- *Makaleler*, 4- *İslam Toplumunun Yapısı*, 5- *Kulluk Kitabı*, 6- *Şarktan Haber*, 7- *Esrâr-ı Rumuz*

Çalışmada ele alınan ideal insan konusunda İkbâl'in *İslam'da Dini Düşüncenin Yeniden İhyası*, *Cavidname* ve *Peyam-ı Maşrik* ile Nietzsche'nin *Aforizmalar*, *Deccal (Hiristiyanlığa Lanet)*, *İnsan Pek İnsanca* eserleri arasında karşılaştırma yapılmıştır. Düşünürlerin insan anlayışlarının araştırılmasında ise Kuçuradi'nin *Nietzsche ve İnsan* ile Ahmet Albayrak'ın *İkbâl'de Dinamik İnsan* ve Mehmet Aydın'ın *İkbâl'in Felsefesinde İnsan Anlayışı* çalışmaları incelenmiştir.

Her iki düşünürün eğitim görüşlerinin karşılaştırılması konusunda İkbâl'in *Makaleler*, *Musa Vuruşu*, *Esrar-ı Rumuz* ve *İslam Toplumun Yapısı* ile Nietzsche'nin *Öğretim Kurumların Geleceği Üzerine*, *Tarihin Yaşam için Yararı ve Sakıncası* ve *Eğitimci Olarak Schopenhauer* eserleri arasında mukayeseler yapılmıştır. Konu ile ilgili yararlanılan diğer yardımcı kaynaklar Sebahattin Çevikbaş'ın "*Nietzsche ve Eğitim*" makalesi ile K.G Saiyidain'ın "*İkbâl'in Eğitim Felsefesi*" adlı çalışmaları olmuştur. Ayrıca araştırmanın genelinde Ahmet Cevzici'nin Felsefe sözlüğü gibi başvuru kaynakları yanında konu ile ilgili makale, bildiri, yüksek lisans ve doktora tezlerinden yararlanılmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. FRIEDRICH NIETSCHE'NİN İDEAL İNSAN VE EĞİTİM ANLAYIŞI

1.1. Friedrich Nietzsche'nin Hayatı

Protestan inancına bağlı dindar bir ailenin çocuğu olan Nietzsche, 13 Ekim 1844'de Almanya'nın Kuzey Doğusunda yer alan Röcken'de doğmuştur. Babası Karl Ludwig annesi ise Franziska Nietzsche'dir. Alman filozof, daha küçük yaşlarda iken babasının ve erkek kardeşinin ölümüne şahit olur. Bundan dolayı derin bir üzüntü çeken Nietzsche, annesi tarafından büyükannesinin bulunduğu yer olan Naumburg'a götürülür. Kız kardeşi ve annesi ile birlikte burada yaşamaya başlar.¹⁵

Nietzsche 1864'de Bonn Üniversitesi'nde din eğitimine başlamış olsa da 1865'de Leipzig Üniversitesi'nde filoloji ilmini tahsil etmek ve bu alanda kendisini geliştirmek için Almanya'da bulunur. Ünlü filoloji uzmanı Ritschl'in derslerine katılır ve filoloji eğitimini tamamlar. Nietzsche'nin derslerdeki azmi ve başarısı Ritschl'in gözünden kaçmaz. Hocası tarafından Basel Üniversitesi'nde çalışması için teklif verilir. Nietzsche teklifi kabul ederek Basel Üniversitesi'ne akademisyen olarak göreve başlar.¹⁶

Nietzsche, 1869'da Fransızlar ile Almanlar arasında yaşanan savaşta sıhhiye olarak görev alır. Bu savaş döneminde Nietzsche, amansız bir hastalığa yakalanır. Hastalığı gitgide artan Nietzsche, askerliğini bırakmak mecburiyetinde kalır ve memleketine döner.¹⁷ 1879'da sağlık durumunun daha da kötüye gitmemesi için üniversiteden emekli olma kararı alır. Fakat hastalık bir an olsun peşini bırakmaz. Her ne kadar o, seyahat ederek bu hastalığı yenmeye çalışmak istese de artık vaktinin az kaldığını bilmektedir.¹⁸ Amansız hastalığın pençesinden kurtulamayan Nietzsche, 25 Ağustos, 1900'de hayata veda eder.¹⁹

¹⁵ Arthur Danto, *Nietzsche Hayatı, Eserleri ve Felsefesi*, Trc. Ahmet Cevizci (İstanbul: Paradigma Yayınları, 2002), 1.

¹⁶ Marc Crepon, "*Nietzsche'nin Yaşamı: Bir Zamandizm*", Cogito- Özel Sayı (Üç Aylık Dergi), 25 (Kış 2001): 9-20.

¹⁷ Danto, *Nietzsche Hayatı, Eserleri ve Felsefesi*, 2.

¹⁸ Danto, *Nietzsche Hayatı, Eserleri ve Felsefesi*, 2.

¹⁹ Crepon, *Nietzsche'nin Yaşamı: Bir Zamandizm*, 9-20.

1.1.1. Nietzsche'nin Başlıca Eserleri

1- *Tragedyanın Doğuşu*: Bu eserinde Yunanlıların sanat anlayışı ve mitolojisi hakkında bilgiler verir.

2- *Tarihin Yaşam İçin Yararı ve Yarasızlığı Üzerine*: Nietzsche'nin tarih anlayışı hakkında bilgiler yer almaktadır.

5- *Eğitimci Olarak Schopenhauer*: Nietzsche bu eserinde, Schopenhauer'u odak noktası olarak, dönemin eğitimcilerini ve Alman eğitim sistemini konu edinir. Ayrıca Nietzsche bu eserinde eğitimin amacının ve yönteminin ne olduğu konusunda da fikirler verir.

6- *Deccal (Hıristiyanlığa Lanet)*: Nietzsche bu eserde, Hıristiyanlık tarihinden bahseder. Hıristiyanlığa getirdiği eleştiri ve yorumlarını bu eserde toplar.

7- *Aforizmalar*: Nietzsche bu eserinde, felsefi düşüncelerini kısa vecizeli cümleler şeklinde okurlarına aktarır.

8- *Şen Bilim*: Nietzsche bu çalışmasında "Şen ve Bilim" kavramlarını inceler. Bilimin insan yaşamına yol açtığı sıkıntılara değinir.

9- *Böyle Buyurdu Zerdüşt*: İnsan yaşamını konu edinen bu eserde din, ahlak ve eğitim gibi birçok konuyu ele alır. Nietzsche, Zerdüşt isimli bir kahramanın yaşamı üzerinden felsefi düşüncelerini aktarır.²⁰

1.1.1.1. Yaşadığı Çağı Değerlendirmesi: Bilim ve Batılı Değerler

Nietzsche yaşadığı dönemin sorunlarına kulak veren ve bu sorunların giderilmesi noktasında çözümler getiren bir düşünürdür. Yaşadığı çağın bilim, ahlak, din, tarih ve felsefesine karşı çıkmaktadır. Nietzsche'nin amacı, Batı'nın bu değerlerini yeniden değerlendirerek XIX.yüzyıl'ı yaşanılabilir bir duruma getirmek istemesidir.

"Başkaları XIX. yüzyılı güç ve güvenlik çağı görürken, Nietzsche modern insanın benimsediği değerlerin geleneksel dayanaklarının çöktüğünü düşünür."²¹ Bu bağlamda Nietzsche, XIX. yüzyılın insanını ve değerlerini değerlendirme açısından iki farklı değerlendirme tarzı ortaya koyar. Birincisi Hıristiyanlığın değerlendirme tarzı; diğeri ise onun karşı kutbu olan bilimci-pozitivist değerlendirme tarzıdır. Pozitivist değerlendirme tarzının

²⁰ Friedrich Nietzsche, *Deccal (Hıristiyanlığa Lanet)*. Trc. Ayça Kaya, 4. Baskı (İstanbul: Say Yayınları2017), 2.

²¹ Ahmet Cevizci, *Felsefe Tarihi*, (İstanbul: Say Yayınları, 2012), 948.

amacı yaratıcının ve öteki âlemin yerine modern toplumu koymasındır.²² XIX. yüzyıl Avrupa toplumunun pozitivist düşünceden etkilendiğini düşünen Nietzsche, bu çağın geleneksel değerleri deforme ettiğine inanır. Bu yüzden Nietzsche, modern çağı bir ilerleme çağı olarak görmez. O, XIX. yüzyılı insani değerlerin zayıfladığı ve yitirildiği çağ olarak görür.²³

Nietzsche XIX. yüzyıl ile ilgili diğer bir eleştiri konusu olarak Batının bilim anlayışını hedef alır. Nietzsche'ye göre modern bilim, insanı olumsuz yönde etkilemektedir. Çünkü Nietzsche, bilimin insan yaşamına girmesi ile ahlaki değerlerin yitirilmesinin kaçınılmaz olduğunu düşünür. Nietzsche bilgi elde etme açısından bilim ile uğraşmanın sakıncasının olmadığını savunur. Fakat bilim, insanın bütün değerlerini kontrol etmeye çalıştığı anda farklı bir anlam kazanır. Bu durumda bilim, gitgide insanı muhtaç hale getirerek insanın ahlaki değerlerini kaybetmesine neden olmaktadır.²⁴

Nietzsche XIX. yüzyılın modern bilim anlayışında bilgi tutkusunun ve bilme sevgisinin yetersiz olduğuna dair görüşler ileri sürer. Nietzsche XIX. yüzyılda bilimle uğraşan insanların can sıkıntısını gidermek amacıyla böyle bir girişimde bulunduğunu düşünür. Filozof, bilimin insan değeri açısından sadece bir moda ya da bir alışkanlıktan ibaret olduğuna dikkat çeker.²⁵

Nietzsche XIX. yüzyılın insanın değerlerini tehlikeye sokan bir sorun olarak da Hegel'in tarih anlayışını görmektedir. Nietzsche'ye göre Hegel'in tarih felsefesi insanın, kültürel dünyasını altüst etmektedir. Tarihin gücü önünde eğilmenin insanı alçaltacağını savunan Alman filozof, bu durumu ahlaki bir çöküntü olarak değerlendirmektedir. Nietzsche'ye göre erdemli ya da dürüst insan tarihin gücü karşısında dimdik durabilen insandır. Nietzsche'ye göre insan, tarihi her şeyden önce kendi hizmetine sokmalıdır. Tarihin kendisini köle duruma düşürmesine izin vermemelidir. Nietzsche'ye göre insan, tarihi yaşamak istiyorsa öncelikle yaşam süreci içinde kendi rolünü en iyi şekilde oynamalıdır.²⁶

Nietzsche XIX.yüzyıl Batı toplumunun çöktüğüne inanmaktadır. Bu dönemde kültürlü bir insana rastlayabilmenin mümkün olmadığını savunur. Nietzsche, modern insanın gerçek anlamda kültürlü olmak için çaba sarf etmediğini düşünür. Modern insanın, sadece dış görünümüne önem verdiğini böyle yaparak kültürlü olacağını zanneder. Bu yüzden

²² Kuçuradi, *Nietzsche ve İnsan*, 93.

²³ Cevizci, *Felsefe Tarihi*, 948.

²⁴ Friedrich Nietzsche, *Güç İstenci*, Trc. Nülfir Epçeli, 3. Baskı (İstanbul: Say Yayınları, 2017), 391.

²⁵ Kuçuradi, *Nietzsche ve İnsan*, 100.

²⁶ Bedia Akarsu, "*Nietzsche'nin Tarihi Karşısında Tutumu*", *Felsefe Arkivi*, 19 (Temmuz 2019):1.

Nietzsche, modern insanın ahlakının zayıfladığını hatta gitgide yok olduğunu belirtir.²⁷ Bu bağlamda Nietzsche, bugünkü Avrupa toplumunun sürü ahlakına sahip bir toplum olduğuna da dikkat çeker.²⁸ Sürü ahlakı Nietzsche'nin ahlak felsefesinde kullandığı temel bir kavramdır. Nietzsche köle ile efendi ahlakı hakkında bilgi verirken bu kavramı açıklar.²⁹

Alman filozof çağının insani değerlerini göz önünde bulundurarak yaşadığı çağla bir hesaplaşma içine girmiştir. O, insanların kültürünü ve ahlaki değerlerini olumsuz etkileyen dönemin bilim, din, sanat ve felsefe anlayışlarının riskli olduğunu düşünmektedir. Bu sorunları dile getiren Nietzsche, düşüncesi ve felsefesi ile Batı'ya bir kurtuluş reçetesi sunmuştur.³⁰ Batı dünyasında yaşanan sorunların analizini yapmış ve bu sorunların giderilmesi noktasında çözümler getirmeye çalışmıştır.

Nietzsche her geçen gün yozlaşan çağımızın sosyal, politik ve kültürel atmosferini anlamamız açısından katkısı yadsınamayacak bir filozoftur. Dolayısıyla Batı'yı tam manasıyla analiz etmek için onu referans kılmak, eserlerine göndermeler yapmak oldukça önem arz etmektedir.³¹

1.2. Friedrich Nietzsche'nin İnsan Anlayışı

Nietzsche, kendi toplumundan bağımsız biri olarak yaşamını geçirmemiştir. Günümüzde sistematik bir filozof olarak bilinse de aslında öyle değildir. Bir düşünürün, direkt olarak hedefinde yaşayan insan olunca onun sistematik olması beklenilemez. Nietzsche yaşadığı çağın insanından yola çıkarak insanı anlamlandırmaya veya tasvir etmeye çalışır. Sadece insanı değil bunun yanında tarihi, dini ve sanatı da kendi perspektifinde değerlendirir. Başka bir filozof ya da akımın etkisinde kalmayarak kendi realitesini ortaya koymayı amaçlar.³²

Nietzsche'nin, insan felsefesinde; "gücü isteme," "iyinin ve kötünün ötesi", "karamsarlık", "nihilizm", "perspektivizm", "ebedi dönüş", "üstinsan", "moral", "değerler

²⁷ Kuçuradi, *Nietzsche ve İnsan*, 95.

²⁸ Nietzsche, *Aforizmalar*, 89.

²⁹ Bkz. Ahmet Cevizci, *Felsefe Paradigma Sözlüğü*, s. 948.

³⁰ Sema Tekçe, *Nietzsche'de Din ve Tanrı Problemi*, (Yüksek Lisans Tezi, Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, 2014), 23.

³¹ Sezgin Kızılcılık, *Batı Barbarlığı I Rousseau, Marx ve Nietzsche Üzerine*, 2. Baskı (Ankara: Anı Yayınları, 2011), 96-97.

³² Kuçuradi, *Nietzsche ve İnsan*, 1.

yaratma", "fizik" ve bunlar gibi birçok terim geçer.³³ Nietzsche'nin insan anlayışı hakkında daha fazla bilgiye sahip olmak ve onun insan tiplerine getirdiği açıklamaları daha iyi anlamak için bu kavramlara bakmak gerekir.

Nietzsche, ruhu ele alırken organizmanın özüne iner. Bu cevherin, insan varlığının oluşumundaki etkin gücüne dikkat çeker. Nietzsche'ye göre ruh, yaşamın hareketliliğini sağlayan enerji yüklü bir yapıdan oluşmaktadır. İnsan, dediğimiz varlık ise bu enerjinin vücut bulmuş halidir. Beden bu enerjiden ayrı olarak düşünülemez. Kendini gerçekleştirmek, kazanabilmek ve gücü istemek bu yapının bileşenlerinden meydana gelmektedir. Bu bileşenlerin insan vücudunda bir bütün haline gelmesi ile insan canlılık özelliği kazanır.³⁴ Kısacası Nietzsche'nin insan felsefesinde, ruhu ve bedeni iki ayrı varlık olarak görmek doğru değildir.

Nietzsche her şeyden önce insanı, hür bir varlık olarak tanıtır. Ona göre insanın özgür olmasını sağlayan unsur aklıdır. İnsan düşünme yetisini doğru kullandığı zaman kölelikten kurtulur. İnsan kendisini aramaya başladığı anda özgür bir birey olduğunun da farkına varacaktır. İnsan idrak eden bir varlık olduğu için kendisini bulabilir. Fakat Nietzsche'ye göre şimdiye kadar insan kendi özünü bulmaya yönelik bir girişim içinde bulunmamıştır.³⁵

Nietzsche'ye göre insanı, hayvanlardan ve diğer canlılardan farklı kılan en mühim şey insanın kendi yaratılışını sorgulamasıdır. İnsanoğlu fitratı gereği kendi iç âleminde biriken sorulara cevap arayan bir varlıktır. Nietzsche'ye göre diğer varlıklar kendi varoluşunu sorgulamaktan yetersiz olduğu halde bunu gerçekleştirecek tek varlık insandır. Böylelikle insan, tüm varlıklar içerisinde hür olabilmeyi başaran tek varlıktır.³⁶

Nietzsche'ye göre "insanlar eşit değildir! Böyle der adalet"³⁷ diyerek insan için "seçkin ilkesini" ortaya koyar. İnsan anlayışında seçkin bir yaklaşım sergiler. Bu yüzden düşünür, insanların yaşam felsefelerini ve ahlaki değerlerini göz önünde bulundurarak bir takım insan tiplerini ortaya koymayı amaçlar. Nietzsche iki insan tiplmesi üzerinde yoğunlaşır. Bu insan tiplerinden birisi üstinsan iken ikincisi sürü insanıdır. Nietzsche bu iki insan tiplerine açıklamalar getirirken farklı dil kullanır. Kullandığı dil farklı olunca anlam karmaşıklığının yaşanması da kaçınılmaz olacaktır. Bu anlam karmaşıklığını yaşamamak ve

³³ Kuçuradi, *Nietzsche ve İnsan*, 2-3.

³⁴ Fehmi Baykan, *Nietzsche'nin Felsefesi*, (Ankara: Kaknüs Yayınları, 2000), 66.

³⁵ Nietzsche, *Aforizmalar*, 31.

³⁶ Şeyma Turun, *Wilhelm Friedrich Nietzsche ve Martin Heidegger'de Varoluş Sorunu*, (Yüksek Lisans Tezi, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, 2018), 37.

³⁷ Nietzsche, *Aforizmalar*, 20.

Nietzsche'nin insan anlayışını daha iyi anlamak için onun dilini bilmek gerekir.³⁸ Bu bağlamda "Nietzsche'nin dili, neyi bilineceğini teyit etmekten çok, geleneğin, örfün ve sağduyunun idollerine göre özür kalmanın yollarını sadece dolaylı yollardan önermek ve açığa çıkarmak için kullanır."³⁹

³⁸ Kuçuradi, *Nietzsche ve İnsan*, 2-3.

³⁹ Hüseyin Suphi Erdem, *Nietzsche Perspektivizm, Anlam ve Yorum*, (Van: Bilge Adam Yayınları, 2007), 145.

1.2.1. Modern Köle: Sürü İnsan

Nietzsche, sürü insanının yaşam alanından bahsederken mevcut toplumun değerlerinin ya da kurallarının önem taşıdığına dikkat çeker. Bu yaşam alanındaki insanın, nasıl bir yol izlemesi gerektiği hususunda kişinin hür iradesine başvurulmaz. Kişinin yapacağı tek şey bu değerlere uygun bir şekilde yaşamasını kabul etmesidir.⁴⁰ Sürü insanının, yaşam alanı daha önceden başkaları tarafından çizilmiştir. Bu yüzden sürü insanı, bu sınırları aştığı zaman kendisinin yok olacağını düşünebilir. Bunun için de hep korku ve endişe taşır. Sürü toplumunda mevcut olan ahlaki kurallara bağlı kalmak esastır. Kısacası sürü insanı: "Asla özgür olmayan, yürürlükteki ahlak sistemine bağlı olan ve çoğunlukla boyun eğen insandır."⁴¹

"Sürü insanı kendi içinde üç türe ayrılır. Bunlardan birincisi, eşitlik nutku atan "geçindiği" veya "tasladığı" şey olan, eşitlik, özgürlük, kardeşlik" diye bağırarak, tek olmaya asla tahammül edemeyen sıradan insandır."⁴² Sıradan insan "kendi kendini küçümsemeyen, kendi kendisine gülemeyen, kendi gününün sonsuzluğuna inanan, bilimin her şeyi başarabileceğine inanan, çarşıda pazarda başarı kazanan, etrafında sinek toplayan modern insandır."⁴³

"Sürü insanın ikinci alt tipi Nietzsche'nin nasibi kıt insan dediği tiptir. Bu, insan doğanın kendisine cimri davrandığı "yakınına sevmeye, birlikte acıma"ya saplanmış insandır. Bu tip insanların sürü başı, kendisi de hasta olan doktordur."⁴⁴ Kısacası bu tip sürü insan, yaşam ona cimri davrandığı için, yaşamdan intikam almak ister; arzuladığı fakat ulaşamadığı şeylere kin besler. Bundan dolayı hayata hep "hayır" der.⁴⁵

"Şimdiye kadar ana çizgileri anlatılan bu iki tip sürü insanından başka, üçüncü tip sürü insanı daha vardır. Bunun baş değer yaptığı erdem "orta olma"dır. Bir örneklik birimidir bu orta olma.⁴⁶ Kısacası "bu insan tipi "Suya sabuna dokunmayan, örnek davranan, hep onaylayan, kendi çıkarı tehlikeye düştüğünde her türlü şarlatanlığı yapan, objektif insandır."⁴⁷

⁴⁰ Kuçuradi, *Nietzsche ve İnsan*, 27.

⁴¹ Cevizci, *Felsefe Paradigma Sözlüğü*, 1469.

⁴² Cevizci, *Felsefe Paradigma Sözlüğü*, 1469.

⁴³ Kuçuradi, *Nietzsche ve İnsan*, 36.

⁴⁴ Cevizci, *Felsefe Paradigma Sözlüğü*, 1469.

⁴⁵ Kuçuradi, *Nietzsche ve İnsan*, 39.

⁴⁶ Kuçuradi, *Nietzsche ve İnsan*, 47.

⁴⁷ Cevizci, *Felsefe Paradigma Sözlüğü*, 1469.

Nietzsche orta olma insan tipine örnek olarak "Hoca" "Alim" ve "Üniversite profesörü" tipini"⁴⁸ gösterir.

Sürüde kalan bütün insanların, mevcut toplumun değerlerini birebir benimsediklerini söyleyemeyiz. Nietzsche, sürü içinde birtakım insanların ikiyüzlü davrandığına dikkat çeker. Bu tür insanlar mevcut toplumun normlarını değersiz görmekteyler. Bu normlara uymalarının nedenini ise sürü içinde kalarak varlığını devam etmek istemelerine bağlamaktadır. Nietzsche, böyle bir girişim içinde bulunan insanların, sapkın düşüncelerinden dolayı hasta olacaklarını düşünür. Bu durum aslında sürü psikolojisinin insan üzerindeki bir tezahürü olarak algılanmalıdır.⁴⁹ Sürü insanı, kendisini kalabalığın benimsediği ahlaki davranışı sergilemek zorunda hisseder. Aksi takdirde sürü içinde kendisine yer bulamayacağını düşünür. Bu yüzden de sürü insanı bu temel ilkeyi kabullenmeye başlar. "Kolay yaşamak istiyor musun? Sürüde kal ve sevgisi uğruna kendini unut!"⁵⁰

Nietzsche'ye göre sürü toplumu içinde yaşayan hemen herkes faydacıdır. Yani sürünün menfaatini düşünmek zorundadır. Sürü insanı, sürü için veya kendisi için zararlı ne varsa kötüdür. Bunlardan uzak durmak gerekir. Sürü için zararlı gözüken ne varsa kabul edilmemeli faydası olunacak ise her şey yapılmalıdır.⁵¹

Sürü insanı en başından beri güçsüzdür. Güçlü kalmak ve yaşamını sürdürmek amacı ile başkalarına sürekli ihtiyaç duyar. Bu insan tipi eski aktif ruhuna dönme arzusu ile sürekli yaşar. Ancak bu isteğin vuku bulması için sürünün tek biçim yaşamına dahil edilmesi gerekmektedir. Sürüde kalan insan hasta ya da sağlıksız insan değildir. Sadece yaşam karşısında varlığının zayıflanması söz konusudur. Yani "gücü isteme" halinin ya da enerji halinin azaldığını söylenebilir.⁵² Nietzsche'ye göre sürü insanı, hayatın bu amacından yani gücü istemeden kopmuştur. Bu insan tipi zamanla sürü toplumun adapte olmak isterken farkına varmadan güç istemini zayıflatmıştır. Nietzsche bu sürünün içinde kalanlara önderlik yapan kişilere örnek olarak "çoban", "sürü başı", "papaz", "vücudu hakir görenleri", "ölüm vaizlerini" ve "filozofları" gösterir."⁵³

⁴⁸ Kuçuradi, *Nietzsche ve İnsan*, 48.

⁴⁹ Baykan, *Nietzsche'nin Felsefesi*, 99-100.

⁵⁰ Nietzsche, *Aforizmalar*, 77.

⁵¹ Kuçuradi, *Nietzsche ve İnsan*, 85.

⁵² Baykan, *Nietzsche'nin Felsefesi*, 96.

⁵³ Baykan, *Nietzsche'nin Felsefesi*, 97.

1.2.2. İdeal İnsan: Üstinsan

Nietzsche, "*Böyle Buyurdu Zerdüşt*" adlı eserinde üstinsan'ı bizlere şöyle tanıtır: "Bakın, size üstinsan'ı öğretiyorum. Yeryüzünün anlamıdır, o. İradeniz üstinsan yeryüzünün anlamı buyursun." ⁵⁴ Nietzsche üstinsan'ın değerli bir varlık olduğunu ve yeryüzünün bu insan tipi ile anlam kazanacağını düşünür. Böylece insanlık için Nietzsche şu emri verir: "hedef, insanlık değil üstinsan."⁵⁵

Nietzsche için "insan, aşılması gereken bir şeydir."⁵⁶ Onun amacı üstinsan'ı ön plana çıkarmaktır. İnsan, üstinsan'a ulaştığı anda değeri olur. Nietzsche insan ile üstinsan arasındaki farklılığı şu benzetme ile açıklar. "İnsana göre maymun nedir? Gülünecek bir şey ya da acı bir utanç. İşte üstinsan'a göre de aynen böyle olacak; Gülünecek bir şey ya da acı bir utanç!"⁵⁷

Nietzsche ideal insan tiplmesi olarak üstinsan kavramını kullanır. Filozofun bu kavramdan başka birtakım benzer unvanlarda kullandığını söyleyebiliriz. Nietzsche'nin böyle bir eylemde bulunması okurlarının üstinsan kavramını anlama noktasında zorluk çektiklerini düşündürebilir. Oysa Nietzsche eserlerinde "yüksek", "dionysian" ve "trajik" insan tiplmeleri için kullansa da bu unvanların üstinsan'ı karşılamada yetersiz kaldığını düşünmektedir. ⁵⁸

Nietzsche bazı eserlerinde üstinsan tiplmesi yerine Trajik insan kavramını kullanır. Trajik insan, yaşam karşısında evet ilkesini benimseyen kimsedir. Yaşama evet diyebilen, yaşamı olduğu gibi arzulayan insan tipidir.⁵⁹ Trajik insan hayatını bir çile olarak görmez. Hayatın eksik kalan yanını doldurmaya çalışır. Trajik insan, zihninde olumsuzluk düşüncesi yaratan fikirlere yer vermez. Kısacası hayatın bütün sıkıntılarına ve acılarına karşı ayakta kalabilme mücadelesi içinde olur.

Nietzsche ahlak felsefesinde köle ile efendi ahlakı arasındaki ayrıma dikkat çeker. "Soylu ile köle arasındaki en önemli farklılık, birincisinin aktif güçle, buna mukabil ikincisinin reaktif güçle karakterize olmasıdır."⁶⁰ Nietzsche'nin üstinsan'ın aktif gücünde yaşama karşı bir "evet ilkesi" hakimdir. Bu durum aynı zamanda onun efendi ahlakını oluşturur. Pozitif enerji yüklü üstinsan'ın kimseye ihtiyacı yoktur. Fakat sürü insanı, sürekli başkasına muhtaç olmakla benliğini yitirmiştir. Bu yüzden sürü insanı köle ahlakına sahiptir.

⁵⁴ Friedrich Nietzsche, *Böyle buyurdu Zerdüşt*. Trc. Firdevs Tunalı (Ankara: Panama Yayınları, 2011),8.

⁵⁵ Nietzsche, *Aforizmalar*, 40.

⁵⁶ Nietzsche, *Aforizmalar*, 33.

⁵⁷ Nietzsche, *Aforizmalar*, 34.

⁵⁸ Başkan, *Nietzsche'nin Felsefesi*, 117.

⁵⁹ Kuçuradi, *Nietzsche ve İnsan*, 69.

⁶⁰ Cevizci, *Felsefe Tarihi*, 956.

Yaşamı boyunca başkalarının nesnesi olmuştur. Yaşamın ona sunduğu hazlara karşı da "hayır ilkesi"ni kendisine referans kılmıştır.

Nietzsche'ye göre üstinsan ise, köle ahlakından uzak duran insandır. O, köle ahlakının kötü bir eylem olduğunu düşünür. Köle ahlakının, sürü insanının davranışları sonucunda elde edildiğine inanır. Bu ahlaka sahip birisi eylemde bulunurken kendi özgür iradesine bağlı değildir. Sırf başkası bu eylemi yaptığandan dolayı onun da bu eylemi yapma gerekliliğini hissetmesidir.⁶¹

Nietzsche üstinsan'ı sembolize ederken çocuk metaforunu kullanır. " *Böyle Buyurdu Zerdüşt* " adlı eserinde bu metaforu neden kullandığını açıklar: "Çocukluk günahsızlıktır, yeniden başlangıçtır. Bir oyun, kendi kendine dönen bir tekerlek, ilk devingenlik, kutsal bir 'evet'tir."⁶² Çocuk tüm varlığı ile bir dengeye karşılık gelir. O, suçsuzdur. O henüz herhangi bir ahlaki sınırın içine dahil değildir. Daima olması gereken yerdedir. Yaptığı eylemlerin farkında değildir. Şiddet ve asabılık onun dünyasında yoktur. O, kendisini gerçekleştirmiş bir nevi üstinsan'dır.⁶³

Nietzsche'nin üstinsan tiplemesi için kullandığı '*dionysian*' kavramına bakmak gerekir. Bu kavram üstinsan'ı anlamada başvurulacak kavramlardan biridir. Nietzsche'nin üstinsan'ını daha iyi anlamamız açısından bu kavram önem taşımaktadır. Dionysian "birlik olma arzusu, şahsiyetin ötesine uzanma, faniliğin uçurumu karşısında günlük yaşam, ebedi üreme, verimlilik, tekerrür istenci; yaratıcılığın ve yok etmenin birlik olması gerektiğine dair bir duygu anlamına gelir."⁶⁴ Dionysian kavramı için yaşamın en acımasız problemleri karşısında sağ kalabilen ruha karşılık geldiğini söyleyebiliriz. Kısacası Dionysian insan tipi kolay bir şekilde yılmayan insandır. Yani o çetin cevizdir.

Nietzsche, üstinsan'ın yaratıcı özelliğine vurgu yapar. Düşünürü göre bu insan tipi hem bireysel anlamda hem de toplumsal anlamda kendisini yetiştirmiştir. Üretkenliği kendisine ilke edinmiştir. Yaratıcı insan, kendisi ile barışık olan insandır. Bir işi yaptığında kendisine olan cesareti ve güveni oldukça fazladır. Kendi benliğini kendisi güçlendirerek yani terbiye ederek ağır bir imtihandan geçer. Böylelikle herkesten çok kendisini en çok o, bilir. Yaratıcı insan kendi sorumluluklarını kendisi almayı tercih eder. Başka birine sorumluluk yüklemeyi

⁶¹ Selim Bozdoğan, "*Nietzsche'nin Ahlaki Eleştirileri Bağlamında Modern Özneyi Tahayyül Etmek*", Yüzüncü Yıl Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 3 (Ocak 2017): 41-42.

⁶² Nietzsche, *Böyle buyurdu Zerdüşt*, 23.

⁶³ Başkan, *Nietzsche'nin Felsefesi*, 119.

⁶⁴ Nietzsche, *Güç İstenci*, 638.

sevmez. Toplum içinde yapması gereken bir görevi varsa hemen yapmak ister. Görevi ne kadar ağır olursa olsun o, bu yükün altında ezilmeyeceğini bilir. Çünkü o, böyle yaparak yaratıcı bir insan olacağını düşünür.⁶⁵ Üstinsan kendi sorumluluklarını taşıırken mutludur. Çünkü o sorumluluğu kendisine verilmiş bir değer olarak görür. Bu yüzden de kendisine verilen bu değeri de korumak ister.

Yaratıcı insan, daima temiz kalmaya özen gösterir. Temizlik onun için bir hayat tarzıdır. Temiz olduğundan çevresine de dikkat eder. O, çevresindeki kişilere sataşmaz. Tek kalmayı tercih eder ve bu yüzden de mutludur. O, kendi yaşam tarzına ayak uydurabilecek kimseyi bulamadığından yalnız kalmayı seçer. Başkasından bir fayda göremediğinden ve etrafında sağlam adama rast gelemediğinden yalnızdır. Onun işi almak değil vermektir. Bu yüzden o cömerttir.⁶⁶ Nietzsche, yaratıcı insanın, cömertlik özelliğini "*Böyle Buyurdu Zerdüşt*" adlı eserinde şöyle dile getirir. "Yoksul olmamın sebebi elimin dur durak bilmeden bağışlamasıdır."⁶⁷

1.3. F. Nietzsche'nin Eğitim Anlayışı

Eğitim bireyin doğup büyüdüğü süreç içinde kendi kültürü çerçevesinde yetiştirilmesi demektir. Genel olarak eğitimin işlevi; hayatın her alanını inşa edecek bireylerin yetiştirilmesidir. Bu eğitimin görevi üstlenen öğretim kurumları aracılığıyla gerçekleştirilmektedir. Bu kurumların amacı iyi bir vatandaş veya iyi bir insan modeli yetiştirmektir.⁶⁸

İnsanlık tarihinden bu yana çoğu toplumlar eğitim sayesinde kültürlerini benimsemiş ve yaşama fırsatını yakalamışlardır. Bir sonraki neslin kendi kültüründen ya da değerlerinden haberdar olması yine eğitim aracılığıyla olmuştur. Çocukların kendi kültürünü tanıması ve benimsemesi açısından eğitimin önemli bir rolü vardır. Bu kazanımı çocuklara aşıl原因an değerlerin ise eğitim kurumları olduğunu unutmamak gerekir.⁶⁹

"Alman filozof olan Nietzsche, kültürel eğitim felsefesinin irrasyonalist kanadının önemli temsilcisidir. Ona göre, kültür olmadan eğitim olamayacağı gibi, eğitim olmadan da

⁶⁵ Kuçuradi, *Nietzsche ve İnsan*, 75-76.

⁶⁶ Kuçuradi, *Nietzsche ve İnsan*, 78.

⁶⁷ Nietzsche, *Böyle Buyurdu Zerdüşt*, 101.

⁶⁸ Sebahattin Çevikbaş, "*Nietzsche ve Eğitim*", Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Dergisi, 10 (2014), 61.

⁶⁹ Arslan, *Felsefeye Giriş*, 389 .

kültür olmaz. İnsanın, hayvanlığını aşmasının yolunu, kültür olarak görür. Bu nedenle de eğitimin amacı, kültürlü insanlar yetiştirmek olmalıdır."⁷⁰

Nietzsche, eğitimin kültürel boyutunu ele alarak bireylerin bilinçlendirilme noktasında önemli adımlar atmıştır. Bu adımlardan birisi de "*Öğretim Kurumlarımızın Geleceği Üzerine*" kaleme almış olduğu eseridir. Bu eserinde Alman eğitim sistemi ile ilgili eleştiri ve önerilerini öne sürer. Ayrıca kendi eğitim anlayışı hakkında da görüşlerini beyan eder.

Nietzsche Alman eğitim kurumlarını "ata yadigarı" olarak görür. Bu kurumlar Alman vatandaşların ortak mirasıdır. Bu nedenden ötürü de öğretim kurumları onun için bir kültürün koruyuculuğunu üstlenir. Bu kurumlara değer verilmesi konusunda da tavsiyeler de bulunur. Temel öğretimden başlayarak yüksek öğretime kadar bütün eğitim kademelerinde öğrencilerin sorunları ile ilgilenmesi gerektiğine vurgu yapar.⁷¹

1.3.1. Nietzsche'nin Eğitim Anlayışında Temel İlke ve Kavramlar

1.3.1.1. Üstinsanın Yetiştirilmesi

Nietzsche, insanın bir topluluğun veya grubun parçası olmak yerine kendi olmasını istemektedir. Nietzsche insanın tembelliği biran önce bırakıp amaçları doğrultusunda hareket etmesini arzulamaktadır. Çünkü Nietzsche, insanın düşündüklerinden ve isteklerinden başka bir şey olmadığını dile getirir.⁷² Bu bağlamda Nietzsche, insanın olgunlaşmasını ve doğru seçimler yapmasını sağlayan eğitimin önemine dikkat çeker.

Nietzsche'ye göre eğitim; insanların kendisi olmasına, sürüden ayrılmasına ve üst insan olmasına yardım etmektir.⁷³ Nietzsche'ye göre eğitimin asıl işlevi, insanın gelişimine yardımcı olarak üstinsan olmasını sağlamaktır. Bu yüzden Nietzsche, yaşamı bir öğrenme süreci olarak gören üstinsanın ortaya çıkmasını istemektedir. Nietzsche, başkalarının söylem ve eylemleri ile yaşayanları değil. Yani sürüye tabii olan bireylerin ortaya çıkmasından rahatsız duymaktadır. Onun arzusu, ideal olan üstinsanın yetiştirilmesidir. O, bu isteğini

⁷⁰ Eğitim Ajansı, "*Kültürel Eğitim Felsefecisi Nihilist Nietzsche'nin Bildung Eğitimi İdealimiz Olur mu?*", erişim: 30 Kasım 2017, <https://www.egitimajansi.com/sahin-aybek/kulturel-egitim-felsefecisi-nihilist-bildung--egitimi-idealimiz-olabilir-mi-koşe-yazısı-1173y.html>.

⁷¹ Friedrich Nietzsche, *Öğretim Kurumlarımızın Geleceği Üzerine*, Trc. Güresel Aytaç, 4. Baskı (İstanbul: Say Yayınları, 2012), 8.

⁷² Nietzsche, *Eğitimci Olarak Schopenhauer*, 10.

⁷³ Kuçuradi, *Nietzsche ve İnsan*, 44

Aforizmalar adlı eserinde şöyle belirtir. "Öğrenmek için yaşayanı ve günün birinde üstün insanın yaşaması için öğrenmek isteyeniyi severim."⁷⁴

Nietzsche'ye göre üstinsan kendisini eğitmiştir. O, sağlam bir disiplinden geçmiştir. Kendi kendisini tanımış ve kendisine olan güveni kazanmıştır.⁷⁵

Nietzsche bazı önemli gördüğü filozofları üstinsan olarak kabul eder. Nietzsche, filozofların aynı zamanda eğitimci olduklarına işaret eder. Toplum için filozofların bir model rol taşıdığını ifade eder. O, üstün insanları toplumun ayartıcısı ve uyarıcısı olarak görür. Böylelikle üstinsanın birçok insana örnek olduğunu düşünür.⁷⁶ Bu bağlam da Nietzsche, eğitimin bu doğrultuda yani üstinsanın yetiştirilmesini istemektedir. Böylelikle topluma rol model olacak bireylerin çoğalması da kaçınılmaz olacaktır.

Nietzsche'nin üstinsan tiplemesini daha iyi anlamamız açısından "*Güç İstemi*" kavramını bilmek gerekir. "Nietzsche felsefesinin fizik bağlamında kullanılan güç kavramının metafiziksel muadili olan temel bir kavramdır."⁷⁷ "Güç istemi, güçlü olma arzusu, kendisini hiçbir sınır tanımadan her yöne fırlamak, her tarafa saldırmak şeklinde gösterir. Fakat, bu hayvani ve vahşi olan bir şeydir. Oysa insanı insan yapan şey, kendisindeki güç istemini koruyup yönlendirebilme yeteneğidir."⁷⁸ Bu bağlamda "insanın kendisini ideal bir düzen yaratma adına, kaosa düzen yükleme amacıyla bir şekilde disipline etmesi, Nietzsche'ye göre güç isteminin en yüksek ifadesidir. Üstinsan, başkalarından çok kendisini aşabilen başkalarının değil de kendi kendisinin efendisi olabilen insandır."⁷⁹

Nietzsche'nin XIX. ve XX. yüzyıl eğitim sisteminden beklentisi bu yöndedir. Bireyi aktif kılan, değerlerini öğreten ve istikbaline yön veren üstün insanlar yetiştirmektir.⁸⁰ Bunu gerçekleştirecek olan da öğretim kurumlarıdır. Bu yüzden Nietzsche, eğitim kurumlarının önemi üzerinde sıkça durmaktadır.

1.3.1.2. Sorgulama ve Düşünce Eğitimi

Nietzsche eğitim felsefesinde "Felsefeye dalmak" veya "Düşünmeye dalmak" derken neyi kastettiğini şöyle açıklar. "Aşağı yukarı şunu demek istiyoruz: aydın olmayı nasıl

⁷⁴ Nietzsche, *Aforizmalar*, 115.

⁷⁵ Kuçuradi, *Nietzsche ve İnsan*, 75.

⁷⁶ Kuçuradi, *Nietzsche ve İnsan*, 82.

⁷⁷ Cevizci, *Felsefe Paradigma Sözlüğü*, 732.

⁷⁸ Cevizci, *Felsefe Paradigma Sözlüğü*, 733.

⁷⁹ Cevizci, *Felsefe Paradigma Sözlüğü*, 733.

⁸⁰ Kuçuradi, *Nietzsche ve İnsan*, 128.

başaracağımızı ciddi ciddi düşünmeye çalışmak istiyoruz."⁸¹ Bilgili ve kültürlü olabilmenin yolu Nietzsche'ye göre felsefe'ye dalmaktan geçtiği söylenebilir. Zira Nietzsche'nin felsefesinde bir insan kendisinin derin bir varlık olduğunu bildiği anda aydınlığa kavuşacaktır.⁸² Nietzsche'ye göre bu da ancak, kişinin felsefeye dalması ile mümkün olmaktadır. Bu bağlamda Nietzsche'ye göre "insan ağaca benzer, ne kadar yükseğe ve ışığa çıkmak isterse, o kadar yaman kök salar yere, aşağılara karanlıklara, derinliğe, kötülüğe."⁸³

Nietzsche sorgulamanın ve düşünce eğitiminin önemine, XIX. yüzyıl Almanların eğitim sistemi üzerinden anlatır. Nietzsche, Almanlar hakkındaki ilk eleştirisinde, Almanların artık düşünemeyen bir ulus olduklarını dile getirir. Nietzsche Almanların eskiye kıyasla düşünme yeteneklerinin azaldığı tespitinde bulunur. Bu çağda devletin veya siyasi ideolojilerin insanların ruhlarını teslim aldıklarını düşünür. Ruhsal bir bozulma ile karşı karşıya kalan Almanların, tüm ahlaki değerlerinin kaybolduğuna inanır. Nietzsche'nin üzüldüğü noktalardan birisi de Almanların kendilerine göre bir felsefelerinin olmamasıydı.⁸⁴ Bu durum Nietzsche'yi derinden üzmüştür. Fakat Nietzsche bu üzüntüsünü az da olsa teskin edecek bir açıklama yapar. Nietzsche'ye göre Almanlar kendi kendilerini bu hale getirdiler. Nietzsche'ye göre Almanya'da başta kötü alışkanlıklar olmak üzere insan yaşamını tehdit eden birçok çoğu unsura rastlamak mümkündür. Nietzsche'ye göre bundan dolayı Almanlar aptallaştı.⁸⁵ Kısacası Almanların, bu duruma gelmesinde dışarıdan herhangi bir dış gücün müdahalesi olmamıştır. Alman ulusunun, kendi kendilerini yok etmeye çalıştıkları söylenebilir.

1.3.1.3. Kültür

Nietzsche bir Alman vatandaşı olmasına rağmen Almanya'nın kültürünü en çok eleştirenlerden birisidir. Nietzsche, kültürde meydana gelen bozulmaların sebebi olarak eğitim kurumlarını sorumlu tutar. Klasik lise ve üniversitelerde yetişen Alman öğrencilerinin, nasıl eğitildikleri hususunda önemli itiraflarda bulunur. Nietzsche, "*Putların Alacakaranlığı*" adlı eserinin yedinci bölümde "*Ne Oldu Bu Almanlara?*" başlığı altında Almanların eğitim ve kültüre dair çöküş nedenlerini sıralar.⁸⁶

⁸¹ Nietzsche, *Öğretim Kurumlarımızın Geleceği Üzerine*, 23.

⁸² Nietzsche, *Öğretim Kurumlarımızın Geleceği Üzerine*, 127.

⁸³ Nietzsche, *Aforizmalar*, 41.

⁸⁴ Friedrich Nietzsche, *Putların Alacakaranlığı*, Trc. İsmet Zeki Eyüboğlu, 5. Baskı (İstanbul: Say Yayınları, 2014), 65-66.

⁸⁵ Nietzsche, *Putların Alacakaranlığı*, 66.

⁸⁶ Nietzsche, *Putların Alacakaranlığı*, 65.

Peki Alman öğretim kurumlarının bu hale gelmesinde kimin rolü vardı? Nietzsche'ye göre bunun tek sorumlusu devlettir. Çünkü Nietzsche devletin, özellikle eğitim kademesinde demokrasiyi kendi menfaati doğrultusunda kullandığını düşünmektedir. Bu yüzden eğitim konusunda devlete sürekli itirazlarda bulunur. Nietzsche 'ye göre devlet, böyle yaparak sadece Almanların sonunu hazırlamaktadır.⁸⁷

Nietzsche, öğrencilerin düşünce özgürlüklerinin ellerinden alınmasıyla istikballerinin de ellerinden alındığını ifade eder. O, Alman klasik liselerinde öğrenim gören gençlerin kendi kültürlerinden habersiz eğitildiklerini düşünür. Sadece bilgi için burada olduklarını varsayar. Bir süre sonra bu okulların bilgiyi öğrenciye aktarmaktan uzaklaştığını gözlemler. Klasik liselerde verilen eğitim ile gitgide gazeteci yetiştirilmesi yolunda adımlar atıldığına şahit olur.⁸⁸ Klasik liseler artık, eğitim yuvaları olmaktan çıkıp, medyanın uydusu haline dönüşmüşlerdir. Nietzsche bunun tek sorumlusu olarak eğitimcileri görür. Klasik lisede gençlerin bozulmamış ruhlarına gazetecilik ruhunu aşlamak oldukça tehlikelidir. Bu gazetecilik mührünü damgalamaya çalışan kişi öğretmenin kendisidir. Her şeyden habersiz büyüyen bu fidanların sağlıklı bir şekilde yetiştirilmesi ancak eğitimcilerin elleri ile mümkündür.⁸⁹ Bu bağlamda Nietzsche, liselerde yaşanan bu acı tablo karşısında öğretmenlere sert bir dille haykırır: "Bizim tıka basa doldurulmuş liselerimiz, bizim yığınlaştırılmış, salaklaştırılmış lise öğretmenlerimiz yozlaşmış, yetersizdir."⁹⁰

Nietzsche'nin klasik liselerde sıkıntı olarak gördüğü diğer bir konu klasik kültürün yeterince anlaşılmasıdır. Klasik kültürden kasıt Grek ve Roma kültürüdür. Nietzsche'ye göre Alman klasik liselerin en büyük yanlışı, müfredatında ideal bir kültür yani klasik kültüre yer vermemesidir. Filozof, klasik kültürün öğretici olduğunu ifade eder. Nietzsche, XIX.yüzyılın "bilim için kültür", "biçimsel kültür" ve "klasik kültür "den oluşan bir kültür çorbasından bahseder. Nietzsche'ye göre kültür çorbasında yer alan bu üç kültüründe birbirleri ile tutarsız olduğuna dikkat çeker.⁹¹

⁸⁷ Nietzsche, *Putların Alacakaranlığı*, 69.

⁸⁸ Nietzsche, *Öğretim Kurumlarımızın Geleceği Üzerine*, 35.

⁸⁹ Nietzsche, *Öğretim Kurumlarımızın Geleceği Üzerine*, 35-36.

⁹⁰ Nietzsche, *Putların Alacakaranlığı*, 69.

⁹¹ Nietzsche, *Öğretim Kurumlarımızın Geleceği Üzerine*, 38-39.

Peki Nietzsche'ye göre klasik liseler nasıl hakiki bir kültüre sahip olacaklardır? Filozofa göre ilk olarak, klasik liselerin revize edilmesi gerekir. Fakat bu revizenin gerçekleşmesi için tek şart vardır. Almanların kendi ruhunu düzeltmesi ya da arındırmasıdır.⁹²

Nietzsche çağının eğitim anlayışını eleştirirken "*Kültür Derisi*" kavramına dikkat çeker. "*Eğitim Kurumlarımızın Geleceği Üzerine*" adlı eserinde Nietzsche, kendisi ile yakın bir arkadaşının konuşmaları üzerinden bu kavramı açıklar. Eğitimin değiştirici yönünün olduğunu arkadaşının ise hiç değişmediğini dile getirir. Bu bağlamda Nietzsche, XIX. yüzyıl modern insanın değişmez tarafı olarak sadece akıl yani iradesini görür. Bunun dışında görülen her şeyin bir "kültür derisinden" ibaret olduğunu savunur. Nietzsche kültür derisi ile birlikte insanın, kendi hayatının orijinalliğini bozduğuna işaret eder.⁹³

Nietzsche, XIX.yüzyılda gerçek anlamda kültür ile iç içe olanların sayısının az olduğunu belirtir. Pek az kişinin, kültür için gayret ettiğini, diğer insanların ise sadece kültür uğraşı verdiğini söyler. Nietzsche, modern insanın, kendilerine bir kültürlü süsü vererek, insanları aldatacaklarından bahseder.⁹⁴

Son olarak Nietzsche, eğitimde hakiki olan kültüre dikkat çeker. Nietzsche'ye göre hakiki kültür, para kazandıracak veya gelir elde edecek bir kültür değildir. Kim kültürden böyle bir talep de bulunursa kültür ondan uzaklaşır. Nietzsche'ye göre hakiki kültür temizdir. Kültüre karşı egoist niyet besleyenlere karşı bilgece bir tavır sergiler. Kendisini araç olarak görmek isteyenlere fırsat vermez.⁹⁵ Nietzsche'nin eğitimden beklentisi, hakiki olan kültürün aşılmasıdır. Bu konuda Nietzsche, hakiki kültürün eğitim ve diğer kültürlerle olan ilişkisini şöyle açıklar:

"Öyleyse, dostlarım, bu kültürü, bu narin ayaklı, nazlı gökçel Tanrıyı, ne olursunuz o işe yarar, arada bir kendine kültür diyen, ama zaruretin, ticaretin, yoksulluğun yalnızca entelektüel hizmetçisi olan kızla karıştırmayın. Ama sonunda bir iş ve bir ekmek teknesi vaat eden her eğitim, bizim anladığımız manada kültüre götüren eğitim değildir. Yalnızca hayat mücadelesinde insanın kendi benini kurtaracak ve koruyacak yola bir yönlendirir."⁹⁶

⁹² Nietzsche, *Öğretim Kurumlarımızın Geleceği Üzerine*, 48.

⁹³ Nietzsche, *Öğretim Kurumlarımızın Geleceği Üzerine*, 25.

⁹⁴ Nietzsche, *Öğretim Kurumlarımızın Geleceği Üzerine*, 26.

⁹⁵ Nietzsche, *Öğretim Kurumlarımızın Geleceği Üzerine*, 65.

⁹⁶ Nietzsche, *Öğretim Kurumlarımızın Geleceği Üzerine*, 65.

1.3.1.4. Dil Eğitimi

Nietzsche, eğitim ve kültürün bir parçası olarak gördüğü dile önem verir. Bundan dolayı Alman filozof, kültürün devamlılığını sağlayan bu unsura dikkat çeker. Dilin insan yaşamındaki gerçekliğini ortaya koyan düşünür, insanın ana diline olan hassasiyetine de vurgu yapar. Nietzsche'ye göre bir insanın sanat ile olan bağı güçlü ise ana dilini çok iyi kullanıyor demektir. Bundan dolayı Nietzsche, insanlardan dillerini ciddiye almalarını ister. Bireylerin ana dilini etkili konuşabilme adına öğretim kurumlarının önemine değinir. Filozof, kültürün bir parçası olan dilin bozulmasında eğitim kurumlarını sorumlu tutar.⁹⁷

Eğitim kurumlarının asıl işlevi öğrencilerin ana dillerini daha iyi kullanmasını sağlamaktır. Nietzsche, nitelikli öğrencilerin yetişmesi ve erdemli bir toplumun inşası için eğitim kurumlarının ana dil üzerindeki önemine değinir. Bu kurumlarda görev alan eğitimcilerin ana dili öğrenciye kazandırması gerektiği noktasında da uyarılmaktadır. Öğretmenler, öğrencilerin ana dilini daha iyi kullanmaları için uygun bir ortam oluşturulmalıdır. Çünkü ülkenin geleceği olan çocuklar, toplumsal kademelerde önemli görevler üstleneceklerdir. Nietzsche, dil konusunda cahil kalmış gençliğin eğitilmesi konusunda uyarılarda bulunur. Nietzsche, öğrencilerin ifade tarzlarını daha güzel bir şekilde aktarmasını ve dil bakımından yetersiz olanların kendilerini yetiştirmelerini istemektedir.⁹⁸

"Nietzsche, bir yönüyle, yok edilmesi, bir başka yönüyle yenilenmesi, canlandırılması gereken klasik lise ruhuna ilişkin bu karşıtlığı neyin doğurduğunu inceler ve klasik lise deneyimi olan herkesin şikayetçi olduğu "Dil (Almanca) Dersi" üzerine düşünmeye çağırır."⁹⁹ Nietzsche Almanca dersinin ne kadar önemli olduğunu belirtir. Bu yüzden Almanca diline sahip olunması için şu açıklamalar bulunur:

"Şimdi herkes doğal olarak Almancasını, gazete Almancası çağında ne kadar olabilirse o kadar kötü yazıp o kadar kötü konuşuyor: bu nedenle yeni yetişen oldukça seçkin, yetenekli her genç, iyi beğenin ve sıkı bir dil disiplininin fanusuna sokulmalıdır. Bu mümkün değilse, o zaman ben tez elden tekrar Latince konuşulmasını yeğlerim, çünkü böylesine berbat edilmiş ve ırzına geçilmiş bir dilden utanç duyuyorum."¹⁰⁰

Nietzsche'ye göre son zamanlarda öğretim kurumlarının, Almanca dersini baltaladığına dikkat çeker. O, klasik liselerin bilgiden ziyade gazetecilik için eğitildiklerini

⁹⁷ Nietzsche, *Öğretim Kurumlarımızın Geleceği Üzerine*, 34.

⁹⁸ Nietzsche, *Öğretim Kurumlarımızın Geleceği Üzerine*, 34.

⁹⁹ Çevikbaş "Nietzsche ve Eğitim", 70.

¹⁰⁰ Nietzsche, *Öğretim Kurumlarımızın Geleceği Üzerine*, 33-34.

düşünür. Bu yüzden Nietzsche, Almanca dersinin, hangi amacı gözeterek verildiği hususunda dikkat edilmesi gerektiğini belirtir. Ancak o zaman Almancanın ne kadar güvenilir ve değerli bir ders olacağından söz edilecektir.¹⁰¹

1.3.1.5. Acı Çekme

Nietzsche'ye göre insan, yaşam içinde acı çekerek özünü bulmaya çalışır. Bundan dolayı acı çekme ile yaşamın öğrenilmesi arasında güçlü bir bağ olduğunu savunur. Ona göre insan, yaşamı boyunca ne kadar çok acı çekmişse o kadar bir şeyler öğrenmiş demektir. Bu görüşüyle Nietzsche, XIX.yüzyıl filozoflarından farklı birisi olduğu söylenebilir. Nietzsche'nin "*Eğitimci Olarak Schopenhauer* " adlı eserinde "acı çekmek" kavramını Johann Master Eckhart ve Schopenhauer üzerinden örnek göstererek eğitim görüşlerine yer verir.

Felsefe tarihinde acı kavramını hayatın bir amacı olarak gören kişi Schopenhauer'dir. Schopenhauer'a göre acı, evrenin en temel ve mühim meselesidir. Alman filozof insanın iradesine engel olan şeylere acı, tercih edip ulaştığı şeylere de haz adını verir. Ona göre yapılan her eylem bir ihtiyaçtan dolayı kaynaklanır. Karşılanan ihtiyaçlar insana haz verir. Fakat bu durum Schopenhauer'a göre geçicidir. Arzu tatmin edilince hazzın fonksiyonu biter. Tekrardan bir arzu başlar. Schopenhauer'a göre insanın asıl dikkat etmesi gereken yaşam içindeki acılarla mücadele etmesidir. Ona göre insan, acıyı öğrenince o zaman yaşadığının farkına varacaktır.¹⁰² Bu bağlamda Nietzsche, acı çekme karşısındaki duruşu ile insana örnek bir rol olarak Schopenhauer'ı gösterir.

"Dürüst olmak gerekirse hepimizin bir kerecik bile olsa gerçekten kızması gerek. Schopenhauer'daki insan imgesi bunu yapmamız doğrultusunda bizi cesaretlendirmeli, Schopenhauer'cı insan, dürüstlüğe içkin olan acı çekmeyi gönüllü olarak üstlenir."¹⁰³ Bu yönüyle Nietzsche, Schopenhauer'ın iyi bir eğitimci olduğunu hatırlatır.

Nietzsche bilgi arayışında içi içine sığmayan bir eğitimci kimliğinden bahseder. Bu kimliğe sahip kişinin de Schopenhauer olduğunu söyler. Nietzsche'ye göre Schopenhauer, bilimin soğuk ve alçak tarafsızlığından uzak, dürüstlüğüyle ön planda olan birisidir. Schopenhauer, yaşam içinde acı çekmenin farkında olan bir filozoftur. Büyük bir öğretmen

¹⁰¹ Nietzsche, *Öğretim Kurumlarımızın Geleceği Üzerine*, 35.

¹⁰² Cevizci, *Felsefe Paradigma Sözlüğü*, 6.

¹⁰³ Nietzsche, *Eğitimci Olarak Schopenhauer*, 42-43.

olan Schopenhauer, dünyada mutlu bir yaşam beklemenin imkânsız olduğunu dile getirir. Ona göre bir insanın, ulaşabileceği en yüksek değer kahramanca yaşamaktır.¹⁰⁴

Nietzsche'nin Schopenhauer'dan sonra J.Master Eckhart'a hitaben "Seni mükemmelliğe en hızlı biçimde ulaştıracak şey acı çekmektir"¹⁰⁵ diyerek J. Master Eckhart'ın gerçek anlamda bir eğitimci olduğunu belirtir. Ayrıca Nietzsche acı çekmenin öğrenme üzerinde etkisi olduğunu hatırlatır. Nietzsche, acılar karşısında yaşamına yön vermiş olan bu filozofu, diğer insanlara örnek göstermektedir.

1.3.1.6. Eğitimin Daraltılıp Genişletilmesi: Halk Eğitiminin Gereksizliği

Nietzsche, yaşadığı çağın eğitimini etkileyecek iki önemli karşıt akımdan bahseder. Bu akımların öğretim kurumlarının içinde gelişmesini büyük bir tehlike olarak görür. Nietzsche eğitim-öğretim sorunlarını belirlediği durumda ortaya çıkan iki meseleyi şöyle açıklar:

" Etkileyici bakımından aynı derecede mahvedici, sonuçlarında ise birleşen iki akım. Biri öğretimin elden geldiğince yaygınlaştırılıp **genişletilmesi tepkisi**, öteki ise öğretimin kendisinin azaltılıp **zayıflatılması tepkisi**. Öğretim çeşitli nedenlerden dolayı en uzak çevrelere kadar taşınmalıdır; eğilimlerden birinin isteği bu. Öteki ise öğretimin en yüce, en soylu ve en yüksek iddialarından vazgeçip kendini başka herhangi bir hayat biçimine, mesela devletin hizmetine vermesini bekliyor." ¹⁰⁶

Nietzsche'ye göre öğretiminin genişletilip yaygınlaştırılması eğitim adına büyük bir sorun teşkil eder. Çünkü öğretimin genişletilip yaygınlaştırılmasında hedef para kazanmaktır. Eğitim kurumlarını gelir elde edilecek bir sektör haline getirmektir. Olabildiğince çok bilgi ve kültür elde ederek maliyeti iyi bir duruma getirmektir. Kültür bu anlamda kişinin kolay bir şekilde para kazanmasına yarayacak bir araç haline gelir. Bu bağlamda öğrenimin gerçek sorumluluğu sadece çok sayıda 'geçerli' birey yetiştirmektir. Aynı parada olduğu gibi geçerli olan tüm şeyler. Nietzsche'ye göre modern öğretim kuruların amacı 'geçerli' insan sayısını artırmaktır. Yani daha çabuk bir şekilde para kazandıracak insan yetiştirmektir.¹⁰⁷

Nietzsche'ye göre modern toplumun görmek istediği insan tipi 'geçerli' insandır. Bu yüzden modern toplum çok sayıda 'geçerli' insana sahip olduğu zaman mutlu olabilir. Eğitim, topluma haz ve fayda sağladığı ölçüde değerlidir. Kültür ise bu süreçte insanın, sadece

¹⁰⁴ Nietzsche, *Eğitimci Olarak Schopenhauer*, 44.

¹⁰⁵ Nietzsche, *Eğitimci Olarak Schopenhauer*, 43.

¹⁰⁶ Nietzsche, *Öğretim Kurumlarımızın Geleceği Üzerine*, 27.

¹⁰⁷ Nietzsche, *Öğretim Kurumlarımızın Geleceği Üzerine*, 27-28.

dünyevi arzularını karşılayan bir araç haline gelir. Bu bağlamda Nietzsche, kültürü küresel anlamda para kazandıracak ve ticaretin devamını sağlayacak bir unsur olarak görür.¹⁰⁸

Nietzsche, öğretimin genişletilip yaygınlaştırılmasında devleti suçlu bulur. Çünkü Nietzsche'ye göre devlet, kültürün olabildiğince yayılmasını ve genişlemesini istemektedir. Devlet bir beklenti içindedir. Yetki alanı oldukça geniştir. Çok sayıda kullanıma hazır aracı vardır. Bundan dolayı amacına ulaşması kaçınılmazdır. Nietzsche'ye göre devlet egoisttir. Sadece kendi varlığını muhafaza etmek için öğretime müdahalede bulunur. Yani kültürü kendi egemenliği altına almaya çalışır. Maaşlı işçilerine ve askerine yaptırım uygulayarak ne kadar güçlü olduğunu gösterir. Bunu da öğrenimi kullanarak kültür üzerinden yapar. Nietzsche'ye göre devlet, kendi kurumlarına ve toplumuna yarar sağlayacak işlerle meşgul olduğu için kültürlü bir devlettir.¹⁰⁹

Öğretimin yaygınlaştırılmasına karşı bir akım olan öğretimin daraltılması noktasında ise Nietzsche'nin görüşleri kendine özgüdür. Nietzsche, bilim adamlarının bilimden başka alanlara yönelmediklerini ve bu sahalarda kendilerini göstermediklerini belirtir. Ona göre bilim adamları, insan yaşamı için mühim olan bu alanlara sanki dokunmuyorlar bile. Nietzsche'ye göre bu kimseler kendi alanlarında yetenekli gözükseler bile öteki alanlarda halkın seviyesinden daha aşağıdadırlar. Nietzsche bilim adamlarını hayatı boyunca bir vidayı, kulpu veya bir makineyi çevirmekten başka bir şey yapamayan fabrika işçilerine benzetir.¹¹⁰ Nietzsche'ye göre bugüne kadar insanların bilim için kendilerini feda ettiklerini ve koşulsuz kabullendiklerini dile getirir. Bu bağlamda tıpkı dinlerin amacına ulaştığı gibi bilimdeki iş bölümünün de iş aynı amaca doğru yöneldiğini düşünmektedir.¹¹¹

Sonuç olarak Nietzsche, eğitim için tehlike oluşturan bu iki akımın, bir araya gelerek bir gazete kültürünü meydana getirdiğini dile getirir. Bilgi açısından donanımlı ve tecrübeli eğitimcilerin yerini gazetecilerin aldığına dikkat çeker. Bu yüzden gazete kültürünün başta eğitim olmak üzere diğer alanlara da etki ettiğini şöyle belirtir:

"Gazetecilikte o iki yön birleşmektedir: öğrenimin yaygınlaşması ve daralması burada tokalaşmaktadır; gazete tam da burada öğrenimin yerini almakta ve bilgin olarak da hâlâ kültür iddiasında bulunan kimse, bütün hayat tarzları, bütün sanatlar, bütün bilimler arasındaki eklemleri macunlayan bu yapışkan aracı katmana sırtına dayıyor; bu katman, işte

¹⁰⁸ Nietzsche, *Eğitimci olarak Schopenhauer*, 58-59.

¹⁰⁹ Nietzsche, *Eğitimci olarak Schopenhauer*, 59.

¹¹⁰ Nietzsche, *Öğretim Kurumlarımızın Geleceği Üzerine*, 29.

¹¹¹ Nietzsche, *Öğretim Kurumlarımızın Geleceği Üzerine*, 29-30.

ancak gazete kağıdı kadar sağlam, onun kadar güvenilir. Gazetede, çağımızın o tuhaf kültür niyeti doruğa ulaşıyor. Aynı şekilde gazeteci, anın hizmetlisi, büyük dehanın, ebedi yol göstericinin, ondan kurtaran kişinin yerini alıyor." ¹¹²

Nietzsche yaşadığı dönemin eğitim kurumlarına hakim olan bu iki akıma çözüm olabilecek iki model öne sürer:

"Öğretim kurumlarımıza egemen iki karşıt, etkileri bakımından aynı derecede yıkıcı, sonuçları bakımından birlikte ilerleyen iki akım var: birincisi; 'öğretimi olabildiğince genişletmek' hırsı; ikincisi aynı şeyi daraltmak ve zayıflatmak hırsı. Birincisine kültür, gittikçe daha geniş çevrelere taşınmalı, öteki eğilime göre öğretimden, en yüce, muhteşem iddialarından vazgeçmesi ve başka bir hayat biçimine, yani devlet biçimine hizmet ederek boyun eğmesi bekleniyor. Öğretimi bu korkunç genişletme daraltma eğilimlerine bakarsak, umutsuzca çaresiz kalırız, eğer günün birinde bu ikisine karşı tam Alman ve geleceği tam zengin eğilimlerin zafer kazanmasına yardım etmek mümkün olmazsa. Bu demektir ki elden geldiğince büyük bir genişletmenin karşıtı olarak daraltma ve yoğunlaştırma güdüsü ve öğrenimin karşıtı olarak, onun güçlendirilmesi ve kendine yeterli olma güdüsü."¹¹³

Nietzsche'nin üzerinde durduğu diğer bir konu ise "Halk Eğitimi"nin gereksiz olmasıdır. "Nietzsche, kitlelerin eğitimi ve hakiki eğitim ayrımına gider. Sıradan insanların hayatlarını idame ettirebilmeleri için; temel bilgi ve becerilerle donatılacakları bir eğitim almalarını savunurken; hakiki eğitimin seçkin insanların eğitimi olduğunu söyler." ¹¹⁴

Halk eğitimi konusunda oldukça umut verici konuşanlara karşı Nietzsche, şüpheyile bakar. Çünkü Nietzsche'ye göre eğitimden beklenen amaç bir kitle eğitimi değildir. O, tek tek seçilmiş kimselerin dünyada devasa ve kalıcı izler bıraktıklarını savunur. Nietzsche kitlelerin bu dünyada sadece kendilerine hizmet ve itaat edilmesi için var olduklarını düşünür. Halk eğitiminde kitleler, öğretimde yaşanan sorunlara dışarıdan bir müdahale bulunur. Fakat seçkin olan bireyler daima öğretim ile iç içedirler. Onlar Nietzsche'nin gözünde birer kahramandırlar. Halk kültürünü yaşatan ve destekleyen kitleler değil bu kültüre sahip çıkan bireylerdir.¹¹⁵

¹¹² Nietzsche, *Öğretim Kurumlarımızın Geleceği Üzerine*, 30.

¹¹³ Nietzsche, *Öğretim Kurumlarımızın Geleceği Üzerine*, 10.

¹¹⁴ Eğitim Ajansı, "Kültürel Eğitim Felsefecisi Nihilist Nietzsche'nin *Bildung Eğitimi İdealimiz Olur mu?*".

¹¹⁵ Nietzsche, *Öğretim Kurumlarımızın Geleceği Üzerine*, 51.

1.3.1.7. Platon'un İdealar Öğretisine Getirilen Eleştiriler

Nietzsche, bilgi felsefesinde Platon'un idealar öğretisindeki düşüncelere farklı bir boyut getirerek "idealar öğretisini" yeniden anlamlandırmaya çalışmıştır. O, Platon'un ikinci bir dünya olarak idealar aleminden bahsetmesine ve bu alemdeki bilgilerin hakiki olduğu fikrini eleştirmiştir. Nietzsche, Platon'un idealar görüşünün kaynağının ne olduğuna ilişkin araştırmalarda bulunmuştur. O, bu kaynağın salt bir rasyonalizmden beslendiği sonucuna varmıştır. Nietzsche, Yunan filozofun mağarasından çıkış olmadığını ve onun ileri sürmüş olduğu bilgilerin de sahte bilgiler olduğunu belirtmiştir.¹¹⁶

Nietzsche, mağaranın yani yaşadığımız dünyanın gerçek olduğuna dikkat çeker. O, dünyanın sadece akılla anlaşılabilir bir mekan olmadığını bunu destekleyecek bilginin de doğru olmadığını ifade eder.¹¹⁷ O, Platon'un epistemolojisine sert eleştirilerde bulunur. Bu bağlamda Nietzsche, Platon'un idealar için ileri sürdüğü bilgilerin Batı'nın çöküş süreci yaşadığını belirtir. O, Batı'nın metafizik, insan ve eğitim anlayışını olumsuz yönden etkilenmesinde Platon'un epistemolojisinin hatalı olduğuna vurgu yapar.

Nietzsche, bir yaşam filozofu olma sebebiyle yaşama olan güç istencinin önemine değinir, O, yaşama dönük çabanın önemine dikkat çeker. Platon'un ise güç istencinden yoksun olduğunu vurgular. Yani bu dünyayı hiçe sayıp öbür dünyanın önemli olduğunu savunan Platon'a karşı çıkar. Nietzsche'ye göre Platon'un böyle düşünmesi Batı toplumunu nihilizme sürükleyen bir sonuçtur. Platon'a göre yaşadığımız dünyada eylemlerimizi değerleri kılan ölçü, idealler alemidir. İdealler alemine göre yaptığımız eylemlerin iyi ve kötü olduğu bilinmektedir. Bu bağlamda Nietzsche'ye göre XIX.yüzyıl da Batı insanın ve yaşamının; değersizleşmesi, anlamsızlaşması ve zayıflaması Platon'un idealler öğretisinin sonucudur. Ona göre Platon öğretisinin benimsenmesi, Batı'nın koskocaman bir boşluğa, hiçliğe ve amaçsızlığa doğru yol almasına neden olmuştur.¹¹⁸

Sonuç olarak Nietzsche'ye göre "Nihilizm, hastalıklı bir ruh halini ifade eder."¹¹⁹ Bu hastalıklı ruh en çokta Platon'un idealar fikrinin altında yattığını düşünmektedir. Bu yüzden Nietzsche, nihilizmin yayılmasının sonucu olarak hastalıklı ruhların çoğalmasından endişe

¹¹⁶ Cevizci, *Felsefe Paradigma Tarihi*, 948-949.

¹¹⁷ Cevizci, *Felsefe Paradigma Tarihi*, 949.

¹¹⁸ Ebru Öner- Sebahattin Çevikbaş, *Nietzsche'nin Platon Eleştirisi:Platoncu Değerlerin Yeniden Değerlendirilmesi*, Araştırma Makalesi, Kaygı dergisi, 31 (2018), 109-112.

¹¹⁹ Nietzsche, *Aforizmalar*, 223.

duymaktadır. O, başta eğitim olmak üzere hedeflenen ideal insan profilinin, ortaya çıkmasında en büyük engellerin Platon ve Platoncu sahte bilgilerin varlığından söz eder.

1.3.1.8. Eğitimde Tarihin Gerekliliği

Nietzsche "*Zamana Aykırı Bakışlar 2*" (*Tarihin Yaşam İçin Yararı ve Sakıncası*) adlı eserinde yaşadığı dönemi, Antik Yunan felsefesinin ölçütlerine göre irdeler ve eleştirir. Alman filozof bu eserinde Yunan kültürüne ilişkin önemli tespitlerde bulunarak çağının tarih anlayışını değerlendirir. O, çağının en büyük problemlerinden birisi olarak tarihi görür. Ona göre Tarihciliğe körü körüne bağlanmak XIX. yüzyılda ortaya çıkan bir hastalıktır. Nietzsche bu durumu bir tehlike olarak algılar.¹²⁰ Ayrıca Nietzsche, kendisinden önceki düşünürlerin insan anlayışlarını değerlendirirken, filozoflarda tespit ettiği eksiklik tarih duygusunun olmayışıdır.¹²¹

Nietzsche'ye göre XIX. yüzyılda yaygın olan eğitim anlayışı "historik bir eğitim"dir. Bu eğitim sistemi, tarihin merkezinden ve amacından kopuktur. Arzulanan hedef, bireylerin çok kısa bir zaman içinde "gezen bir ansiklopedi" haline getirmektir. Nietzsche, bu yetişen insanların, günlük yevmiyle çalışan gazeteci tipi olduklarını ifade eder.¹²² Nietzsche eğitim sisteminin tarihi böyle bir araç olarak kullanılmasına karşı çıkar. O, tarihin önemli bir kültür aktarıcısı olduğunu ve tarihin yaşanılması gerektiğini savunur. Nietzsche, insanın tarihe ihtiyacı olduğunu söyler. Fakat ona göre tarih, insanın yaşamına ve eylemleri için gereklidir. Bundan dolayı tarih değerlidir. Yaşama fayda sağlayan yani insanın hizmetine sunulan tarih kıymetlidir. Aksi takdirde insan yaşamı çirkin hale getiren ve zararlı davranışları gizlemeye çalışan bir tarihin önemi olmadığını savunur.¹²³

Nietzsche'ye göre tarih, sadece bir bilim olarak düşünülemez. O, tarih'in bağımsızlığını kabul eden insanlara karşıdır. Nietzsche, böyle bir düşünce ve eylem içinde olanların yaşamlarının sonuna geldiklerini hatırlatır. Ona göre tarih, kültürü insanların hizmetine sunmalı ve yeni oluşacak olan kültürlerin varlığını devam ettirmelidir. Tarih tek başına insanları egemenliği altına almamalıdır. Tarihe yön veren veya tarihi kendi uydusu haline getirmeyi amaçlayan güçlerin varlığından bahseder. Nietzsche'ye göre tarihe aşırı bir sempati içinde

¹²⁰ Talip Kabadayı, *Nietzsche ve Eğitim*, Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 20 (2001), 180 - 184.

¹²¹ Önder Yalçıntaş, *Foucault ve Heidegger'in İnsan Anlayışı*, (Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, 2007), 22.

¹²² Kuçuradi, *Nietzsche ve İnsan*, 97.

¹²³ Kabadayı, *Nietzsche ve Eğitim*, 181.

olmanın hayatı parçalayıp, yozlaştıracağını ifade eder. ¹²⁴ O, aşırı bir şekilde tarihe ilgi duymanın, insan yaşamına zarar getirebileceğini dikkat çeker.

Nietzsche'ye göre "unutma kapasitesinden yoksun bir insan, mutsuzluğa mahkûmdur. Eğer yanılmıyorsam, Nietzsche'ye göre unutmak, yaratıcı bir eyleme atılmak için, insanın yükten, kendisini engelleyen şeylerden kurtulmasıdır; elbette burada söz konusu olan aşırı tarihten ve tarih eğitiminin kurtulmasıdır."¹²⁵

Nietzsche'ye göre tarih ve tarih eğitiminin aşırı bir güç olarak algılanması, kişinin gelişimi üzerinde olumsuz etki bırakacağını söyler. Bu olumsuz etkilerden bazıları şunlardır; Kişiliğin zayıflanması, içgüdülerin tahrip edilmesi ve yaratıcılık fikrinin yok olmasıdır. Ayrıca aşırı tarih ve tarih eğitimi insanın, yaşama karşı olan güç istencinin zayıflanmasına neden olur. Bu yüzden Nietzsche, tarihin gerçek manada anlaşılmasını istemektedir. O, İnsanın yaşamına hizmet edecek ve günlük işlerini kolaylaştıracak bir tarih anlayışından bahseder. Bu yüzden o, Tarih eğitimi önemser. Nietzsche'ye göre tarih çalışmalarında bulunmak insanoğlunu; putlardan, sapkın ideolojilerden ve hatalardan arınmasını sağlar. ¹²⁶

1.3.1.9. Nietzsche'nin Sanat Anlayışında; Tragedya ve Müziğin Yeri

Nietzsche bilim, felsefe, edebiyat ve sanat alanında kendisini ön plana çıkaran bir düşündürdür. Alman filozof, çalışmalarını sadece bir alana mahsus kılmamıştır. Nietzsche okurlarına vermek istediği mesajı gerek eleştiri yoluyla gerekse müzik yoluyla besteleyerek aktarmıştır. Onun bir kolu müzikte diğer kolu ise sahip olduğu dünya görüşünü yansıtır. Her ne kadar Nietzsche felsefe tarihinde bir filozof olarak bilinse de aslında bir müzisyen olduğunu da unutmamak gerekir. ¹²⁷ Bu bağlamda sanatı yaşamın bir parçası olarak gören Nietzsche, tragedya ve müziğe karşı ilgisi vardır. Bu da bize Nietzsche'nin bir başka eğitimci yönünü olduğunu göstermektedir.

"Nihayet Nietzsche'nin sanata verdiği anlam çerçevesinde, sanat, bize yaşamın yüzeyselliğini, duyuşal yüzeyin altındaki yanılsatıcı özün peşinden koşmaktansa, bu yüzeyde durmanın derin hakikatini öğretir."¹²⁸

¹²⁴ Friedch Nietzsche, *Tarihin Yaşam için Yararı ve Sakıncası*, Trc. Mustafa Tüzel (İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2015), 14.

¹²⁵ Kabadayı, *Nietzsche ve Eğitim*, 181.

¹²⁶ Kabadayı, *Nietzsche ve Eğitim*, 182.

¹²⁷ İbrahim Odabaşı, *Nietzsche ve Müzik*, Cumhuriyet Üniversitesi (Yüksel Lisans Tezi, 2015), 7.

¹²⁸ Erdem, *Nietzsche, Perspektivizm, Yorum ve Anlam*, 297.

1.3.1.9.1. Tragedya

Tragedya, Nietzsche'nin Antik Yunan sanat anlayışını ortaya koyan sanatsal bir kavramdır. Bu kavram Nietzsche'nin felsefesinde tiyatro sanatına karşılık gelir. O, tragedyanın kökeninin trajik korodan doğduğunu ileri sürer. Tragedyanın başlangıç olarak bir koro halinde meydana geldiğinden söz eder.¹²⁹

Nietzsche 1872'de kaleme aldığı *Die Geburt der Tragodie aus dem Geiste der Musik* adlı eseri ortaya koymuştur. "Bu eserde Nietzsche, Sokrates öncesi Grekler'in yaşamın olanca acımasızlığına karşı onunla başa çıkma doğrultusunda ortaya koymuş oldukları tragedyalara dikkat çeker. Tragedyalar Nietzsche'ye göre; oluşun dayanılmaz ağırlığı altındaki Grekler'in, sanat vasıtasıyla hayatı çekilir hâle getirdikleri eserlerdi. Sürekli bir akış içindeki oluş dünyasının ilkesi olan Dionysos ile onu biçimlendirmek suretiyle, insan yaşamı için çekilir hâle getiren bireysellik ilkesinin üstün aklı olan Apollon'un birlikteliğinden doğmaktadır tragedya. Nietzsche, Sokrates'e kadarki Grek düşüncesinin, bu çeşit harika sanat eserleriyle üstün bir düşünce olarak devam ettiğini, fakat Sokrates'ten sonra akılcılık yoluyla yaşamı ve oluşu karşısına alan bir kisveye büründüğünü söyler."¹³⁰

Nietzsche, sanatta iki öğeyi kendisine referans kılar. Biri Apollon diğeri ise Dionysos'dur. Apollon: Nietzsche *Tragedyanın Doğuşu* adlı eserinde, insan yaşamındaki en temel iki eğilim arasında kurduğu karşıtlığın, klasik ahenk, özdenetim ve dengeyi temsil eden unsurdur.¹³¹ Nietzsche sanatta Dionysos ruhunu yaşamın istediği olan, gücün dinamik ve tutkulu hali, insanın kendisini esrime ya da sarhoşluk hali içinde içtepi ve atılımlara bakması halidir.¹³² O, sanatın gelişimi olarak Apolloncu ve Dionysosçu olan ikiliğe bağlı olduğunu ifade eder.¹³³ Nietzsche bu iki önemli unsuru birbirinden ayıran ya da birini diğerdinden üstün tutan zihniyetleri eleştirir. Özellikle Sokrates'i bu konuda eleştiriye tabii tutar.

¹²⁹ Nietzsche, Friedrich. *Tragedyanın Doğuşu*. Trc. Mustafa Tüzel. 8.Baskı. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2018.44.

¹³⁰ Danto, *Nietzsche Hayatı Eserleri ve Felsefesi*, 4.

¹³¹ Cevizci, *Felsefe Paradigma Sözlüğü*, 126.

¹³² Cevizci, *Felsefe Paradigma Sözlüğü*, 468.

¹³³ Nietzsche, *Tragedyanın Doğuşu*, 17.

1.3.1.9.2. Müzik

Nietzsche sanatlar arasında özellikle müziğe daha çok ilgisi vardı. "Çünkü o müziği maddeden en uzak sanat olarak görür. Söz konusu kör iradeyi ve onun insan yaşamı üzerindeki etkisini hiçe indirme doğrultusundaki en önemli araç olarak müziği görür." ¹³⁴

Nietzsche, felsefe tarihinde müzik ile varlık arasında bir bağlantı olduğu fikrini ileri süren düşünürlerden birisidir. "İnsanın ancak müzik ile kendi varoluşunu gerçekleştirme imkanına kavuşabilir. İnsan müzikte kendisini açar, müzikle kendisini bulur. Bir bakıma var olmanın, tüm potansiyelleri müzikte gizli gibidir."¹³⁵ Kısacası Nietzsche, müzik ile varoluş arasında bir bağ olduğunu ve insanın kendi varoluşunu müzik ile öğrenebileceği konusunda önemli fikirler ileri sürmüştür.

Nietzsche'ye göre "müzik, her zamankinden daha çok ve daha içsel görmeye ve sahnedeki olayı narin bir yumak gibi çözmeye zorlarken, iç dünyaya bakan manevileştirilmiş gözümüz için de sahnedeki dünya içeriden aydınlatılmış bir dünya olarak sonsuz genişletilmiştir. Çok daha yetersiz bir mekanizmayla, dolaylı yoldan, sözden ve kavramlardan yola çıkarak, görülebilir sahne dünyasının ve onun iç aydınlatmasının söz konusu içsel genişlemesine ulaşmaya çalışan söz bestecisi buna benzer ne sunabilir?"¹³⁶ Alman filozofa göre sanatta bunu gerçekleştirebilecek tek alan müziktir. Ayrıca bu söylemleri ile Nietzsche, bir nevi müzikte Dionysos unsurun etkin olması gerektiğini de ifade etmektedir.

"Sonuç olarak Nietzsche, düşünce dünyasında sanata yer vermiş, müziği sanat hiyerarşisinde en üst düzeye çıkarmış ve üstinsan olabilme yolunda müziğin gerekli olduğuna vurgu yapmıştır. İnsan hayatında müziğin yerinin tekrar sorgulanmasını sağlayacak düşünceleri ile de felsefe ve sanat alanında mihenk taşı olmayı başarabilmiştir."¹³⁷

¹³⁴ Danto, *Nietzsche Hayatı Eserleri ve Felsefesi*, 4.

¹³⁵ Odabaşı, *Nietzsche ve Müzik*, 43.

¹³⁶ Nietzsche, *Tragedyanın Doğuşu*, 129.

¹³⁷ Odabaşı, *Nietzsche ve Müzik*, 57.

İKİNCİ BÖLÜM

2.MUHAMMED İKBAL'İN İDEAL İNSAN VE EĞİTİM ANLAYIŞI

2.1. Muhammed İktbal'in Hayatı

Muhammed İktbal, 1873'de Pakistan'ın Siyâlkot kentinde doğmuştur. İktbal'in ailesinin orta sınıfa mensup inançlı kimselerden oluştuğu bilinmektedir. Büyük babası Keşmir aşiretinin ileri gelenlerindendir.¹³⁸

Muhammed İktbal'in babasının adı Nur Muhammed'dir. Onun Babası, dini kimliğiyle ön plana çıkan mutasavvıf biri olarak bilinmekle birlikte, tasavvufta derinleşmiş alimlere olan hayranlığı ve bağlılığı sayesinde insanların itibarını kazanmıştır. Ayrıca o, yakınları tarafından "Okumamış Filozof" olarak tanınan birisidir.¹³⁹

İktbal, ilk eğitimini Siyâlkot'ta tamamladıktan sonra yüksek öğrenimini görmek amacıyla Lahor'a gitmiştir. O, gençlik yıllarının büyük bir kısmını Lahor şehrinde geçirmiştir. Şiir ve edebiyat konulu münazaralara katılarak çalışmalarını bu tür ortamlarda ortaya koymuş ve dönemin şair ve yazarlarını kendisine hayran bırakmıştır.¹⁴⁰

1899'da Felsefe alanında Yüksek Lisansını bitiren filozof, Oriental College Arapça Bölümünde öğretim görevliliğine başlar. İktbal'in bu üniversiteye gelmesinde büyük bir etkisi olan Prof. Thomas Arnold'un olduğunu da unutmamak gerekir. Bu da bize İslam filozofunun, Batılı bir düşünürün dikkatini çektiğini göstermektedir.¹⁴¹

Yüksek lisansını başarı ile tamamlayan İktbal, daha sonra doktora başlama kararı alır. İktbal doktora programında "İran'da Metafizik" konulu tezi yazar ve bu çalışmayı Münih Üniversitesi'ne sunar.¹⁴²

İktbal, 1908'de hukuk fakültesini bitirir. Bu yıllarda İslam düşüncesi bağlamında ülkenin çeşitli yerlerinde konferanslar vermeye başlar. Londra'da faaliyet gösteren Müslüman

¹³⁸ İktbal, *Benliğin Sırları*, 5.

¹³⁹ Muhammed İktbal, *Cavidname*, Trc. Halil Toker, 3. Baskı (İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2014), 11.

¹⁴⁰ Muhammed İktbal, *Şarktan Haber*, Trc. Ali Nihat Tarhan (İstanbul: Timaş Yayınları, 2018), 11-12.

¹⁴¹ İktbal, *Cavidname*, 12.

¹⁴² Muhammed İktbal, *Kulluk Kitabı*, Trc. Ali Nihat Tarhan (İstanbul: Timaş Yayınları, 2017), 16.

Birliğinin daimi üyelerinden birisi olur. Takvimler 27 Temmuz 1908'i gösterdiğinde memleketine dönme kararı alır.¹⁴³

1934'de amansız bir hastalığa yakalanan İkbale, doktorlar tarafından boğaz kanseri teşhisi konulur. Yaklaşık dört yıl bu kanser ile mücadele eden filozof 1938'in sonunda kansere yenik düşer. Doktorların yoğun ilgisine rağmen İkbale, durumun ciddiyetini anlar.¹⁴⁴ İkbale'in ölümün son anlarında dile getirdiği bir şiiri şöyledir;

Geçip giden nağmeler geri gelir mi, gelmez mi?

Hicaz semtinden tatlı bir rüzgar eser mi, esmez mi?

Bu fakirin devri sona erdi.

*Bir daha bu âleme, sırra vakıf insan gelir mi, gelmez mi?*¹⁴⁵

İkbale'in belli başlı eserleri şunlardır;

"Manzum eserleri: Esrar-ı Hodi, Rumuz-i bi-Hodi, Peyam-ı Maşrik, Bang-ı Dera, Zebür-i Acem, Cavidname, Misafir, Bab-ı Cibril, Pes Çi Bâyed Kerd Ey Akvâm-ı Şârk, Zarb-ı Kelim, Armağan-ı Hicâz.¹⁴⁶

Mensur Eserleri: İlmü'l İktisad, The Devolepment of Metapysics in Persia (İran da Metafizik'in Gelişimi), Six Lectures on the Reconstruction of Religious Thought in İslam (İslam'da Dini Düşüncenin Yeniden Teşekkülü), Stray Reflections (Yansımalar)¹⁴⁷

2.1.1. Yaşadığı Çağ ve Müslümanların Sorunları

XX. yüzyıl bilimin, eğitimin, sanatın ve teknolojinin ilerlediği çağ olarak bilinir. Bu yönüyle XX.yüzyıl birçok topluma huzur ve rahatlık getirmiştir. Fakat bu sırda yaşanan olaylar sürekli bir gelişme göstermemiştir. Modern çağ olarak ifade edilen XX.yy da beklenmedik bir şekilde büyük siyasi afetler, musibetler ve trajik durumlar ortaya çıkmıştır.¹⁴⁸

XX. yüzyılda hem Doğu'da hem de Batı'da dengelerin bozulduğunu söyleyebiliriz. Batı'da gelişen siyasi ideolojilerin çatışması yeni savaşların çıkmasına neden olmuştur. Bu savaşların belki de en yıkıcı etkisi, toprakların işgalinden ziyade insanların ruhları üzerinde

¹⁴³ İkbale, *Cavidname*, 13.

¹⁴⁴ İkbale, *Kulluk Kitabı*, 19.

¹⁴⁵ İkbale, *Kulluk Kitabı*, 19.

¹⁴⁶ İkbale, *Cavidname*, 16-20.

¹⁴⁷ İkbale, *Cavidname*, 20-21.

¹⁴⁸ Cevizci, *Felsefe Tarihi*, 963.

etkili olmuştur. Başka bir şekilde ifade edecek olursak bu savaşlar, insanların benliklerini yitirerek, köle durumuna düşmelerine neden olmuştur.

Doğu toplumlarının gelişmesi önünde büyük bir engel teşkil eden kapitalizm, faşizm, emperyalizm ve diğer siyasi akımlar etkilerini zaman zaman göstermişlerdir. Müslümanların maddi ve manevi değerlerini ele geçirmeyi amaçlayan bu güçlerin, en önemli metodu da sömürgecilik olmuştur. Bu çağda Müslümanları düşman olarak gören sömürgeci bir zihniyetin varlığından söz edilebilir. Müslümanları zayıflatmaya çalışan bu güçlere karşı İktbal gibi diriliş sembolleri ortaya çıkmıştır.¹⁴⁹ İktbal Müslümanları dini hassasiyetlerini yitirmiş, iman ve aşktan yoksun nesillerin yetişmemesi için uyarmıştır. Dinin, ahlakın ve benliğin yok olduğu bir toplumda çöküşün yaşanacağını Müslümanlara göstermek istemiştir. İktbal Müslümanlar için önemli bazı tespitlerde bulunmuştur.

2.1.1.1. Ben/Benlik Sorunu

Benlik kavramı Muhammed İktbal'in düşünce dünyasını gözler önüne seren bir kavramdır. TDK sözlüğü benliği; bir kimsenin öz varlığı, kişiliği, onu kendisi yapan şey, kendilik, şahsiyet olarak tanımlamıştır.¹⁵⁰ Bu kavram; irade sahibi olan bireyin bu yönüyle diğer insanlardan farklı olduğu anlamına gelir. Aynı zamanda bu irade durumu, insanın kendisini bir şahsiyet olarak ortaya koymasını sağlayan bir kuvvet olarak da bilinir.¹⁵¹

İnsanı diri tutan benliktir. Benliğini kaybetmiş bir insanın varlığından söz etmesi oldukça zordur. Benliğinden kopmuş bir insan, yaşasa bile başkalarının kölesi olarak varlığını sürdürecektir. İktbal, kendi ayakları üzerinde durabilmenin ve özgür yaşayabilmenin tek yolu olarak benliği korunmayı işaret eder:

"Sinenden tekbirini yükselt. Toprağına iksirini sal. Benliğine sarıl, muhkem sarıl ve bahtiyar yaşa. Kaderini kimsenin eline verme!

Müslüman benliğine sahip olmakla tamam olur. Toprağındaki benlik öldü mü köledir. Eğer kendini kendi malını bilersen, kendisinden başkasına bakmak, ondan bir şey beklemek haramdır.

¹⁴⁹ Ali Şeriatî, *Biz ve İktbal*, Trc. Derya Örs, (Ankara: Fecr Yayınevi, 2006), 16 .

¹⁵⁰ Türk Dil Kurumu, " *Türk Dil Kurumu Sözcükleri*", erişim: 8 Mayıs 2019, <http://sozluk.gov.tr>.

¹⁵¹ Cevizci, *Felsefe Paradigma Sözlüğü*, 213.

*Müslümanlar kendilerini hakkıyla görüp tanıdıkları zaman, her denizde inci gibi değerli bir yer aldılar. Eğer benliklerini kaybederlerse, senin canına yemin ederim ki, ölümlerini satın almış olurlar.”*¹⁵²

İkbal, Batı'nın benliğinin zayıflaması sonucunda özünü kaybettiğini ve hatta yok olma süreci ile karşı karşıya kaldığını hatırlatır. Batı, benliğini yok ederek aynı zamanda ahlaki değerlerini de yitirir. İkbal Batı'nın içinde bulunduğu bu elem verici durumdan Müslümanları, haberdar eder. İkbal Doğu'nun bu hastalıktan dolayı cüzzama yakalandığı ve aciz kalındığını şu şiirinde dile getirir:

“Benliği öldüğü için Batının ruhu nursesuz,

Benliği öldüğü için Doğu cüzzama yakalandı.

Benliği öldüğü için Arap ruhu cansız ve hareketsiz.

Irak ve Acem bedeni damarsız ve kemiksiz kaldı.

Benliği öldüğü için kırık kanatlıdır Hintli,

Kendisine kafesini hela, yuvasını haram kıldı.

Benliği öldüğü için Harem piri de

*Müslüman'ın ihramını satmaya mecbur kaldı.”*¹⁵³

İkbal'in felsefesinde benliğin anlamı ruha denk gelmektedir. Bu ruh insanın varlığını muhafaza eden tek güç olarak kabul görür. Batı'nın ve Doğu'nun ruhsuz kalması benliğin ortadan yok olması ile eşdeğerdir. İkbal ruhunu kaybeden bir milletin hayat sahnesinde artık bir işlevinin de kalmadığını beyan eder. İkbal, Doğu'nun içinde bulunduğu bu ruh halini şöyle açıklar:

“Ne Kâbe'de ne de kilisede "benlik" duygusu uyanmamıştır.

*Sanki Şark milletlerinin ruhu, afyon çekip uyumuştur.”*¹⁵⁴

İkbal'e göre benliğini yitirmiş bir insanın, özgürlüğünden de bahsedilmez. Benliğini kaybeden kişi, kendisini başkalarının kölesi olmaya mecbur hisseder. Böylelikle gereksinimlerini karşılayabilecek ve kendisini tatmin edebilecek efendiler bulmaya çalışır.

¹⁵² İkbal, *Kulluk Kitabı*, 55-56.

¹⁵³ İkbal, *Musa Vuruşu & Hicaz Armağanı*, 108.

¹⁵⁴ İkbal, *Kulluk Kitabı*, 128.

İkbal'e göre bir kişi daima başka birilerine ihtiyaç duyarsa benliğini zayıflatmış olur.¹⁵⁵ İkbal son olarak benlik konusunda Müslümanlara şu tavsiyelerde bulunur:

"Batıyı terk edip bul benliğini!

Farkındaysan eğer batının hilesinin

Tilkiliği bırak, aslanlığı meslek edin!

Tilkilik ne geçim derdine düşmek !

Hak aslanının aradığı ise özgürce ölmek!"¹⁵⁶

2.1.1.2. Aşırı Batı Taklitçiliği

İkbal, XX.yüzyılda sorun olarak gördüğü diğer bir nokta Müslümanların Batı'yı taklit etmesidir. "İkbal'e göre, milletlerin topyekun benliklerini zayıflatıp yıkan körü körüne taklitçiliktir."¹⁵⁷ Çünkü İkbal, bireyin yaşamı için en değerli olan varlığın benlik olduğunu hatırlatır:

"Benliğini körü körüne taklit ile harap etme.

Bu dünyada tek bulunan inciyi korumalısın."¹⁵⁸

İkbal, benliğini Batı taklitçiliğiyle köreltmış olan Müslümanların, artık doğru bilgiyi elde edemeyeceklerini belirtmiştir. İkbal, "*Kulluk Kitabı*" adlı eserlerinde konu ile ilgili şu dizeye dikkat çekmiştir:

"Gözleri mahkûmiyet ve taklit ile kör olanlar, apaçık hakikatleri dahi göremiyorlar.

Artık mezarlarının yanına yaklaşmış olan Garp medeniyetlerinin İslam alemini diriltmesi mümkün müdür?"¹⁵⁹

"İkbal, batı kültür ve medeniyetini şiddetle eleştirir. O, Müslümanların Avrupalılar gibi bilim ve sanatta ilerleme kaydetmelerini, ancak bunu yaparken taklitten kaçınmalarını ve benliklerini kaybetmemelerini ister."¹⁶⁰

¹⁵⁵ İkbal, *Benliğin Sırları*, 40.

¹⁵⁶ İkbal, *Cavidname*, 102.

¹⁵⁷ Cevdet Kılıç, *Büyük Mütteffik Dr. Muhammed İkbal Hayatı, Şahsiyeti ve Fikirleri*, (Ankara: Muradiye Kültür Vakfı Yayınları, 1994), 147.

¹⁵⁸ İkbal, *Kulluk Kitabı*, 199.

¹⁵⁹ İkbal, *Kulluk Kitabı*, 158.

¹⁶⁰ Selma Benli, *İkbal: Kişiliği, Felsefesi ve Eserleri Hakkında Düşünceler*, Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih- Coğrafya Fakültesi Dergisi, 33: 1-2, (1990), 21.

İkbal, Müslümanların artık kendi özlerine dönmelerini ve Batı'yı taklit etmekten vazgeçmeleri gerektiğini vurgular.

*"Ne zamana kadar yabancıların ışığıyla parlayıp duracaksın? Başkaların şarabıyla sarhoş olmuşsun, ayıl artık!"*¹⁶¹

2.1.1.3. Kalplerdeki "Aşk" Eksikliği

İnsanoğlu kendisine, yaşadığı topluma, doğaya ve Allah'a karşı aşkla yakınlaşmaya çalışır. Kalpte yatan aşk, sayesinde insan dostluk kurabilir ve samimi bir ortam oluşturabilir. Kalbinde eksik aşk taşıyan kimse hem kendisine hem de başkasına karşı yabancılaşır. Bu bağlamda İkbal, Allah'a ibadet edilmesindeki en önemli unsurun kalp olduğuna işaret eder. İkbal, sadece akılla iman etmenin yanlışlığına dikkat çeker:

"Akıl La ilah dese bile, ne geçer ele;

*Kalp ve göz Müslüman değilse bir anlamı yok."*¹⁶²

İslam filozofu diğer bir mısrasında ise aşkın önemine şöyle vurgu yapar:

"Farz edelim akıl kitabını okuyup bitirdin. Ne yazık ki aşk bahsini hiç anlamamışsın!

*Kâbe'yi tavaf ettin, kilise etrafında dönüp dolaştın. Ne yazık ki kendine dönüp bir kere bakmadın."*¹⁶³

İkbal'e göre ibadetlerin anlam kazanmasını sağlayan şey, kalplerde bulunan aşk duygusudur. Aşk bütün ibadetlerin ruhunu oluşturur. İnanan her insan, Allah'a aşk ile teslim olur.

İkbal, Müslümanların Batı'nın zenginliğine aldanmamaları gerektiğini gerçek olan aşk olduğunu hatırlatır. Batı'nın böylesine değerli bir unsurdan yoksun olduğunu şöyle açıklar:

"Şu konforlu hayat, şu yöneticilik, şu ticaret;

*Ancak Kalp, nursuz sinede teskinden mahrum"*¹⁶⁴

Diğer bir dizesinde ise İkbal:

"Avrupalılar hakimiyet neşesi ve ticaret servet ü samanı içindeler.

¹⁶¹ Muhammed İkbal, *İslam Toplumunun Yapısı*, Trc. Ali Yüksel (İstanbul:Beka Yayınları, 2011), 108.

¹⁶² İkbal, *Musa Vuruşu & Hicaz Armağanı*, 108.

¹⁶³ İkbal, *Şarktan Haber*, 134.

¹⁶⁴ İkbal, *Musa Vuruşu& Hicaz Armağanı*, 192.

*Fakat karanlık göğüsleri içinde gönülleri huzurdan mahrumdur.*¹⁶⁵

İkbal oğlu Cavid'e hitaben yazdığı "*Cavidname*" adlı eserinde ise ;

"Avrupalının alevi islanmış, sönmüş

*Gözlerinde güç var ama kalpleri ölmüş."*¹⁶⁶

Sonuç olarak şunu söyleyebiliriz; manevi değerler, insanın özünü teşkil eder. Aksi takdirde maneviyattan yoksun kalmış bir insan, maddiyatın kölesi olur. İkbal, Müslümanların Batılılar gibi kalpsiz kaldıklarını ve bu yüzden çöküş sürecini yaşadıklarını düşünmektedir.

2.1.1.4. Molla ve Aydın Sınıfının Görevini İcra Etmemesi

İkbal, dönemin din adamlarından ve sofilerinden oldukça rahatsızdır. Bu din sınıfının manevi dünyalarında sevgi veya aşkın kalmadığına vurgu yapar. İkbal'e göre bu sahte kılıklı insanlar İslam'ın şuurundan ve mesajlarından oldukça uzaktırlar.¹⁶⁷ İkbal din kisvesine bürünen bu kişilerin, İslam'ın manevi değerlerinden yoksun kaldıklarını düşünür ve kalplerinde, aşka dair hiçbir şeyin olmadığını savunur. Bu kişilerin kalpleri çürümeye yüz tuttuğundan İslam'ın nurundan da uzaklaşmışlardır. Bu tür hocalardan istifade etmeyi düşünmek büyük bir hatadır. Çünkü bu hocaların dış görünüşleri İslam'a (kılık-kıyafetleri) uygun olsa da iç dünyaları (zihin ve kalp dünyaları) İslam dininin gereklerinden oldukça farklıdır. İkbal, Müslümanları sahte din hocalarına karşı şöyle uarmaktadır:

"Alimler Kur'an ilminden uzaklaşmış

*Sofiler sakal uzatıp kurt gibi yırtıcılaşmış!"*¹⁶⁸

İkbal, birçok Müslümanların bu sahte din adamları tarafından aldatıldığını düşünür. Filozof, Kendisine ilim süsü veren bu kimselere güvenilmeyeceği konusunda uarmaktadır. Ona göre bu sahte din sınıfının, eylemlerinde ve söylemlerinde bir hikmet aramanın anlamsız olduğunu şöyle izah eder:

"Kilise ihtiyarları ya da Harem(Kâbe) şeyhleri... Hiçbirinin sözlerinde ve amellerinde bir yenilik, bir ibda yoktur."

*Sofinin tarikatında ancak "Hal" sarhoşluğu vardır. Mollanın şeriatında ise yalnız "Kal" (söz) sarhoşluğu vardır."*¹⁶⁹

¹⁶⁵ İkbal, *Kulluk Kitabı*, 188.

¹⁶⁶ İkbal, *Cavidname*, 84.

¹⁶⁷ İkbal, *Kulluk Kitabı*, 13.

¹⁶⁸ İkbal, *Cavidname*, 272.

Son olarak İkbal, toplumda vahşi bir avcı gibi hareket eden bu kişilerin İslam'la herhangi bir bağının bulunmadığına işaret eder. İkbal bu vahşi kurtların sofrasına yem olmamak için Müslümanlara şu öğütte bulunmaktadır:

"Ey işin iç yüzüne vakıf olmayan bir kaç kişinin kurbanı olan!

Bir gönül sahibi olmak için ne kadar gam, keder satın aldın.

Benliğine sahip olan birisi ile bir kaç dakika oturup sohbet etmek

*Mollaların türlü tevilleri içine dalmaktan çok daha iyidir."*¹⁷⁰

2.1.1.5. Ümmet Bilincinin Ortadan Kaybolması

Müslümanlar bir binanın tuğlaları gibi bir bütündürler. Bir tuğlanın bozuk ya da çürük olması diğer tuğlaların yıkılmasına neden olur. Müslümanlar da binanın tuğlaları gibi birbirlerine kenetlenmelidirler. İslam, Müslümanların ümmet bilinciyle hareket etmelerini emretmektedir.

İkbal, insanın toplumsal bir varlık olduğunu ve gücünü toplumdan alması gerektiği hususundaki görüşlerini "*Esrâr-ı Rumuz*" adlı eserinde şöyle kaleme almıştır:

"Bağlılık toplumda rahmet, fert için,

Fertte cevher olsa olgun milletin!

Kudretin oldukça bağlan topluma

Hür bu insan, tazelik ver sen ona.

"Ruha bağlan" der. Resullah ki bak,

*Şeytan elbet kim cemaatten uzak!"*¹⁷¹

Tarihten bu yana en güçlü ülkeler, birlik halinde olarak yeryüzüne hakim olmayı başarmışlardır. Yani sürekli bir takım ruhuyla hareket etmişlerdir. Tek başına yaşamayı arzulayanlar ise zamanla parçalanmışlardır. Müslüman toplumlarının bir araya gelip güçlenmesi gerektiği yerde bu davranışı Batılıların sergilemesi İkbal'i derinden üzmektedir:

"Türk, İran ve Arabistan Batı'ya bağlanmış

Herkes batının oltasına takılmış kalmış!

¹⁶⁹ İkbal, *Kulluk Kitabı*, 142-145.

¹⁷⁰ İkbal, *Kulluk Kitabı*, 70.

¹⁷¹ Muhammed İkbal, *Esrâr-ı Rumuz*, Trc. Ahmet Metin Şahin (İstanbul: Karbon Yayınları, 2018), 26.

*Bati'nın emperyalizmi Doğu'yu yıkmış
Kominizm dinin parlaklığını çalmış!
"Bati Lordu baştan aşağı hile, aldatmaca
Vatan severliği değil, ayrımcılığı öğretti dindara
O birleşme peşinde, sen ayrımcılıkta
Şam, Filistin ve Irak'ı umursamamakta"*¹⁷²

Yakınlaşma ve dayanışma içinde yapılan bütün davranışlar, insanlar arasında bağların kuvvetlenmesine sebep olur. İkbal, Müslümanların tek bir vücut haline gelmesi için peygamberimizin insanları birleştiren özelliğinden bahseder. İnsanlık tarihinde peygamberimiz birleştirici gücün temsilcisi iken amcası Ebu Leheb ise ayrıştırmanın veya ötekileştirmenin temsilcisidir. İkbal, kaybolmuş veya terk edilmiş olan ümmetin ruhunu tekrardan diriltmek için şu öğütte bulunmaktadır:

"Mustafa (s.a.v) birleşmeyi, Ebu leheb nifak ve ayrılmayı icat etmiştir. Hakikat evvela hangi millete öğretilmiştir.

*Bilmeniz lazımdır ki Arap'ın varlığı maddi hudutlar da değil Muhammed'in ruhu ile ayakta durabilir."*¹⁷³

Muhammed İkbal, artık çok zaman geçmeden Müslümanların kalkıp tekrardan eski gücüne kavuşmaları için serzenişte bulunmaktadır:

UYAN!

*Derin uykuya dalan gonca, uyan uyan;kalk,
Nergis gibi gözünü açıp etrafına bak.
Safa sarayımızı keder talan etti bak
Kuşlar ötüyor,uyan!ezanlar okunmada...
Bu ateşli feryatlar, her tarafı kavurdu,
Her tarafta bir figan...Uyan derin uykudan,
Derin uykudan uyan! derin uykudan uyan!*

¹⁷² İkbal, *Cavidname*, 79-80.

¹⁷³ İkbal, *Kulluk Kitabı*, 155.

Seher vaktidir, güneş ufukta yükseldi bak!
Seherin kulağına kanlı bir küpe taktı.
Sahralardan, dağlardan;kafileler,kervanlar yola koyuldu,uyan!
Ey dünyayı gören göz,anlayan göz! Uyan da gör,ne haldedir cihan!
Uyan derinden uykudan,
Derin uykudan uyan!Derin uykudan uyan!
Ezeli kanunu Hakk, sana emanet etmiş,
Allah'ın varsa eğer sağı sen,solu sensin!
Topraktan yaratılan bir kulsun sen, ey insan!
Lakin zemin de sensin, evet zaman da sensin,
Hakk'a ermek sırrının şarabını iç ve kan
Şüphe uçurumundan fırla, kendini kurtar!
Ne duruyorsun davran! uyan derin uykudan,
*Derin uykudan uyan! Derin uykudan uyan !*¹⁷⁴

2.2. Muhammed İkbâl'in İnsan Anlayışı

İnsan kavramı için genel geçer bir tanımda bulunmak kolay değildir. İnsan denilen bu varlığa tanım getirmek istiyorsak öncelikle insanın iki yönüne dikkat çekmemiz gerekir. Peki insanın bu iki yönü nedir? Birincisi, insanın biyolojik yönü ikincisi ise insanın misyon yönüdür. İnsanın biyolojik yönü genellikle her insanda benzerlik gösterir. Her insanın yaşamını devam ettirmek için bir bedene ve bir ruha sahip olması gibi. İşte bu onun biyolojik yönünü gösterir. Fakat insanın ikinci yönü için aynı şeyleri söyleyemeyiz. İnsanların dünyaya bakışı ve amaçları farklıdır. Her insanın yaşamında üstlendiği görev ve sorumlulukları farklıdır. Birisine göre hayatın amacı sadece dünyadan haz almak iken başkası için hayatın amacı Allah'a kul olmak olabilir. İnsanın bu iki yönünü bir araya getiren unsur ise "ben"dir.

İkbâl insanın henüz dünyaya gelmeden önce dünyanın nasıl bir yer olduğunu hatırlatır. Kainat darmadağın ve olabildiğince esrarengiz sırlarla doluydu. Bu düzensizliğe ve

¹⁷⁴ İkbâl, *Şarktan Haber*, 206-207.

başlıbozukluğa çare olarak insan denilen varlık ortaya çıktı. Bu dünyayı yaşanabilir duruma getirdi. İnsanın yaptığı dokunuşlarla yeryüzü daha anlamlı ve çekici hale geldi.¹⁷⁵

İkbal, idealleri uğruna her şeyi feda edebilen, özgürlüğü kendisine ilke edinen ve sürekli eylemde bulunan insan modelini arzular. İkbal'in felsefesinde insan; evrende boşluğu dolduran bir madde değil evrene anlam katan bir değerdir. Kainat ve eşya onun çabasıyla değer kazanır.

İkbal'e göre yaşamın gayesini anlayabilmenin yolu insan benliğinin anlaşılmasından geçer. Ona göre insan, benlik bilincine sahip biri olarak vücut bulmuştur. Özgürlüğü olan biri ancak 'ben'e sahip olabilir. Bu ben ise algılayan, umudu olan, düş kurabilen, hüznülenen ve amaçları doğrultusunda yaşayan bir varlıktır.¹⁷⁶

Benlik kavramı, birçok İslam filozof tarafından tartışılarak günümüze kadar gelmiştir. İslam felsefe tarihinde ve yaşadığımız çağda bu kavram "ben", "tin", "cevher", "nefs", "yaşam", "ferd" "şahsiyet", "kişilik" ve "kendilik" vb. anlamlarına gelecek biçimde kullanılmışlardır.¹⁷⁷ İkbal düşüncesinde insanı, insan yapan değer benlik olduğu söylenebilir.

İkbal'e göre bütün insanlar özgür bir kimliğe ait bir ben taşır. Varlığın özünü teşkil eden her bir atom kendi içinde bir ben'dir. Kainat içinde bulunan varlıkların derecelerine bakılmaksızın her varlık bir ben olarak bilinmelidir. Bu alemin sahibi olan yaratıcı da bir ben'dir. Bu ben ise mutlak olan ben'e karşılık gelir.¹⁷⁸ İkbal'e göre yaratıcı mutlak 'ego' ya tekabül eden güçtür. Fakat insan da mutlak ben ile yakın bir ilişki içindedir. İnsana özgürlüğünü, bilincini ve sorumluluğunu kazandıran mutlak ben'dir. İnsan yaratıcısına karşı daha iyi bir kul olabilmek için eylemlerine ve söylemlerine dikkat eder. İnsan bu ilahi güç ile hareket ederse aktif olmayı başarabilir.¹⁷⁹

İkbal, insanoğlunun sadece bedenden ibaret olmadığını ruhun da bu varlığın oluşumundaki rolüne dikkat çeker. Onun felsefesinde, bedeni yüceltip ruhu ise görmezden gelmek aklın alabileceği bir durum değildir. İkbal, insanın biyolojik yönünü açıklarken beden ve ruhun bütünlüğünden bahseder:

¹⁷⁵ K.G Saiyidain, *İkbal'in Eğitim Felsefesi*, Trc. Necmettin Tozlu (Ankara: Anakara Okulu Yayınları 2003), 74.

¹⁷⁶ Mehmet S. Aydın, "İkbal'in Felsefesinde İnsan", Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 29/1 (1987): 84.

¹⁷⁷ Büşra Hazinoğlu, *Din Psikolojisinde Nefs Anlayışına Katkılar: Muhammed İkbal Örneği*, (Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 2015),15 .

¹⁷⁸ Aydın, "İkbal'in Felsefesinde İnsan", 83.

¹⁷⁹ Tahsin Yurttaş, *Muhammed İkbal Felsefesinde Benlik Kavramı (Zihin Felsefesi Açısından Bir Tahlil)*, (Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, 2009), 50.

"İnsanoğlu dediğin, bir var bir yok olma büyüüdür.

Tanrı sırrıdır; kelimeler kıfayetsiz ifade etmeye

Aklın karışmazsa sana açıkça söyleyeyim:

*İnsanoğlunun varlığı ne ruh ne de bedendir."*¹⁸⁰

Sonuç olarak İkbal, Kur'an'ın insanı tanıttığı şekilde anlamaya çalışır. Bu doğrultuda düşüncelerini temellendirmeye özen gösterir. Yunan düşüncesi veya başka kültürlerin etkisi altında kalmadan hareket etmeye çaba gösterir. Bu bağlamda iki tür insan profili ortaya koyar. Birincisi **köle insan** iken ikincisi ise **insan-ı kâmil'**dir.

2.2.1. Pasif İnsan: Köle İnsanı

Batının sözde medeniyet diye adlandırdığı sömürgecilik anlayışı Müslümanların hürriyetini etkilemiştir. Bu sömürgecilik ilk olarak Müslümanların ruhlarını daha sonra bedenlerini tutsak etmiştir. İkbal XX.yy Müslümanlarının özgürlüğünü kaybettiklerini ve köle bir duruma nasıl düştüklerini eserlerinde açıklar. İkbal, insanın en temel haklarından olan özgürlük hakkına önem verir. Bu hakkın önemini de şu benzetme üzerinden anlatır: "Hür insanın bir anlık hayatı, mahkum için bir senelik ömre bedeldir. Eyvah, bir mahkum için zamanın geçişi ne kadar ağır ve fecidir."¹⁸¹

İkbal, özgürlüğünü yitirmiş bir insanın rahatlıkla köle olabileceğini hatırlatır. Müslümanların bir an önce Batı taklitçiliğini vazgeçmelerini istemektedir. İkbal, Müslümanların özgürlüğünü tekrardan kazanabilmenin ve esaretten kurtulmanın formülünü şöyle anlatır:

"İbret gözüyle bakarım Avrupa'ya

Ey onun taklidinin esiri olan! Özgür davran

*Kuranın eteğine yapış, Özgürlüğünü kazan."*¹⁸²

İkbal, köleliğin insanı getirdiği durumu şu şekilde açıklar:

"Kölelik, bedendeki gönlü öldürür. Ruh, beden üzerinde bir yük haline gelir. Kölelik, genç bir adamı ihtiyar ve zayıf bir insan haline koyar. Kölelik, ormandaki aslanın dişini söker. Kölelik bir milletin fertlerini birbirine düşürür, düşman eder. İmama uymayan cemaat gibi

¹⁸⁰ İkbal, *Musa Vuruşu & Hicaz Armağanı*, 76.

¹⁸¹ İkbal, *Kulluk Kitabı*, 162.

¹⁸² İkbal, *Cavidname*, 92.

kimi kıyamda, kimi secdedir. Fertler birbiriyle uğraşır, her birinin ayrı bir derdi vardır. Kölelik, Allah adamına zünnar bağlatır. Kölelik, onun cevherini değersiz hale getirir. Daha sonbahar filan ortada yokken onun dalı çırılçıplaktır. Canından ölüm korkusundan başka bir şey bulamazsın. Zevki yolunu şaşırtmıştır. Akrep iğnesini panzehir sanır. Daha ölmeden, cesedini sırtında taşıyan bir ölüdür. Hayatın zevk ve şerefini kaybetmiştir. Eşekler gibi saman ve arpa ile geçinir. Bak, ne mümkün şeyler; onun için muhaldir. Bak ayları, seneleri nasıl geçip gidiyor?

Günleri birbirinin matemini tutmakla geçiyor

*Hareketleri kum saatinin kumundan daha ağırdır.*¹⁸³

Esir olmuş bir insan, eğitimini ve inancını küçük bir bedel karşılığında pazarlayabilir. Sadece kendi bedenini düşünür ve ölmek için bütün yollara başvurur. Toplum içinde her ne kadar dini bütün bir insan olarak gözükse de aslında öyle birisi değildir. Kendi yaratıcısına değil kendisini bu konuma getiren ilahlarına secde eder. Efendisini üstün bir güç olarak görür. Aslında görünen bütün bu manzaralar bir uydurmadan ibarettir.¹⁸⁴ Köle insan, tek otorite olarak efendisini görür. Onun gücü ile ayakta kalabileceğine inanır. Yaşamada ve yok olmasında tek bu gücün varlığına inanır.

Köle insan yaşamın bütün hazlarından mahrumdur. Onun ruhu ebedi bir uykudadır. Basiret onun yaşamında yoktur. İktbal, köle insanın, yalnız bu aleme temel ihtiyaçlarını gidermek amacıyla geldiğini düşünür. Onun için güzel bir yemek ve uyku her şeyden önce gelir.¹⁸⁵ İktbal'e göre bu insan tipi köleliği kendisine hayat tarzı haline dönüştürmüştür. Köle insan, sürekli olarak kendisine bir efendi bulmaya çalışır. Ruhu ve bedeni özgür kalmaya değil tutsak kalmaya alışmıştır. İktbal "*Kulluk Kitabı*"nda bu durumu şöyle ifade eder:

"Frenk efendilerden ürktün lakin mezara, türbeye secdeler edip duruyorsun.

*Köleliğe öyle alışmışsın ki yoldaki taştan kendine bir efendi (heykeli) yapıyorsun.*¹⁸⁶

Köle insan görsel sanatlarla uğraşırken de diğer insanlara tat veremez. Çünkü onun ruhunda insanın duygularına hitap edecek bir zevk yoktur. Köle bir insanın ezgisinde yaşam

¹⁸³ İktbal, *Kulluk Kitabı*, 110.

¹⁸⁴ İktbal, *Kulluk Kitabı*, 117.

¹⁸⁵ İktbal, *Kulluk Kitabı*, 118.

¹⁸⁶ İktbal, *Şarktan Haber*, 66.

ruhu bulunmaz. Onun ruhu yaşamın zorlukları karşısında hemen çerçöpe dönüşür. Onun siması gibi yüreği de katran gibidir.¹⁸⁷

Sonuç olarak İkbal insanın yaratılış itibarıyla üstün bir varlık olduğunu hatırlatır. İnsanın köle olarak yaşaması bu üstünlüğüne gölge düşürmektedir. Allah insanı kendisine kul olarak yaratmış iken insan bu kulluğu başka varlıklara yapmaktadır. "İkbal, boyun eğmenin tabiatta görülmeyen bir davranış olduğunu, hayvanların bile bu davranışı yapmaktan uzak durduğu hâlde insanın kula kul olmayı nasıl içine sindirebileceğini dile getirir."¹⁸⁸

2.2.2. İdeal İnsan: İnsan-ı Kâmil

İkbal'in insan felsefesinde amaç gerçek olan insana ulaşabilmektir. İkbal, yaşamı boyunca bu insanı ortaya çıkarmak için çaba harcar. İkbal'in ideal insan arayışı içinde olduğunu söylenebilir.¹⁸⁹ Bundan dolayı İkbal XX.yy'da yaşayan Müslümanların sorunlarına değinmekte ve ideal olan insan modelini oluşturmaya çalışmaktadır.

İkbal'in felsefesine baktığımızda onun tek isteği ideal olan insanı keşfetmek için bir yöntem arayışı içine girdiğidir. İkbal'in düşünce dünyasında insanın önemli bir yeri vardır. İkbal, insanın tüm varlığıyla yeni bir kimlik inşa etmeye çalıştığını ifade eder. Bu yeni kimliğin diğer bir adı ideal insan tipidir.¹⁹⁰ Bu insan tiplemesinde "İnsan-ı Kâmil", "Aktif", "Aksiyon" ve "Allahın Halifesi" vb. adlarla ideal insan profilini çizmektedir.

İkbal ideal insanın, bir takım özelliklere sahip olduğuna işaret eder. Bu özellikler; kişiliği tamamlamış bir zihin, ahlaki ilkeleri benimsemiş bir karakter, olgunlaşmış bir kimlik ve idealist görüşlere sahip olmuş bir insandır.¹⁹¹ İkbal, tarihin karanlık çağlarında kaybolan insanı değil tarihe yön veren insanı hedeflemektedir. Böylece insan tarihin nesnesi değil öznesi olacaktır. İkbal'e göre gelişmesi ve olgunlaşması büyük bir çaba gerektiren bu insan varlığı kıymetli olup bir nesne gibi düşünülemez. İnsan sürekli olarak olgunlaşan bir varlık olarak evrene anlam katan birisidir.¹⁹²

İkbal'in, "Nefsini bilen Allah'ını bilir" ilkesi ile ideal insanın temelini oluşturmaya çalışır. İkbal, bireyin bu ilkeye bağlı kalarak ahlaki değerlere sahip olmasını arzulamaktadır.

¹⁸⁷ İkbal, *Kulluk Kitabı*, 112.

¹⁸⁸ Hasan Hüseyin Kargın, *Muhammed İkbal'de Benlik Felsefesinin Unsurları*, (Yüksek Lisans Tezi, İnönü Üniversitesi, 2014), 119.

¹⁸⁹ Albayrak, *"İkbal'de Dinamik İnsan Anlayışı"*, 249.

¹⁹⁰ Kevser Çelik, *"Muhammed İkbal'in Din Felsefesinde "İnsan Olma" Kavrayışı ve Dini Tecrübe"*, SDÜ Fen Edebiyat fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, 36 (Aralık 2015): 73.

¹⁹¹ Albayrak, *"İkbal'de Dinamik İnsan Anlayışı"*, 244.

¹⁹² Aydın, *"İkbal'in Felsefesinde İnsan"*, 104.

Böylelikle ideal insan, hem kendisine karşı hem de başkalarına karşı nasıl davranılması gerektiğini öğrenir. Olay ve olguları daha sağlıklı bir şekilde yorumlayabilir. İdeal insan deneyim sahibi birisidir. Tüm fırsatlarını en güzel bir şekilde kullanabilen ve üstün yeteneklerini sergileyebilen bir insandır.¹⁹³ Dolayısıyla ideal insanın, benliğinin olgunlaşması demek onun her açıdan yetkinleştiğini gösterir.

İnsan, diğer varlıklardan farklı olarak yaratıcısının makamında özel bir yeri olmuştur. Allah insanı yeryüzünün halifesi olarak yaratmış ve onu üst bir konuma yerleştirmiştir. İkbâl'de insanın yeryüzündeki halife sorumluluğunu eserlerine yansıtmış ve İslam'ın insana verdiği değerleri göz önünde bulundurmuştur. Bu bağlamda İkbâl, Kuran'ın bu ayetlerine bağlı kalınarak insan denilen varlığı kısaca şöyle tanımlar. İnsan, Allah katında özel bir yeri vardır. O, insanı diğer varlıklardan farklı yaratarak ona değer yüklü bir görev vermiştir. Her ne kadar insan zayıf veya kusurlu bir varlık olsa da Allah'ın makamında insan yeryüzünün halifesi olarak bilinmelidir.¹⁹⁴

Kuran'da insanın emaneti sırtlayan tek varlık olduğu ve bu emaneti kabul ettikten sonra şerefli bir varlık konumuna geldiğini biliyoruz. (el-Ahzâb 33/32) Peki İnsan bu görevi hakkıyla yerine getirebilecek mi veya İnsan Kuran'dan uzaklaşıp başka ideolojilerin kölesi mi olacak? İnsan zihnini kurcalayan bir çok soru vardır. Bu soruların cevabını İkbâl'in yıllarca inşa etmek istediği insan anlayışında görebiliriz.

İkbâl'e göre insan, yaratıcı tarafından üstün özelliklerde yaratılır. Diğer varlıklara nazaran daha üstün bir kabiliyet özelliği kendisine verilir. İnsan bu yetenekleri sayesinde diğer canlıları ve nesnelere istediği gibi kullanabilir. İnsanın üstün yetenekleri karşısında aciz kalan diğer varlıklar insana imrenmektedirler.¹⁹⁵

İkbâl'e göre yıllardır beklenen veya arzulanan insan formu Müslümanlardır. Çünkü o, İslam'a gönülden teslim olan birisinin, evrenin her zerresinde hakikatle dolaşabileceğine inanır. Müslüman bir insanın inancı veya tevhide olan bağlılığı gerçek alemin özünü ortaya çıkarır. Diğer varlıklar ise sır olamaya ve özünü kaybetmeye mahkumdurlar.¹⁹⁶ Müslüman, yaşamın her alanında aktif olmayı başarabilen bir kişidir. Müslüman bir güneş gibidir. Kendisini aydınlattığı gibi çevresine de ışık saçabilmelidir. Müslüman sadece kendi hayatına odaklanmayıp, çevresine karşıda sorumluluk bilincini de taşımalıdır.

¹⁹³ Albayrak, "İkbâl'de Dinamik İnsan Anlayışı", 245.

¹⁹⁴ Aydın, "İkbâl'in Felsefesinde İnsan", 89.

¹⁹⁵ Yurttaş, *Muhammed İkbâl Felsefesinde Benlik Kavramı (Zihin Felsefesi Açısından Bir Tahlil)*, 48.

¹⁹⁶ Celal Türer, "Muhammed İkbâl'in Kur'an Tasavvuru", *Diyanet İlmî Dergisi*, 46/3 (2010): 65.

2.3. Muhammed İktbal'in Eğitim Anlayışı

İktbal'in yaşamına ve eserlerine baktığımız zaman bir eğitimciden çok bir şair, edebiyatçı ya da avukat ile muhatap olmaktadır. Fakat düşünürün bu mesleklerle uğraşması bizim onun eğitimci bir kimliğe sahip olmadığı düşüncesi uyandırmamalıdır. Aksi takdirde düşünceleri ile bir devrin gidişatına yön vermiş olmuş bir ilim adamının, mücadelesine haksızlık yapmış oluruz.

Eğitimci, bireyin eğitilmesi konusunda kendisini geliştiren kişidir. Yaşadığı dönemin düşüncesine hakim olabilen, olay ve olgular arasında eleştiri veya değerlendirme yapabilen, yaşanan sorunlara çözüm getirebilen ve başarılı bir eğitim programını uygulamaya sokan kişidir.¹⁹⁷ Bu bağlamda gerek yaşadığı dönemin eğitim sorunlarına gerekse bireyin zihinsel ve ahlaksal gelişimine katkısı olacak eğitimcilerinden birisi de İktbal'dir.

Kuşkusuz İktbal'in eğitim felsefesinin gayesi ideal olan insan tipini yani insan-ı kâmil'i ortaya çıkarmaktır. Mevcut toplumda yaşayan bir sürü insan bu ideal insanın varlığından habersiz yaşamaktadır. İktbal'in amacı böyle bir insan modelini topluma kazandırmak istemesidir.¹⁹⁸ Bundan dolayı İktbal'in en önemli yönü olan eğitime ilişkin görüşlerinin üzerinde durmak gerekir. İnsan yetiştirmek onun eğitim felsefesinin vazgeçilmez amaçlarından biridir.

İktbal, Doğu'nun Batı'dan çok geride kalmasını sorun etmez. Ona göre ilerleme veya gelişme insanın kendi elinde olan bir şeydir. İktbal, her şeyden önce Doğu'nun Batı karşısındaki dik duruşunu bozmamasını istemektedir. İktbal, genel olarak Doğu coğrafyasında bireysel olarak Müslümanlarda benlik gelişiminin zayıf veya eksik olduğunu inanmaktadır. İktbal, bu tanıyı koyduktan sonra ilk iş olarak benliğin gelişimi üzerine yoğunlaşır.¹⁹⁹

2.3.1. İktbal'in Eğitim Anlayışında Temel İlke ve Kavramlar

2.3.1.1. Tevhid

İktbal'e göre sosyal hayatı tanzim eden güç hangisidir ya da dinamik bir toplumun benimsediği temel eğitim ilkesi nedir? İktbal'in bu sorulara ilişkin öne sürdüğü yanıt "tevhid" dir.

¹⁹⁷ Saiyidain, *İktbal'in Eğitim Felsefesi*, 7.

¹⁹⁸ Saiyidain, *İktbal'in Eğitim Felsefesi*, 7.

¹⁹⁹ Eğitimle Diriliş, "*Muhammed İktbal'de Benlik Eğitimi*", erişim: 14 Mart 2016, [http:// www.egitimledirilis.com/?koşe-yazisi/muhammed-ikbalde-benlik-\(-ferdiyete\)egitimi-/-koşe-yazisi--muhammed-akcal-349y.htm](http://www.egitimledirilis.com/?koşe-yazisi/muhammed-ikbalde-benlik-(-ferdiyete)egitimi-/-koşe-yazisi--muhammed-akcal-349y.htm).

İkbal'e göre İslam'ın sosyolojik yapısı tevhide dayalı bir yaşam biçimidir. Evrenin tamamı sadece bir otorite tarafından yürütülmektedir. Bu toplumun, inandığı din ise özü gereği insanın hayat sahnesinde aktif olmasını dilemektedir. Uyumuş veya güçsüz kalmış bir ruhun, tekrardan kıyama durması için tevhid ilkesine ihtiyacı vardır.²⁰⁰ İkbal, yaşam ilkesi olarak gördüğü bu tevhid inancının birey ve toplum üzerindeki hakimiyetine vurgu yapar. Günümüz de ise böylesine önemli bir eğitim ilkesinin, göz ardı edildiğinden bahseder.

"Bir zamanlar dünyanın canlı gücü işte bu tevhitti;

*Bu gün ise sadece Kelam ilminin ve bir dalıdır."*²⁰¹

"Tevhid, davranışın aktif bir çalışması haline getirilirse , karakterin önemli bir özelliği olan cesaret geliştirilebilir. İkbal'e göre bu Allah korkusu hariç bütün korkuları dışlama ifadesidir. Amacımızı ve irademizi bizi kuşatan Allahın isteği doğrultuda tuttuğumuzda gelişme ve düşünme hürriyetimizi, meşru insani haklarımızı kullanmamamızı engellemekle tehdit eden bütün diğer güçlere karşı esaslı bir direnme tavrı geliştirmiş oluruz.²⁰²

Sonuç itibari ile şunu söyleyebiliriz. Eğitimde "tevhid ilkesi"ne bağlı kılmak bireyi özgürleştirir. Bu yaşam ilkesi benimsendiği vakit, bireyin kalıpsal düşüncelerden, hurafelerden ve sapkın ideolojilerden uzaklaştığını da göreceğiz. "Yapmamız gereken tek şey, tek seçeneğimiz, İslam'ın hayata bakışını dinamik tutmak, özgürlüğün, eşitliğin, dayanışmanın gerçek doğrularını, ahlaki, politik ve sosyal ideallerin evrenselliğini ortaya çıkarmaktır."²⁰³

2.3.1.2. Kâmil İnsanı Yetiştirme

"İkbal'in temel amacı insanı, ideal; kâmil insanı yetiştirmektir. Dahası mevcut insanı insan-ı kâmil'e dönüştürmek, onunla da Müslüman toplumlardan başlayarak dünyayı dönüştürmektir. Bu yüzden İkbal'in en önemli yönü olan eğitim felsefesi üzerinde durulması gerekir."²⁰⁴

Kâmil insan, Allahın yeryüzündeki halifesi olarak bilinir. Bu bağlamda yaratıcının bütün isim ve sıfatlarına mazhardır. Diğer varlıklar içinde özel bir mertebeye sahiptir.

²⁰⁰ Saiyidain, *İkbal'in Eğitim Felsefesi*, 118.

²⁰¹ İkbal, *Musa Vuruşu & Hicaz Armağanı*, 35.

²⁰² Saiyidain, *İkbal'in Eğitim Felsefesi*, 101.

²⁰³ Saiyidain, *İkbal'in Eğitim Felsefesi*, 119.

²⁰⁴ Saiyidain, *İkbal'in Eğitim Felsefesi*, 7.

Yaratıcısının isim ve sıfatları kendisine rehber edinir. Onun huyu, suyu ve bilgisi de iyidir.²⁰⁵ Bu bağlamda İkbâl'in toplumda görmek istediği insan tipi kâmil insandır.

İkbâl'in kâmil insandan kastı iyi insan yetiştirmektir. Bu iyi insan, iç dünyasını geliştiren sürekli bir çaba sarf eden kişidir. İkbâl, insana mesleki bir bilgiden daha fazlasını vermek ister. Örneğin kişinin iyi bir hekim, mühendis ve komutan olmasını arzular.²⁰⁶

İkbâl'e göre kâmil insan, kendi kültürel değerlerine sahip çıkan insandır. Bu insan tipi çevresi ile sürekli aktif içindedir. Kişiliğini geliştirecek işlerle meşguldür. Bu güçlü şahsiyet, yaşamını yaratıcısına adanmış kimsedir. Dünyevi hazlardan ve kişiliğine tehdit oluşturacak her şeyden uzak durur. Kâmil insan güçlüdür. İdeallerine ulaşmasına engel olacak her şeye gücü yetendir. Kelimenin tam manasıyla o, mümin birisidir.²⁰⁷

2.3.1.3. Sürekli-Yaşam Boyu Eğitim

İkbâl'e göre okul, bireyi sosyal hayata hazırlanma noktasında en önemli sorumluluğu üzerine almalıdır. Öğrencinin, özgürlük hakkı daima gözetilmeli ve ahlaki değerleri önemsenmelidir. İkbâl'e göre bu durumlar, bireyin gelişimini tamamlaması açısından oldukça önemlidir. İkbâl, ferdin/bireyin gelişiminde iki önemli sorun üzerinde durur. "İlki: okullarda, öğrencilere sorgulamaksızın, direk olarak mevcut ahlaki kuralları benimseterek ahlaki davranışlar kazandırmak. Bu kabul edilen bir durum değildir. Çünkü ahlakilik, bireyin hür olmasını icap eder. Diğeri ise; ahlakın, toplum içerisinde kişiye öğretilmesidir. Bireyin toplumdan uzaklaştırılarak ahlaki değerler kazanılması beklenilemez."²⁰⁸

İkbâl'in ferdin gelişimini sağlayan diğeri bir özellik olarak bireyin "**eylem gücünün tükenmemesi**" gerektiğinin düşünmesidir. İkbâl, sürekli olarak yaşam ile mücadele eden kişinin gelişim gösterebileceğine inanır. Yaşamın esrarengiz sırlarına ulaşmayı kendisine dert edinenlere hayran kalır. Pakistanlı düşünür, yaşamı uzun bir maraton gibi görüp, hiç durmadan koşanlara, büyük bir sevgi besler. İkbâl, "*Benliğin Sırları*" adlı eserinde ferdin bu yaşam arzusunu ve mücadelesini şöyle anlatır:

"Bir hayat bakiyse maksattan gelir,

Kervanın çan çalsa, elbet gayedir.

²⁰⁵ Cevizci, *Felsefe Paradigma Sözlüğü*, 865.

²⁰⁶ Saiyidain, *İkbâl'in Eğitim Felsefesi*, 9.

²⁰⁷ Saiyidain, *İkbâl'in Eğitim Felsefesi*, 109.

²⁰⁸ Saiyidain, *İkbâl'in Eğitim Felsefesi*, 48.

*Hem hayat örtündü, hep gayretlere,
Aslı gizlenmiş onun isteklere.
Gönle istek, arzulardır can sunar,
Bir avuç toprak, senin olmaz mezar.
Hem bu arzudan gönüller oynaşır,
Sine arzu parlayıştan yanadır.
Buldu toprak, öyle bir pervanelik,
İdrakin Musa, Hızır'dır üstelik.
İsteğin od, gönle olmuştur hayat,
Oynaşırken Hak kalır, her şey memat!"²⁰⁹*

"İkbal'in dünyasındaki insanların görevi, herhangi bir hizmet için sadece bekleyip durmak değildir. Hayat herkesin gayretli ve sürekli mücadele etmesini gerektirir."²¹⁰ İkbal'e göre bunu sağlayacak olan güç ise eğitimidir. Birey ancak eğitim sayesinde gelişebilir ve yaşamını sürdürebilir.

2.3.1.4. Özgürlük

İkbal'in eğitim felsefesinin temelinde insanı; uyandırmak, harekete geçirmek ve özgür kılmak esastır. İnsan bu yolda her ne kadar tecrübe sahibi olursa o kadar da başarıyı yakalaması an meselesidir. İkbal insanın özgünlüğüne dikkat çeker. Onun eğitim felsefesinin amacı insana güven, sorumluluk, saygınlık ve özgürlük gibi değerlerin kazandırılmasıdır.²¹¹

İkbal'e göre insanın, hür olmadığı bir koşulda yaşamın fırsatlarını değerlendirilmesi beklenilemez. Ona göre insan, hakkında ne olduğu bilinmeyen güçlerle ilerleme sağlayamaz. İnsan, özgürlüğü sayesinde başkaları ile sağlam bağ kurabilir. Yine Özgürlüğü sayesinde tecrübe sahibi olabilir.²¹² İkbal'in eğitim felsefesinde bireyin özgürlüğü çoğu şeyden önce gelir. Eğitim verecek olan kurumların, öğrencilerini bu yönde eğitilmesi hususunda da uyarır. Sağlıklı bir toplum kitlesinin, oluşturulması için bu kazanım şarttır.

²⁰⁹ İkbal, *Cavidname*, 29-30.

²¹⁰ Saiyidain, *İkbal'in Eğitim Felsefesi*, 52.

²¹¹ Saiyidain, *İkbal'in Eğitim Felsefesi*, 9.

²¹² Saiyidain, *İkbal'in Eğitim Felsefesi*, 41.

İkbal, Müslümanların özgürlüklerini kaybetmemeleri ve başkalarına esir olamamaları için uyarılarda bulunmaktadır. O, bu sorunun temelinde eğitimle ilgili problemlerin olduğunu vurgular. İkbal'e göre Batı'nın eğitiminde, esas olarak kötülüğün tohumları bulunmaktadır. O, Batı'nın eğitiminde içinde yetişmektense kuru bir tarlanın içinde yetişmenin daha iyi olacağını söyler. Batı, sürekli düzenbaz bir davranış sergiler. Diri olan sadece bedendir. Ruh uykudadır. Onun dünyasında yetenek, inanç ve güzel manzara aranmaz. Çünkü bu değerler yoktur. Akli sürekli ön planda tutak istemektedir. Bu akli zaten onu inançsız duruma düşürür. Frengin eğitimi, insanları birbirinden koparır. Yapıcı olmaktan çok yıkıcı bir özelliğe sahiptir.²¹³ Bu bağlamda İkbal'e göre, Müslümanların kendilerine uygun gördüğü eğitim bu olamaz. O, her şey den önce Müslüman gençlere şu serzenişte bulunur:

*"Ey medresede edep, ilim ve zevk arayan! Şişecilerden kimse şarap satın almaz."*²¹⁴

Eğitim, başkalarının tekelinde olduğu vakit idealist bireylerin yetişmesi mümkün değildir. Eğitimde taklitçilik yapmak bireylerin zihinlerini sınırlandırır, gelişimini engeller ve kalıpsal ifadelerle sokar. Batı'nın fennine körü körüne bağlanmak, Müslümanları özgürleştirmez aksine köleleştirir. İkbal, ferdin köle durumuna düşmemesi için kendi kültürüne bağlı kalınarak özgür olmasından yanadır.

*"Senin su çamurunun sermayesi olan nağmeyi terennüm et. Ey kendini bilip tanımayan insan, başkalarının nağmesini ruhunda taşıma!"*²¹⁵

İkbal'e göre bireye tercih etme özgürlüğünün verilmesi oldukça önemlidir. Ona sunulmuş olan değerli bir hediyedir. İnsanların hemen hemen birçoğunda bulunan özgürlük kişiliğe bağlı olarak gelişir.²¹⁶

2.3.1.5. Kendilik-Orijinallik-Taklidin Olmaması

İkbal taklitçiliğin bireyin özgün olmasını engellediği gibi yaratıcı olma özelliğini zayıflattığını düşünür. İkbal'in en dikkat çektiği nokta taklitçiliğin dilencilikğe dönüşmesidir. Filozofa göre dilencilikle inşa olmuş bir benlik olmaz. İkbal'e göre bu gerçek olmayan bir

²¹³ İkbal, *Kulluk Kitabı*, 101.

²¹⁴ İkbal, *Şarktan Haber*, 110.

²¹⁵ İkbal, *Şarktan Haber*, 110.

²¹⁶ Saiyidain, *İkbal'in Eğitim Felsefesi*, 42.

benliktir. İktbal'in özellikle Doğu insanının Batı'yı taklit ederek özünü kaybettiğini ve bu yüzden de özgürlüğünü yitirdiğini açıklar.²¹⁷

"Bireylerin mevcut kültürlerini anlama, özümseme ve yeniden yapılandırma kapasiteleri olmalıdır ki, o zaman bireyler kendilerine göre orijinal ve sürekli bir bireyselliğe ulaşmak için yavaş yavaş ilerleyebilsin. Bu temel gerçekliği görmezden gelen herhangi bir eğitim anlayışı yüzeysel ve ön yargılıdır."²¹⁸

İktbal, sürekli başkasına bağı kalma, başka kültürleri körü körüne taklit etme ve başkalarından bir şeyler beklemenin benliği zayıflatacağını düşünür.²¹⁹

İktbal'in "*Cavidname*" adlı eserinde Ahmet Şah Abdali'nin, Doğu'nun, Batı'yı taklit etmesi sonucunda kendi özünü kaybettiğini anlatır. Batılıların gelişmesinde ya da ilerlemesinde bilim ve sanata verdikleri önem ile yükseldiklerini ifade eder. Şah Abdal'i bu söylemleriyle Doğu'nun, gençlerine çok önemli bir mesaj bırakır:

"Doğuya kendini kaybettirir Batı taklidi

Bu kavimlere lazım aslında Batı'nın tenkidi

Doğu'nun gücü ne arp ne de rebapla

Ne de hicapsız kızların dansıyla

Ne lale yüzlü büyücülerin sihri

Ne çıplak bacak, ne de saçların kesimi!

Onun sağlamlığı dinsizlikten değil

Parlaklığı Latin harflerinden değil

Batı, gücü ilim ve fenninden alır

Bu ateşle kandili aydınlanır!

Hikmet, elbisenin kesiminden gelmez

İlim ve sanat sarıkla engellenemez!

Ey şuh ve zarif genç ilim ile fenne

*Beyin lazım, ne gerek Batı Elbisesine!"*²²⁰

²¹⁷ Saiyidain, *İktbal'in Eğitim Felsefesi*, 10

²¹⁸ Saiyidain, *İktbal'in Eğitim Felsefesi*, 36.

²¹⁹ Saiyidain, *İktbal'in Eğitim Felsefesi*, 36.

"İkbal milli tarih ve kültürümüzü dikkate almayan bir eğitim ile kendi gençlerimizin, milli vasıflarını nasıl yitirdiklerini ve bundan dolayı onların ferdiyetlerini güçlendirmek ve orijinalliklerini koruma ve geliştirme konusunda hiçbir şey yapılmadığını dile getirir.²²¹

2.3.1.6. Erken Yaşta Eğitim

Muhammed İkbal, "*Makaleler*" adlı eserinin ilk bölümünü oluşturan "*Çocuk Eğitimi*" başlığı altında ilkokul eğitiminden bahseder. İkbal, şahsiyetli bireylerin yetiştirilmesi olarak kritik dönemin ilkokul çağına olduğuna kanaat getirir. Çocukların hareketleri ile eğitim arasındaki uyum sürecini gözlemlemeye çalışır. İkbal'in çocuk eğitimine önem vermesinin nedeni; daha gerçekçi yöntemlerle, çocuğun gelişim aşamalarını gözlemleyebilmektir. İkbal bu eserde çocukların davranışları doğrultusunda nasıl bir eğitim verilebileceğini konusunda birtakım ilkeler ortaya koyar.²²²

İkbal'e göre çocuk eğitimi çok önemlidir. Çünkü o, eğitimin ilk basamağı yani çocuğun sağlam eğitim temellerine oturduğu zaman diğer basamaklarında sağlam olacağını şöyle belirtir.

" Zira;

Mimar ilk tuğlayı eğri koyduğunda

Onun duvarı Süreyya'ya kadar eğri gider."²²³

2.3.1.7. İdeal Öğretmenler

İkbal, çocuk eğitimde en önemli sorumluluğun öğretmenlerde olduğuna dikkat çeker. Eğitimciler, gerçekten bir toplumun en önemli sorumluluğunu almış kimselerdir. Ülkelerin geleceğini belirleyen çocukların, yetiştirilmesinde en büyük pay onlara aittir. Yaşanılabilir bir toplumun ilk temellerini atan kişiler eğitimcilerdir. İkbal'e göre şayet saygı verilmesi veya hizmet edilmesi gereken bir kişi varsa o da öğretmenleri görür.²²⁴ Öğretmenler eğitim sürecinde çocukların bilinçli ve seçkin yetiştirilmesinde öncü kimselerdir. Çocukların benliğinin sağlam ya da güçlü olmasında ilk aşısını yapacak olan öğretmenleridir. Çocuk bu aşısını, hayatının her dönemine taşıyacak ve tüm zorluklara karşı mücadelesini verecektir.

²²⁰ İkbal, *Cavidname*, 236-237.

²²¹ Saiyidain, *İkbal'in Eğitim Felsefesi*, 38.

²²² Muhammed İkbal, *Makaleler*, Trc. Celal Soydan (Ankara: Hece Yayınevi, 2017), 13-18.

²²³ İkbal, *Makaleler*, 13.

²²⁴ İkbal, *Makaleler*, 18.

Çocuklara kültürel değerlerini öğretilmesinde ve benimsetilmesinde eğitimcilerin önemli bir etkisi vardır.

İkbal, bireyin her türlü deneyinden faydalanmasını, bireyin kendisini tek başına bırakmamasını arzulamaktadır. İkbal, diğer yandan gençlerimizi doğadan kopuk bir eğitim vermeye kalkışan öğretmenleri eleştirir. Çocukların tarlada yetişen sıradan bir bitki olmadıklarını hatırlatır.²²⁵

2.3.1.8. Uygun Çevre

İkbal'in çocuk eğitiminde çocuğun çevre ile olan ilişkisine bakalım. İkbal'e göre çocuk asla çevrenin baskıcılığına veya zorbalığına yenik düşmemelidir. Çevrenin ona sunduğu her şeye boyun eğmemelidir. Eğer çocuk, çevresini kendi egemenliği altına alırsa ve ona bir biçim verirse çocuk yaratıcı bir nitelik kazanır. İkbal'e göre çocuk, kendi istek veya amaçlarına uygun olarak çevreyi düzenleyebilmelidir.²²⁶ İkbal'e göre çocuk, hayatın her alanında aktif olmalıdır. Çocuk kendini doğanın ya da dış çevrenin etkisine bırakmamalıdır. Kolayca pes etmemelidir. Doğanın, gösterdiği güce karşı kendi gücünü gösterebilmelidir. O, çevreyi kendisine göre tanzim eder. Çevre, çocuğun uydusu haline gelmelidir. Çocuk istediği gibi çevrenin şartlarını veya ortamını değiştirebilmelidir. İkbal'e göre çocuk, bu güveni zaman zaman kendisinde bulabilmelidir.

İkbal'in dinamik bir kişiliğin ortaya çıkması için somut çevrenin önemi odaklanır. O, bireyin ideallerine ulaşması ve kendini gerçekleştirme için çevrenin önemini de değinir. İkbal'in eğitimden ve çevreden beklentisi, bireyi sıkı bir denetimden geçirmektir. Yani bireyi yaşamın sunduğu acılara karşı bir nevi hazırlamaktır.²²⁷

İkbal'e göre benliğin güçlenmesi için bireyin (çocuğun) yaratıcı bir vizyon taşıması gerekir. Kişi bu gelişim esnasında daima dinamik bir rol üstlenmelidir. Çevresini, kendisinin egemenliği altına almalıdır. Başkalarını etkileme gücünü kendisine ilke edinmelidir. Pasif bir yaşam tarzından uzaklaşıp aktif bir yaşam içine girmelidir.²²⁸

İkbal, baskıcı bir çevrenin, ferden gelişimine olumsuz etki bıraktığına inanır. Baskıcı ya da zorba bir ortam ile karşı karşıya kalan birey, yeteneklerini ve düşüncelerini

²²⁵ Saiyidain, *İkbal'in Eğitim Felsefesi*, 51.

²²⁶ Abdullah Faruqi, *"İkbal'in Eğitim İle İlgili Düşünceleri"*, Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi, 3:2 (2003):195.

²²⁷ Faruqi, *"İkbal'in Eğitim İle İlgili Düşünceleri"*, 193.

²²⁸ Saiyidain, *İkbal'in Eğitim Felsefesi*, 35-36.

sergileyemez. İktbal, eğitimin bireyin daha üretken ve yetenekli bir yapıya sahip olmasında önemli etkisi olduğunu belirtir. İktbal, bireyin gelişimini sağlıklı bir şekilde tamamlaması için ortamın önemine değinir. İktbal'in eğitimden istediğı şey, öğrencinin daha sağlıklı gelişim gösterebilmesi için uygun ortamı yaratmasıdır. Öğrencinin başarılı olması için, öğretmeni ve çevresi ile olan bağımlı güçlendirmesi gerekir.²²⁹

Son olarak İktbal, natüralist eğitim anlayıştan ziyade idealist bir eğitim anlayışını öngörmektedir. İktbal'e göre eğitimin asıl gayesi, bireyin ideallerine ulaşılması için gerekli ortamın sağlanmasıdır. Ona göre insan, yaratıcı olma özelliğine sahiptir. Bu yönüyle insan, fiziki çevreye şekil verir. Çevrenin baskıcı gücü karşısında boyun eğmez. İktbal bu süreçte insanın yeteneklerinin ne kadar önemli olduğuna da dikkat çeker. Doğanın veya fiziki çevrenin anlam kazanmasını sağlayan varlığın insan olduğunu hatırlatır.²³⁰

2.3.1.9. Aktiflik ve Yaratıcılık

Muhammed İktbal, her ne kadar bir filozof veya bir edebiyatçı olarak bilinse de aslında bir aksiyon adamıdır. Yani sürekli eyleme geçen ve davası uğruna mücadele eden bir kişidir.²³¹ İktbal Müslümanların da mücadele içinde olmalarını ve bir an önce pasiflikten kurtulup aktifliğe geçmeleri gerektiğini savunur.

İktbal eserlerinde insanın, dinamik yönüne dikkat çeker. Ona göre yaratılış gereği insan, sürekli bir hareket içerisinde. Eğitimin amacı da bu doğrultuda olmalıdır. Yani eğitim, üretken, çalışkan ve girişken bireylerin yetiştirilmesi amaç edinmelidir.

İktbal insanın, aktif ve yaratıcı özelliğini yaratıcısıyla girdiği münakaşa üzerinden anlatır:

"Sen geceyi yarattın, bense çırağ yarattım. Yarattığın topraktan ben de kadeh yarattım.

İssiz çöller, kuş uçmaz dağlar, vadiler yarattın. Ben hiyabanlar, güllerle süslenmiş bağ bahçeler yarattım.

*Bana iyi bak, ben taştan ayna yapan varlığım. Bana iyi bak, zehirden bal yapan varlığım."*²³²

İktbal, "*Şarktan Haber*" adlı eserinin "*Yaratılış Fethi*" şiirinde insanın hayat sahnesinde dinamik yönünü ise şöyle anlatır:

²²⁹ Saiyidain, *İktbal'in Eğitim Felsefesi*, 50.

²³⁰ Faruqi, *İktbal'in Eğitim ile İlgili Düşünceleri*, 196.

²³¹ Şeriati, *Biz ve İktbal*, 16.

²³² İktbal, *Şarktan Haber*, 90.

"Aşk, bir muzdarip vücuda geldi diye bağırdı. Güzellik, bakmasını bilen bir varlık meydana geldi diye titredi.

Yaratılış, "Bu benim kanunlarıma esir olan cihanda bir kendi benliğini yapan, bir kendi benliğini kıran, bir kendi benliğini idrak eden ortaya çıktı," diye kızıp köpürdü.

Dünyada ezel harimine şu haber uçuruldu: "Ey perde altında kimseye görünmeyen güzellikler(sırlar); dikkat edin, sır perdelerini alaşağı eden biri(esrara nüfuz edebilen) doğdu."

Hayatın kucağında kendinden habersiz yatan arzu gönlünü açtı, bir başka cihan ortaya çıktı.

Hayat dedi ki: " Ömrüm boyunca çırpındım, nihayet bu köhne kubbede bir kapı gözükte."²³³

İnsanoğlu yaratılış gereği zayıf olabilir. Fakat zamanla benliğinin güçlendirecek eğitim sayesinde gelişimini tamamlayarak dinamik bir hale gelebilir. Kalp ve aklın gücünü taşıyan bir varlığın kainata galip gelmesi de kaçınılmazdır. Bu bağlamda İkbâl'e göre yaşamın, durağan yapısını karşın kendi amaç ve ideallerine göre şekillendirecek varlık insandır.

2.3.1.10. Cesaret

İnsan, cesaret sahibi olduğu zaman hayatın tüm alanlarında başarılı olabilir. Cesaret dediğimiz kavram bazı risklerin üzerine gitmek değildir. Belalı durumları defetmek de değildir. İkbâl'e göre cesaret, insanın benliğinin tehlikeli olduğunu farkına vardığı anda kendisini toparlayabilmesidir. Tehlike karşısında elinin ve ayağının birbirine dolanmamasıdır.²³⁴ Birey, kendine olan güvenini daima diri tutmalı ve benliğine olumsuz etki edecek durumlardan kaçınmalıdır.

İkbâl, eğitimde bireyin benliğinin gelişmesi için cesaret erdeminin gerekli olduğuna dikkat çeker. İkbâl eğitimde korku duygusunu bireyin gelişimi üzerinde en büyük yokuş olarak görür. İkbâl'e göre sevgi, benliği güçlü hale getirdiği gibi korku da sevginin azalmasına hatta kaybolmasına neden olabilir.²³⁵

İkbâl korkunun tanımını ve bireyin karakteri üzerinde oluşturacak kötü halleri şöyle açıklar:

²³³ İkbâl, *Şarktan Haber*, 91.

²³⁴ Kılıç, *Büyük Müteffikkir Dr. Muhammed İkbâl Hayatı, Şahsiyeti ve Fikirleri*, 142.

²³⁵ Saiyidain, *İkbâl'in Eğitim Felsefesi*, 100.

"Korku, ölüm diyarının casusudur. Ölümün mîm'i gibi içi kapkaranlıktır.

Kalbinde gizlenen her şerrin, eğer iyice görürsen, korkudan olduğunu anlarsın.

Hilekarlık, yalan, kin ve nefretin hepsi, kuvvetini korkudan alan kötülüklerdir."²³⁶

İkbal'e göre çocuğun gelişimi esnasında en çok yapılan istemsiz davranışların başında "korku şakaları" gelmektedir. Muhakkak her birey geçmişte ailesi veya arkadaşları ile korku şakalarını oynamıştır. Sorumsuz ebeveynlerin bu davranışın çocuğun gelişimi üzerinde nasıl olumsuz bir etki bırakacağından haberi bile yok. Çocuğu, evin her yerin de korkutucu maske veya üstüne aldıkları elbiselerle korkutmaya çalışırlar.²³⁷ Çocuğun, gelişimine zarar veren bu davranışlardan kaçınmak gerekir. Aksi taktirde çocuk, sürekli korku hissine kapılarak psikolojik olarak çökebilir. Çocuk çoğu zaman boş olduğu vakitlerde bile o korku anını hatırlayarak benliğini zayıflatır. Sonuç olarak doğa karşısında çaresiz kalabilen ve özgüvenini yitiren bir kimlik ortaya çıkacaktır.²³⁸ Çocuğun bu ortamlarda böylesine sağlıksız yetiştirilmesi, karakterinin zayıflamasına yol açabilir. Doğal olarak korku ile kaplanmış benliğin, göstereceği davranışlar da o yönde olacaktır. Bundan dolayı İkbal, eğitim kurumların, çocuğun benliğini güçlendirecek eğitim programlarını ve uygulamalarını önemsemektedir.

Kuranda, Hz. Musa ve zalim hükümdar Firavun'un mücadelesi anlatılır. Bu mücadele cesaret ve korkunun mücadelesidir. Hz Musa, duruşu ve söylemleri ile Firavun karşısında cesaretini göstermiştir. Çünkü onun yüreği ve benliği korku ile değil cesaret ile donatılmıştır. İkbal, yaşamın insana sunduğu zor ya da tehlikeli olaylar karşısında bireyin, Hz Musa gibi korkusuz olmasını arzulamaktadır:

"Kelimi (Hz Musa, a,s) Firavuna doğru yürüdüğü zaman Onun kalbi "Lâ tehaf (Korkma)" ile sapasağlam oluştu.

Allahtan başkasından korkmak, yapılacak çalışmaların düşmanıdır. Hayat kervanının yol kesicisidir.

Korku bizim ayağımızı bağlayabilir mi? Bizim denizimizde yüzlerce sel var."²³⁹

²³⁶ İkbal, *İslam Toplumunun Yapısı*, 28-29.

²³⁷ Saiyidain, *İkbal'in Eğitim Felsefesi*, 102.

²³⁸ Saiyidain, *İkbal'in Eğitim Felsefesi*, 102-103.

²³⁹ İkbal, *İslam Toplumunun Yapısı*, 28-29.

2.3.1.11. Hoşgörü

Hoşgörü olmak, İslam'ın ön gördüğü bir ahlaki ilkedir. İnsan, kişiliğini veya şahsiyetini tamamlamışsa hem kendisine karşı hem de başkalarına karşı daima saygılıdır. O sadece kendi ideallerini benimsemez. Başkalarının ideallerine kulak verip onları destekler. İktbal'e göre bu insan bilinçli bir Müslüman'dır.²⁴⁰ Çünkü Hoşgörü ilkesini, kendisine hayat tarzı yapmıştır. Bu davranışta bulunmak aynı zamanda bir erdemlilikler. "İktbal hoşgörüye egoyu yaşatan eylemin ilkesi der. Başkalarınıninkine olduğu kadar kendi egosuna da saygı göstermektir."²⁴¹ İnsan benliğinin bilincinde olduğu zaman hem kendisine karşı hem de başkalarına saygı gösterebiliyorsa olgunlaşmış demektir. İnsan kalp penceresini sadece kendisine değil aynı zaman da başkalarına da açar. İktbal'e göre benliğini güçlü tutan bireylerin bağışlama yetisi daha da gelişir. Böyle olan insanların gönül dünyasında nefret veya öfkeye yer yoktur.²⁴²

2.3.1.12. Fakr

İnsan, nefsinin arzu ve isteklerine karşı sürekli bir mücadele içindedir. İnsan, manevi duygularının güçlü olması münasebeti ile eşyaya veya nesnelere karşı köle olmamalıdır. Özellikle bu varlıkları kendi egemenliği altına almalıdır. Bu tam manasıyla fakr olma halidir. İnsanoğlu ancak böyle bir eylemde bulunarak materyalizm gibi insanı esir hale getiren güçlerle mücadele edebilir. Fakr hali, insanın dış güçler tarafından sömürülmesinin veya zayıf düşürülmesinin önüne geçmenin yoludur.²⁴³

Fakr, bireyin tamamıyla dünyaya sırtını çevirip, öteki aleme yönelme hali değildir. Bu ince noktayı kaçırmamak gerekir. Sadece nefsinin hoşuna gidebilecek her şeyi istemek insanın, benliğine zarar verir. Modern çağda yaşanan "tüketim çılgınlığı" buna örnek gösterilebilir. Yani kişinin, ihtiyacı dışında her şeye sahip olma arzusunun kabarmasıdır. Bu gidişata dur diyebilmenin adıdır, Fakr hali. İktbal böyle bir bilinçle yaşayan insanı, sultan olmakla eş tutmaktadır:

"Fakr ve açlık nerde, raks ve çıplaklık nerde

*Fakr sultanlıktır, ruhbanlık nerde"*²⁴⁴

²⁴⁰ Kılıç, *Büyük Mütteffik Dr. Muhammed İktbal Hayatı, Şahsiyeti ve Fikirleri*, 142.

²⁴¹ Saiyidain, *İktbal'in Eğitim Felsefesi*, 104.

²⁴² Hazinoğlu, *Din Psikolojisinde Nefs Anlayışına Katkıları: Muhammed İktbal Örneği*, 54.

²⁴³ Saiyidain, *İktbal'in Eğitim Felsefesi*, 106.

²⁴⁴ İktbal, *Cavidname*, 94.

Benlik, başkasına muhtaç olduğunda İkbal; fakr halinin dilencilğe dönüşebileceğini düşünür. İkbal bu durumdan oldukça endişelidir. Bundan dolayı İkbal; sultanlık kadar zengin olan bu halin, daha da alçalmaması için şu öğütlerde bulunur:

*"Fakrın sırlarını Mevlana'dan öğren, Zira o fakirliğe sultanlar haset eder. Başını öne eğdiren bir fakrdan, bir dervişlikten kendini koru. Benlik ilahiyetten indirilirse fakrı dilencilik derecesine indirir."*²⁴⁵

İkbal son olarak "Benliğin Sırları" adlı eserinde ise konuyla ilgili şu hikmetli sözleri aktarır:

"Sen ki, ey aslandan almışken haraç

Tilki etmiş oldu azcık ihtiyaç!

Sen fakirsin işte ondan her yara

Aslı derdin, bağlıdır yokluklara!

Kendin in, artık devenden, ol Ömer

*Başkasından alma minnet, verme yer!"*²⁴⁶

2.3.1.13. Akıl-Kalp, İlim-Aşk Birliği

Tarihten bu yana dini öğretilerle uğraşan bazı tarikat ve ekoller aşkın ve aklın ilim konusundaki gerekliliğine vurgu yapmışlardır. İlimin ortaya çıkmasında bazı görüşlerin aşkın daha etkili olduğunu bazılarının ise aklın daha kuvvetli olduğunu ileri atmışlardır. Hal böyle olunca İkbal bu konuya bir açıklık getirmiştir. İlim ya da irfan denilen kavram İkbal'e göre hem aklın hem de aşkın bir araya gelmesi sonucunda oluşan bir üründür.²⁴⁷ İlimde aklın gücü kadar aşkın gücünün de olduğunu bilmek gerekir. Zaten ilim, dediğimiz şey bu iki unsurun arasında hayat bulmasıdır. Bilginin elde edilmesin de aklı, kalbe üstün tutmak doğru değildir. İkbal, sadece aklı kendine rehber edinen görüşe karşı çıkmaktadır. Yoksa İkbal'in insanların akıllarını kullanılmasından rahatsız değildir. İkbal, aklı yegane güç olarak benimseyenlere karşıdır. İkbal böyle düşünenlere karşı ilim ile aşkın arasında geçen şu muhabbeti anlatır:

²⁴⁵ İkbal, *Kulluk Kitabı*, 60.

²⁴⁶ İkbal, *Benliğin Sırları*, 40.

²⁴⁷ Kılıç, *Büyük Müteffik Dr. Muhammed İkbal Hayatı, Şahsiyeti ve Fikirleri*, 182.

İlim:

"Bakışım kainatın sırrına nüfuz eder." Zaman denilen şey benim kemendime esirdir.

Hilkat, benim gözümü bu tarafa açmıştır. Dünyanın öteki tararıyla ne alakam var?

Benim sazımda yüzlerce terennüm damlamakta. Sırrımı, düşünmem; her tarafa yayarım."

Aşk:

"Senin tılsımın yüzünden denizler alev alev yanıyor. Hava ateşler içinde, zehirli.

Eğer bana yar olsaydın nur olurdun. Benden ayrıldın, şimdi senin nurun ateştir.

Lahut aleminin büyük sırrı içinde doğdun, lakin yazık ki, şeytanın kemendine düştün.

Gel bu fani dünyayı gül bahçesine çevir. Bu ihtiyar cihanı yeniden gençleştir.

Gül, gönlümdeki ızdırabın bir zerresini sen de duy. Duy da bu feleğin anasını ebedi bir cennete çevir.

Yaratılış gününden beri biz dostuz. Bir tek nağmeyi vücuda getiren, mızrabın bir aşığı bir yukarı hareketinden başka bir şey değiliz." ²⁴⁸

"Kalp bir tür deruni sezgi yahut basirettir. (Celâleddîn) Rumi'nin güzel ifadesiyle o, gün ışığının huzmeleriyle beslenir ve bizim gerçekliğin duyu-algısına açık olan cihetinden farklı cihetleriyle bağlantı kurmamızı sağlar.²⁴⁹ Kalp, insanın birçok konuda bilgi elde edilmesinde yardımcı olur. İkbâl "Cavidname" adlı eserinde ise ilim ile aşkın bir bütün olduğu zaman, meydana gelebilecek muazzam durumlardan bahseder:

"İlim harf ve sesi kanatlandırır

Töz temizliğini, töz olmayana kazandırır

Göklerin en yükseğine uzanır imin yolu

Güneşin gözünden çıkarır bakış nurunu

Nüşhası, tüm varlıkları açıklama nüshası

²⁴⁸ İkbâl, *Şarktan Haber*, 94.

²⁴⁹ İkbâl, *İslam'da Dini Düşüncenin Yenden İnşası*, 48.

Onun tedbirine bağlı tüm varlıkların yazgısı

Çöle "kabarcık ver!"der, verir

Denize "serap göster!"der, gösterir

Bakar evrenin ie vurumlarına

Evrenin esaslarını görmek amacıyla

Gönül, Hakk'a bağlanırsa peygamberlik

Hak'tan uzak kalırsa bu olur kafirlik

Gönül ateşinden nasipsiz ilim, şer

Işığı, denizi ve karayı karanlık eder."²⁵⁰

Aşk, ilmi çepeçevre sardığı vakit biz; çölün artık üretime geçeceğine, insana ve kâinata dair bilinmeyenlerin gün yüzüne çıkacağına ve hatta hak yolunda seçkin kullar olacağımıza kanaat getirebiliriz. İlmin aşkla, vücut bulması tam da böyle bir durumdur.

Sonuç olarak bütün olumsuz yönleri ilim ve aşk'ın varlığından habersiz kalan sadece Doğu değildir. İkbal'e göre Doğu ile birlikte Batı da kendi payına düşen suçun bedelini çok ağır ödemektedir.²⁵¹ İkbal, Batı ve Doğu'nun ilim ve aşktan koptukları vakit içine düştükleri ruh hallerini şöyle hatırlatır:

"Alemi göz ardı etti Doğu, Hakk'ı gördü

Batı, alemde uyandı Hak'tan ürktü

Kulluktur gözü Hakk'a açmak

Benliği perdesiz görmek yaşamak"²⁵²

Peki, İkbal eserlerinde neden kalbi ön planda tutarken akılı ikinci planda tutar? Niçin her defasında akılı eleştiriye tabii tutar? Yoksa İkbal için akıl yetisi bilgi elde edinmesinde yetersiz midir? İkbal'in eserleri okunduğunda bu tür soruların zihnimizde yer alması kaçınılmaz olacaktır. Bu sorulara yanıt olarak şunu söyleyebiliriz. Aşk veya sezgi modern düşünce ile birlikte oldukça etkisini yitirmiştir. Bu dönemde eşyaya duyulan sevgi ile teknolojiye olan hayranlık insanın manevi duygularını köreltmiştir. Böylelikle insan, kalbine

²⁵⁰ İkbal, *Cavidname*, 94.

²⁵¹ Saiyidain, *İkbal'in Eğitim Felsefesi*, 90.

²⁵² İkbal, *Cavidname*, 52.

olan hassasiyetliğini kaybetmiş aklını yegane güç olduğuna inanmıştır.²⁵³ Bilim insanlarının veya modern düşüncenin kalbi ve sezgiyi göz ardı etmesi İkbâl tarafından hoş karşılanmamıştır.

"İkbâl'in gayesi bilgiden doğan güç ile aşk sezginin kazandırdığı vizyon arasında bir mutabakat sağlamaktır. İkbâl'e göre "güçsüz bir vizyon" görünüşte ahlaken bir yükseliş getirebilir ama, kalıcı bir kültür ortaya koyamaz."²⁵⁴

2.3.1.14. Değerlerin Önceliği

İkbâl, dinamik olarak hangi toplumu örnek göstermektedir? Bu örnek toplumun en önemli ilkelerin neler olduğuna ve İkbâl'in önerdiği dinamik toplum anlayışında eğitimin temel işlevinin ne olduğuna bakalım:

İkbâl'e göre arzulanan ve özlenen dinamik toplum İslam toplumdur. İslam, Müslümanların sosyal yaşamını ahlaki ilkelere bağlı kılarak ortaya koyar. İslam insana değer verir ve sınıfsal farklılıkları ortadan kaldırır. İkbâl de insanın hak ve özgürlüklerine böylesine önem veren İslam toplumunun avukatlığını üstlenir.²⁵⁵ İkbâl, İslam'ın sosyal anlayışında insana ve topluma verilen değerlerin ön planda tutulduğunu görmektedir. Bu yüzden de dinamik bir toplum olarak da İslam toplumunu öngörmektedir. İkbâl; bir toplumun adalet, eşitlik ve kardeşlik ilkelerinin zuhur ettiği bir ortamda yaşamak ister. Bu ilkelerle yaşayan insanların, birbirilerini ötekileştirme ya da ayrıştırma gibi davranışların sergilemesi beklenilemez. İkbâl'e göre İslam, her şeyden önce insanın özgürlüğüne değer verir. İslam ülkelerinin varlığının sürdürmesinde üç ilke etkilidir. Bunlar mutlak vicdan özgürlüğü, tam ve kâmil anlamda insan eşitliği ve güvenilir manada sosyal dayanışma. İnsanlığın beklediği adalet böylece gerçekleşmiş olur.²⁵⁶

2.3.1.15. Kadın ve Erkek Herkes İçin Eğitim

İkbâl'in eğitim felsefesinde en önemli nokta ferdiyete değer verilmesidir. İkbâl'in düşünce dünyasında tek taraflı olmayan, ayrımcılığa veya ötekileştirmeye rastlamak mümkün değildir. Bu bağlamda İkbâl eğitim sürecinde ve sosyal hayatta etkili olan ferdiyetin gelişimine önem verir.²⁵⁷

²⁵³ Saiyidain, *İkbâl'in Eğitim Felsefesi*, 86.

²⁵⁴ Saiyidain, *İkbâl'in Eğitim Felsefesi*, 87-88.

²⁵⁵ Saiyidain, *İkbâl'in Eğitim Felsefesi*, 72.

²⁵⁶ Seyyid Kutup, *İslam'da Sosyal Adalet*, Trc.Harun Ünal (İstanbul: Hikmet Yayınları, 2007), 137-138.

²⁵⁷ Saiyidain, *İkbâl'in Eğitim Felsefesi*, 63.

İkbal'in eğitim konusunda özellikle üzerinde durduğu diğer konu ise; kadınların eğitimde mahrum bırakılmamasıdır. İkbal, kadınların eğitimden uzaklaştırılarak bilinçsiz ya da şuursuz bir neslin doğmasına tahammül edemez. Eğitimde en önemli mevzulardan biri de kadınların eğitim hakkıdır. İkbal'e göre kadın uygarlığın sembolüdür. Bundan dolayı kadınların okutulması ve eğitilmesi gerektiğini düşünür. Ona göre kadını yetiştirdiğimiz zaman aslında bir ümmeti de yetiştirmiş oluruz. Kadın tüm insanlığın köküdür. İnsanlığın devamı için son derece önemli olan bu varlığın eğitim görmesi gereklidir.²⁵⁸

İkbal yaşamın yüksek gayesi olarak insanların her alanda faaliyet gösterebilmesi için eğitimin önemine değinir. İkbal'e göre kadın ve erkeklerin hafıza ve kalp gelişimlerini sağlayan güç eğitimidir.²⁵⁹

²⁵⁸ İkbal, *Makaleler*, 33.

²⁵⁹ Saiyidain, *İkbal'in Eğitim Felsefesi*, 81.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3.F. NIETZSCHE VE M. İKBAL'İN İNSAN VE EĞİTİM ANLAYIŞLARININ KARŞILAŞTIRILMASI

3.1. İktbal'in Nietzsche'yi Tanıması

Batı felsefe tarihinde önemli bir yeri bulunan Nietzsche, düşünceleri ile XIX. yüzyıla devrim yaşatacak izler bırakmıştır. Bir yaşam filozofu olan Nietzsche'nin insan ve eğitim felsefesine ait görüşleri birçok filozofu etkilemiştir. Bu filozoflardan birisi de İslam düşünürü Muhammed İktbal'dir. İktbal, Nietzsche'nin kim olduğunu ilk kez manevi hocası, Mevlana'dan öğrenmiştir. O bu durumu şöyle dile getirir.

"Ne Cebrail, ne bir cennet, ne bir huri, ne bir tanrı

Aruzuyla dolu bir ruhtan, yanan bir avuç topraktı!

Kim bu divane? dedim ben Rumlu Mevlana'ya

Bu bilgin bir Alman! dedi o verdiği cevapta

Bu iki alem arasındadır onun yeri

Neyinden çıkar eski bir ezgi!

Darağacına vurulmayan bu Hallac işte

Eski sözleri söyledi başka bir şekilde!

Sözleri korkusuz, fikirleri çok yüce

Batılıları sözü, kılıçla bölmüş ikiye!"²⁶⁰

İktbal, Alman filozofun kimliğini öğrendikten sonra ona olan ilgisi giderek artmıştır. İslam filozofuna göre Nietzsche'nin eserleri ve Batı uygarlığına yönelttiği eleştirileri ile Batı'nın gerçek yüzünü ortaya koymuştur. Bu durum Nietzsche'nin, İktbal'in gönlünde yer edinmesine neden olmuştur. İktbal'e göre Batı, Nietzsche'nin değerini bilememiş ve ona kimse güven duymamıştır.

"Akçe idi, Kimse ayarı ne bilmedi

²⁶⁰ İktbal, *Cavidname*, 206.

İş bilir ustaydı, kimse iş vermedi! ²⁶¹

İkbal'e göre Nietzsche'nin en yakın dostları dahi, onun kıymetini bilmemişlerdir. Hastalığın son günlerinde acılar içinde kıvranan filozofu, iş bilmez doktorların eline bırakmışlardır.

"Dostları kapıldığı cezbeyi anlayamadı.

Cezbeye kapılmış kulu Mecnun sandı!

Aşk ve sarhoşluktan nasipsiz bilginler!

Tedavi için nabzını doktor eline verdiler!

Düzen ve hile dışında ne var doktor elinde?" ²⁶²

İkbal, Nietzsche'nin tıpkı Hallac-ı Mansur gibi hakikati, korkmadan kendi toplumuna haykırdığı görüşündedir. Bu yüzden de İkbal'in felsefesinde Nietzsche, bir dava adamı olarak görülür.

" O kendi şehrinde yabancı bir Hallac'tı

Molladan kurtardı canını ama, doktor aldı!" ²⁶³

İkbal, eserlerinde bazen Nietzsche'yi övgü ile bahsederken bazen de sert eleştirilere tabi tutar. İkbal, bir düşünce insanı olarak Nietzsche'ye ilgi gösterse de Alman filozofun düşünce dünyasında gördüğü yanlış ve hataları söylemekten de kendisini alıkoymaz.

3.2. İkbal ve Nietzsche'nin Görüşlerinde Benzerlik ve Farklılıklar

3.2.1. Benzeştikleri Konular

3.2.1.1. Yaşadıkları Çağı Eleştirmeleri

İkbal genel anlamda Doğu toplumlarının özel olarak da Hint Müslümanlarının sorunlarını dile getirmiştir. Özellikle Hint yarım adasında yaşanan siyasi çalkantılar ve toplumsal sorunlara çözüm aramıştır. O, Hint Müslümanlarının huzursuz ve yardıma muhtaç olduklarını anlamıştır. Bu yüzden de yaşadığı çağın temel sorunlarını tespit etmiş ve modern bir anlayışla geliştirdiği çözüm önerileri ortaya koymayı amaçlamıştır.²⁶⁴

²⁶¹ İkbal, *Cavidname*, 206.

²⁶² İkbal, *Cavidname*, 206.

²⁶³ İkbal, *Cavidname*, 206.

²⁶⁴ Selma, Benli, *İkbal: Kişiliği, Felsefesi, ve Eserleri Hakkında Düşünceler*, 18.

Sömürgeci Batı'nın XX. yy da çıkarları uğruna Doğu'nun topraklarına ve değerlerine göz koyması kaçınılmaz bir gerçektir. Bu sömürü yarışında en çok etkilenen sınıf ise Müslümanlardır. Müslümanların çöküş sürecine girdiği bu dönemde onları yeni bir ideal uğruna ayağa kaldırmaya çalışan kişilerden biri de İktbal'dir. İktbal'in Doğu toplumlarının gönlünde taht kurması şiirlerindeki başarısından dolayı değildir. Onun başarısı Müslümanların nasıl bir yol izlenmesi gerektiği hususunda ileri sürdüğü fikirleridir.²⁶⁵

Felsefe tarihinde kendi çağı ile hesaplaşmaya giren diğer önemli filozof da Nietzsche'dir. Nietzsche, XIX.yüzyıl da Batı'nın kültürü başta olmak üzere dönemin; sanat, felsefe, din, bilim ve tarih anlayışlarını eleştirir. Bu yönüyle o, bir yaşam filozofu olarak tanınmıştır.²⁶⁶

Nietzsche, XIX. yüzyıl Avrupa kültürünün, sürü insanını yetiştirdiğini ileri sürer. Bu kültürün temelinde çatışmanın ve kaosun bulunduğu işaret eder. Ayrıca Nietzsche, insanın; bilime tutsak olmasına, aklının sınırsız gücüne inanmasına ve aşırı optimist olmasına neden olan unsurun kültür olduğuna vurgu yapar. Bu bağlamda insanın gücünü ve değerini zayıflatan bu güce karşı savaş açar.²⁶⁷

Nietzsche XIX. yüzyılda yaşamasına rağmen XX. yüzyılda yaşanan olayların seyrini tahmin etmiştir. O, XX. yüzyılda meydana gelen gelişmelerin bir nevi habercisi olmuştur. Yaptığı tespitlerle birçok toplumun gidişatının sonucunu tahmin etmiştir. Ayrıca o, keskin ve ilericî görüşü sayesinde dönemin birçok filozofunu da etkilemiştir.²⁶⁸

XIX. ve XX. yüzyıl insanlık için köleliğin, zulmün ve ölümlerin yaşandığı çağlardır. Bu çağlar insanlığa huzuru değil sıkıntılı günleri getirmiştir. Kapitalist ve emperyalist güçlerin çoğalması ile kaosların yaşanılması kaçınılmaz olmuştur. Batı ve Doğu toplumları bir çöküş ya da yok olma süreci ile karşı karşıya kalmışlardır. Kısacası her iki düşünür, yaşadıkları çağın eleştirel sesi olabilmeyi başarabilmişlerdir.

3.2.1.2. Geleneği ve Sahte Din Adamlarını Eleştirmeleri

Nietzsche'nin geleneksel Batı düşüncesi üzerine yapmış olduğu eleştiri ile Muhammed İktbal'in geleneksel İslam düşüncesi üzerine yapmış olduğu eleştirileri benzer tespitlerdir.

²⁶⁵ Selma, Benli, *İktbal: Kişiliği, Felsefesi, ve Eserleri Hakkında Düşünceler*, 16.

²⁶⁶ Esin Aydın Cihan, *Friedrich Nietzsche'nin Tarih Anlayışı*, (Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi, 2006), 10.

²⁶⁷ Kuçuradi, *Nietzsche ve İnsan*, 106.

²⁶⁸ Danto, *Nietzsche, Hayatı, Eserleri ve Felsefesi*, 22-23.

"Nietzsche, riyakârlığın kutsallık ve dindarlık adı altında pazarlanmasına insanlık tarihinde en büyük darbeyi vuran birkaç isimden biridir. İslam'ı, molla-yobaz tipin riyakârlığının mahvettiğine inanan diğer düşünür Muhammed İkbal'dir."²⁶⁹ Her iki düşünürün de uzlaştığı nokta din adı altında insanların aldatılmasıdır. Her iki düşünür, ideal insanın inançları ve değerleri ile alay eden bu durumdan oldukça rahatsızdır.

İkbal, "*Kulluk Kitabı*"nda sahte din sınıfına karşı oldukça sert eleştirilerde bulunur: "Dervişlik hırkası altında dünya menfaatleri elde etmeye çalışan bir pir, oğluna şu nasihatleri verdi: "Bu devrin Nemrutları ile dost ol, onların feyzi ile İbrahimlik etmek kabildir."²⁷⁰ İkbal, insan-ı kâmil olma yolunda en büyük engel olarak sahte din adamlarının varlığını görmektedir. İkbal, din adamlarının sadece soylu ve zengin sınıflarının yanında bulduklarını eleştirmiştir. Bu yüzden de sahte din adamlarının maddiyatçılığa düşkün olmalarını gözler önüne serer. İkbal bu molla-yobaz sınıfının, Müslümanları din ile uyuttuğunu düşünmektedir.

Nietzsche ise, Batı'nın din kurumu diye bildiği kiliselerin varlığını dahi kabul etmez. O, kiliseyi sadece insanları kandırmaya veya uyutmaya çalışan bir devlet olarak görür.²⁷¹ Nietzsche, bu devletin (kilisenin) üstinsan yetiştirmek gibi bir çabası içinde olmadığını düşünmektedir. Alman filozof tıpkı İkbal gibi ideal insan olma yolunda en büyük engelin bu sahte din adamları ve dini kurumların olduğuna inanmaktadır.

Sonuç olarak hem İkbal'in hem de Nietzsche'nin insan felsefesinde, ideal insanın ortaya çıkmasını zorlaştıran güç olarak sahte din adamlarını bir engel olarak görmüşlerdir. Her iki düşünür bu sınıfların ya da kurumların, insan benliğini olumsuz yönde etkileyecekleri uyarısında bulunmuşlardır.

3.2.1.3. Antik Yunan Felsefesini Eleştirmeleri

İkbal ve Nietzsche'nin uzlaştığı diğer bir konu ise Antik Yunan felsefesine getirdiği eleştirilerdir. Fakat her iki düşünür Antik Yunan felsefesini farklı yönlerden tenkit etmişlerdir. Nietzsche daha çok Yunanların Sokratik kültürünü hedef almıştır. Ayrıca Nietzsche'nin Yunanlıların bugünkü sanat anlayışının bozulmasında Sokrates'in etkisi olduğunu ileri sürmüştür.

²⁶⁹ Hürriyet Gazetesi, "*Nietzsche'nin Riya Saltanatına Vurduğu Darbe*" erişim: 15 Ekim 2008, <http://www.hurriyet.com.tr/nirtzsche-nin-riya-saltanatına-vurduğu-darbe-10123517>.

²⁷⁰ İkbal, *Kulluk Kitabı*, 59.

²⁷¹ Nietzsche, *Aforizmalar*, 175.

Nietzsche, Sokrates'ten bu yana Batı'da insan değerlerinin çöküşe girdiğini ifade eder. Nietzsche, Sokrates düşüncesinin insan için önem taşıyan değerleri zayıflattığını düşünür. O, değerlerin, moral değerler altında alınmasına karşı çıkar. Bu değerler sadece bireyin yaşamında değil, bilgide, sanatta ve devlet işlerinin yürütülmesinde de kendisini göstermelidir.²⁷²

Nietzsche'nin Antik Yunan kültürüne ve düşüncesine ilişkin görüşleri "*Tragedyanın Doğuşu*" adlı ilk eserinde yer alır. Nietzsche, Yunanlıların, yaşamın tüm zorluklarına karşın sanatlarına ve kültürlerine sahip çıkmalarını takdir eder. Fakat Sokrates'i bu konuda sert bir şekilde eleştirir. Nietzsche, Sokratik düşüncesinin, Antik Yunan kültürüne ve sanatına en büyük darbeyi vurduğuna inanmaktadır. Nietzsche bu eserde Yunanların kültürü olarak gördüğü "*Apollon*" ve "*Dionysos*" sanat anlayışı hakkında okurlarını bilgilendirir. "Apollon, insan yaşamındaki en temel iki eğilim arasında kurduğu karşıtlığın, klasik ahenk, özdenetim ve dengeyi temsil eden unsur. Dionysos ise doğayı simgeleyen müziği, coşkuyu, oluşumu temsil eder."²⁷³ Nietzsche'ye göre sanatta Apollon ögesi hakikati tam olarak yansıtmaz. Bu öge sadece sembolik bir tarzda kullanılmıştır. Bu ise hayat ile uyuşmayan bir kondisyondur. Hayat dediğimiz süreç hakikatin kendisidir ve sürekli bir akış durumundadır. Yani yaşam statik halde değil dinamiktir. Bundan dolayı Nietzsche, Apollon ögesi ile bir arada kullanıldığında anlam kazandıracağı Dionysos ögesine yer verir.²⁷⁴ Bu bağlamda Nietzsche, Sokrates'in sanatla ilgisi olmadığını Apollon ögesini aşırı derece kullanmasına bağlamaktadır. Sanatta, Dionysos ögesini görmezden gelen Sokrates, Nietzsche'nin gözünde artık sıradan bir insandır. Apollon'u, Dionysos'a karşı egemen kılmak Nietzsche'ye göre oldukça yanlış bir davranıştır. Bu davranışta bulunmak insanın tabiatın realitesinden uzaklaştırarak aldatıcı bir hayatın pençesine bırakmakla eş değerdir.²⁷⁵ Nietzsche'ye göre bunun da tarihteki örneği Sokrates'dir.

Nietzsche, Sokrates'i bizlere şöyle tanıtır: Sokrates, gök bilimine karşı oldukça ilgisizdi. Fizik ilminden tümüyle bağlarını koparmıştı. Sanatta sadece yararlı olanı benimser gözüne hoş görüneni seçerdi. Tiyatroyu sevmezdi ve ona karşı oldukça kin beslerdi. Sanatta

²⁷² Kuçuradi, *Nietzsche ve İnsan*, 5.

²⁷³ Cevizci, *Felsefe Paradigma Sözlüğü*, 126.

²⁷⁴ Filiz Çatalkaya, *Nietzsche'de Sanat ve Duygu*, (Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, 2015), 9-10.

²⁷⁵ A.M Celal, Şengör, *Nietzsche ve 'Akla' İsyen*, Cogito-Özel Sayı (Üç Aylık Dergi), 25 (Kış 2001), 240-241.

müziğin kıymetini de anlayamadı. Genel olarak sanattan yoksun birisiydi. Eğitim konusunda ise hiçbir öğrenim görmemiş ve gençliğinde derslere girmemek için başka yollar arardı.²⁷⁶

"Eski Atina'da hastalar iyileşmeleri için Asklepios'a horoz adarlanmış. Sokrates, hayatın, ya da kendi hayatının bir hastalık olduğunu, ölümlle bundan kurtulup şifa bulacağını söylüyor gibi."²⁷⁷ Sokrates bu hayatın insanlığı mutsuzluğa ve acıya sürükleyeceğini düşünmektedir. Böylece bu hayatın yaşanılabilir bir yer olunamayacağını ve öteki yaşamın arzusuyla yanmalarını beklemektedir. Nietzsche, Sokrates'in bir nevi gerçekleşmek istediği şey insanları artık bu dünyadan koparmak istemesidir. Nietzsche'nin Sokrates'i tam da bu konuda sürekli eleştirmektedir.

Sokrates, yaşamı boyunca ahlaktan söz edip insanları erdemli olmaya davet etmeye çalışır. Sokrates'in amacı insanların manevi değerlerini güçlendirmeye çalışmaktır. Bu bağlamda filozofun gayesi hakiki olan yaşama hazırlamak isteğidir. Oysa Nietzsche'ye göre Sokrates'in amacı bu değildir. Ona göre Sokrates bu kadar merhametli bir insan değildir. Nietzsche'ye göre Sokrates, insanlığı aldatmaya çalışmaktadır. Bu olayların arka planında Sokrates'in niyetinin kötü olduğu düşüncesine vardır. Kültürüne karşı gelmek saygısızlıktır. Çünkü Nietzsche'ye göre böyle bir davranışta bulunmak insanların yaratıcılarını öfkelenendirir. Bu durum da toplumun huzurunu bozar. İşte Sokrates'in de yapmak istediği şey budur. Toplumun bütün değerlerini göz ardı ederek sadece insanları bireysel alanda mutluluğa çağırılmaktadır.²⁷⁸

Nietzsche, Sokrates'in kendisini haklı göstermek ve insanlara mantıklı konuşmak amacıyla saçma bir yöntem ortaya attığını düşünür. Bu mantıksal yöntem de diyalektik adını verir ve bu diyalektiğin yaşam tarzı haline gelmesi için tavsiyelerde bulunur, Nietzsche'ye göre bu durum: "ahlaki değerlerin doğallıktan uzaklaştırılması dejenere bir insan türünün tasarımıydı."²⁷⁹ Nietzsche'ye göre onurlu insanlar zekalarını bu şekilde sergilemezler. İnsanın bütün varlığını ortaya koyması uygun olmaz. Kendini kanıtlamak için böyle bir girişimde bulunmak doğru değildir. Toplum tarafından böyle bir gösteriş içinde bulunan kişiye de

²⁷⁶ Friedrich Nietzsche, *Platon Öncesi Filozoflar*, Trc. Nur Nirven (İstanbul: Pinhan Yayınevi 2018), 335-336.

²⁷⁷ Baykan, *Nietzsche'nin Felsefesi*, 63.

²⁷⁸ Marc Sautet, *Yeni Başlayanlar İçin Nietzsche*, Trc. Volkan Yalçıntoklu (İstanbul:Habitus Yayınevi, 2012), 97.

²⁷⁹ Nietzsche, *Güç İstenci*, 290.

itibar edilmez. Yani kimse ona değer vermez ve aldırılmaz. Nietzsche'ye göre Sokrates, kendini değerli gören bir maskaradan ibarettir.²⁸⁰

Nietzsche'nin Sokrates'i eleştirdiği diğer bir konu ise Sokrates'in 'Daimon' diye asılsız bir fikirden bahsetmesidir. Felsefe Sözlüğünde **Daimon**: "Sokrates'e zaman zaman kendisini duyuran ve onun yanlış işler yapmasına engel olan içsel ve ruhsal ses ya da varlık" olarak geçmektedir.²⁸¹ Nietzsche'ye göre Sokrates'in Daimonu'nu bir tür hastalığın belirtisi olarak görmektedir. Nietzsche'ye göre Sokrates, bu sesin ilahi bir güç tarafından kendisine verildiğini söylese de ona itibar edilmemesi gerektiğini düşünmektedir. Çünkü Nietzsche Sokrates'in bu halini ruhsal bir sendrom olarak görmektedir.²⁸²

İkbal'e göre ise, XX. yüzyılda Müslümanlar için sorun teşkil eden diğer bir konu Antik Yunan felsefesinin etkisidir. İktbal gördüğü eğitim sayesinde İslam felsefesi ile Batı felsefesini analiz etmiştir. Bu bağlamda Batı felsefesi ile İslam felsefesi arasında ortaya çıkan sorunları ortaya koymuştur. "İktbal, Kuran öğretilerinin kadim Yunan- Helenistik düşüncesiyle bağdaşmadığı kanaatindedir. İktbal kadim Yunan- Helenistik devir düşüncesini "klasik" tabir eder ve Kur'an'ın ruhunun klasik karşıtı olduğunu belirtir."²⁸³ Özellikle Antik Yunan filozoflarından Sokrates ve Platon'u bu konuda eleştirmektedir.

İktbal ilk olarak Antik Yunan felsefesinin kurucusu olan Sokrates'in görüşleri ile Kur'an'ın insan için sunduğu bilgilerin farklılığına değinir. Kur'an yaratıcıdan, doğadan, gezegenlerden, bitkilerden, hayvanlardan ve tarihte yaşamış kıssalardan bahsederek insanı inşa etmeye çalışır. Fakat Sokrates'in felsefesine baktığımızda o, bütün ilgisini sadece insanın doğasına adar. Sokrates'e göre dünyada üzerinde çalışılması münasip olan tek konu insanın kendisidir. Hayvanlar ve bitkiler dünyasına inmenin bir anlamı yoktur.²⁸⁴ Sokrates'in ilgisini ve merakını sadece insana vermesi ve bu yönde hareket etmesi oldukça yanlıştır. İktbal de Sokrates'i bu düşüncesinden dolayı eleştirir.

İktbal, İslam felsefesinde ortaya çıkan sorunların çoğunun Yunan düşüncesinden kaynaklandığını düşünmektedir. Özellikle bazı Antik Yunan filozoflarının görüşlerinin etkisinde kalan İslam düşünürlerinin de var olduğuna inanır. Bu düşünürleri etkileyen bir

²⁸⁰ Nietzsche, *Putların Alacakaranlığı*, 23-24.

²⁸¹ Cevizci, *Felsefe Paradigma Sözlüğü*, 392.

²⁸² Baykan, *Nietzsche'nin Felsefesi*, 62.

²⁸³ İktbal, *İslam'da Dini Düşüncenin Yeniden İnşası*, 16.

²⁸⁴ İktbal, *İslam'da Dini Düşüncenin Yeniden İnşası*, 33.

düşünür de Sokrates'in öğrencisi Platon'dur. İktbal, özellikle Platon'un epistemolojisine eleştiriler getirir.²⁸⁵

Platon'un bilgi felsefesine baktığımızda "duyularla algılanan cisimlerin karşısında cisim olmayan idealar vardır. Bunlar uzayın ya da cisimler dünyasının hiç bir yerinde bulunmaz; kendi başlarındadırlar; duyularla değil, düşünme ile kavranırlar."²⁸⁶ İktbal'e göre Platon'un bu epistemolojisi hatalıdır. Çünkü İktbal'e göre Platon, insanın duyu algısını pek önemsememektedir. Ona göre duyu bilgisi doğru bir bilgi olamaz. Platon'a göre duyular yalnızca sıradan bir kanı oluşturabilirler.²⁸⁷ Platon'un bilgi anlayışında akıl merkezi bir konumdadır. Akıl bilginin elde edilmesinin yegane aracıdır. Burada duyular ise ikinci plana itilmektedir. Çünkü ona göre duyular sadece görünüş dünyasıyla sınırlı olduğu için bizlere hatalı ve noksan bilgiler verirler. Halbuki akıl, bize değişmeyen ve gerçek bilgi olarak ifade edebileceğimiz ideaların bilgisini verir. İktbal, varlığı sadece akıl ile kavramaya çalışan Platon'un hakikatten uzak kaldığını ve onun görüşlerinde aşk duygusunun eksik olduğunu belirtir. İktbal, Platon'un izinde giden insanları uyararak Platon'un aklına itimat edilemeyeceğini şöyle dile getirir;

Eflatun'un cihanı kucaklayan aklına, ben katiyen güvenmem.

*Benim sevimli, güzel bir gönülcüğüm vardır; o neleri görmez ki... "*²⁸⁸

İktbal, Eflatun'un gerçek kimliğini ise "*Benliğin Sırları* " adlı eserinde şöyle açıklar:

"Eski rahip feylesof Eflatun

Eski devrin topluluktan bir koyun

Hep karanlık yerde, bir at oynatan

Varlığı dağlarda aciz nal atan.

Hissedilmez sırta tam vurgun idi,

El, kulak göz; neyse kıymet vermedi.

Giydi insani kılık, ama koyun,

Oydu hakim, hem de sofî ruhunun!

²⁸⁵ Kılıç, *Büyük Mütteffikkir Dr. Muhammed İktbal Hayatı, Şahsiyeti ve Fikirleri*, 83.

²⁸⁶ Macit Gökberk, *Felsefe Tarihi*, 17. Baskı (İstanbul: Remzi Yayınları, 2007), 58 .

²⁸⁷ İktbal, *İslam'da Dini Düşüncenin Yeniden İnşası*, 34.

²⁸⁸ İktbal, *Şarktan Haber*, 168.

Aklı koymuştur felekler üstüne,

Kainatı, efsane saymıştır yine!

Eflatun fikren ziyanken, kar sayar.

Feylesof olmuş ne var, olmaz yapar!"²⁸⁹

Platon için gerçek olan âlem bu dünya değildir. Çünkü bu dünya da her şey değişim geçirmektedir. Değişmeyen tek yer olarak idealar âlemini gösterir. Platon'a göre insan organizması ruhunun içine mahpus olmuş bir durumdadır. Ona göre insan, ruhtan öte bir varlık değildir. Bedenin insan oluşumunda pek de bir ehemmiyetinin olduğunu söylemek doğru olmaz.²⁹⁰ İkbâl, burada Platon dan farklı olarak ruh ve beden arasındaki keskin ayrımı reddederek onları bir bütün halinde ele alır. Başka bir deyişle o, Platon'un ruhu ön plana çıkararak bedeni yok saymasını eleştirerek, her ikisinin bir bütün halinde ele alınması gerektiğini ileri sürer. Bu iki unsurun birbirleri ile olan ilişkisini şöyle açıklar: Bedeni ve ruhu birbirinden bağımsız düşünmek akılsızlıktır. Bunun aksini dile getiren kişinin sözlerine itibar edilmez. Beden ile ruhu birbirinden bağımsız kabul görmek sakıncalıdır. Evrenin tüm sırları ruhun içinde saklıdır.²⁹¹

3.2.1.4. Edebi Dil ve Üslup

İkbâl ve Nietzsche kullandıkları dil ve üslup olarak birbirlerine benzer. Her iki düşünür de kendilerini ifade ederken şiirsel bir dil kullanmıştır.

Nietzsche'nin bazı eserleri ve yazılarında şiirsel bir anlatım vardır. Bu şiirsel yönüyle kendinden önce birçok düşünürden de farklıdır. Filozof, kelimelere ve cümlelere kattığı ahenk ile yazılarını çekici hale getirmiştir. Nietzsche, eserlerinde kullandığı edebi ve sanatsal tarz sayesinde birçok okuyucunun beğenisini kazanmıştır. Nietzsche, bu şiirsel üslubu ile okurlarının zihin dünyasını zenginleştirmiştir.²⁹² Bu bağlamda Nietzsche'nin müzik ve şiir gibi sanatlarla uğraşan tecrübeli bir usta olduğu söylenilebilir. Nietzsche, fikirlerini öne sürerken daha çok bu alanlardan (şiir ve müzik) elde ettiği bilgilerden yararlanır. Türkiye'de

²⁸⁹ İkbâl, *Benliğin Sırları*, 53-54.

²⁹⁰ Aydın, "*İkbâl'in Felsefesinde İnsan*", 88.

²⁹¹ İkbâl, *Kulluk Kitabı*, 93.

²⁹² Ahmet Zeki Bakırcı, *Türk Düşünce Dünyasında Nietzsche* (Yüksek Lisans Tezi, Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, 2015), 43.

çoğu düşünür veya aydın diyebileceğimiz kişiler, Alman filozofun şiire, müziğe ve dile önem verdiğini düşünmektedirler.²⁹³

Nietzsche, ömrünün yaklaşık yirmi beş yılını eserlerine vermiştir. Hayatı gibi çalışmalarının da karmaşık olup olmadığı tartışılmıştır. Bu nedenle bazı kesimin Alman filozofun eserlerinin anlaşılmasız olduğunu söylemişlerdir. Nietzsche'nin kullanmış olduğu şiirsel ifadelerin, duygu yüklü fakat düzensiz yani çetrefilli olduğu bu kesimin görüşünü de desteklemektedir. Bu da bize Nietzsche'nin gündelik dil sorununun pençesinden kurtulamadığını göstermektedir.²⁹⁴ Fakat Nietzsche kendisinin, dil ve üslup bakımından tecrübeli birisi olduğunu iddia eder. O, diğer yazarlara veya edebiyatçılara kıyasla daha deneyimli olduğunu şöyle bildirir. "Benim arzum başkalarının bir kitapta anlattığı şeyi on cümlede anlatmaktır."²⁹⁵

İkbal'in eserlerine baktığımızda çoğunun şiirsel bir tarzda ele aldığını söyleyebiliriz. İkbal, Hind Müslümanlarının sorunlarını dile getirirken çalışmalarında edebi ve felsefi bir üslup kullanmıştır. O, Hind Müslümanlarını yeniden ayağa kaldıracak ve bilinçlendirecek şiirsel ifadelere yer vermiştir. Böylelikle Asya kıtasında "İkbaliyat" denilen yeni bir felsefi akımın öncülüğünü başlatmıştır.²⁹⁶

İkbal, dil konusunda kendisini bir hayli geliştiren bir düşünürdür. Onun anadili Pengapça olmasına rağmen birçok sayıda dil bilmektedir. Batı ve Doğu konusunda ele aldığı çalışmalarda birden fazla dil kullanır. Bu diller arasında; Urduca, Arapça, Farsça, İngilizce ve Almanca örnek gösterilebilir.²⁹⁷

İkbal İran'da yaşamamasına rağmen birçok İranlı şair ve edebiyatçıdan daha güzel Farsça'yı kullanmıştır. Ayrıca edebi üslup konusunda ise hiçbir zaman İranlı yazarın etkisi altında kalmamıştır. Fakat sadece tanınan birkaç çağdaş edebiyatçının izini takip etmiştir. Son yüzyılın bilinen en güçlü edebiyatçısı ve şairi olan Meliküş Şuarâ Bahar'ın İkbal hakkında: " İran için Firdevsî ne ise Pakistan içinde İkbal odur " demiştir.²⁹⁸

Sonuç olarak hem İkbal hem de Nietzsche, şiirsel bir ifadeyle yaşadıkları dönemin sorunlarını eserlerine taşımışlardır. Felsefe tarihinde İkbal ve Nietzsche her ne kadar birer

²⁹³ Bakırcı, *Türk Düşünce Dünyasında Nietzsche*, 110.

²⁹⁴ Danto, *Nietzsche Hayatı, Eserleri ve Felsefesi*, 3- 42.

²⁹⁵ Nietzsche, *Aforizmalar*, 106.

²⁹⁶ Benli, *İkbal: Kişiliği, Felsefesi ve Eserleri Hakkında Düşünceler*, 16.

²⁹⁷ Benli, *İkbal: Kişiliği, Felsefesi ve Eserleri Hakkında Düşünceler*, 21.

²⁹⁸ İkbal, *Şarktan Haber*, 20.

filozof olarak bilinse de, şair yönlerinin de var olduğunu söyleyebiliriz. Çünkü her iki düşünürün eserlerine baktığımızda verilmek istenen mesajların sanatsal veya kafiyeli olduğuna şahit olmaktayız. Özellikle düşünürlerin, şiir ve aforizmalardan oluşan çalışmalarında buna daha iyi rastlamaktayız. Bu yüzden İktbal ve Nietzsche'nin bazı eserlerini okuduğumuzda bir edebiyatçı kimliği ile baş başa kalabiliriz.

3.2.1.5. Nietzsche ve İktbal'de Akıl, Duyu ve Aşkın Önemi

İktbal ve Nietzsche'nin epistemolojisinin kaynağını akıl, duyu ve aşk birlikteliği oluşturmaktadır. Bu kaynaklar özellikle her iki filozofun, insanın hakiki bilgiye ulaşılmasında kullandığı temel unsurlardır. Ayrıca bu öğelerin İktbal ve Nietzsche'nin düşüncesinde yetkin insanı oluşturan temel etmenler olduğu da gözden kaçırılmamalıdır. Yetkin insan İktbal'de İnsan-ı Kamil kavramıyla karşılanırken, Nietzsche'de üst insan kavramına karşılık gelmektedir.

Her iki düşünür insanı akıl, duyu, duygu ve buna bağlı estetik ve sanat becerisine malik, sanatında ve eyleminde aşkı imtizaç eden varlıklar olarak görmektedir bu yüzden insan söz konusu olduğunda salt akıl varlığı ya da salt duyu varlığı tanımlamasını yadsırlar. Bu tür tanımlamaların insanın hakikatini, tahrif ettiğini ve bu yüzden insanı sadece akıl varlığı olarak gören ve insan için akli öne çıkaran, insan tanımını akıl üzerinden yapan Batı düşüncesini özellikle Nietzsche ağır biçimde eleştirir.

İnsan bütün verili donanımlarıyla bir bütündür ve insanın kendini gerçekleştirmesinde aklın duyu ve duygunun ortak bağlamı olan aşk burada eylemlere nitelik kazandıran en temel insani haslettir. bu sebeple Nietzsche Sokratik düşüncüyü sadece akli öne çıkaran akıl üzerinden düşüncüyü temellendiren kavramsal ve mantıksal yapısı yüzünden eleştirir. Benzer biçimde İktbal de sadece akıl varlığı olarak insanı bütünlüğü tahrif edilmiş bir varlık olarak görür ve onun kendini varoluşsal bağlamda gerçekleştirmesini aşkla bağlantılı olarak görür.

İktbal, akli salt bir gerçeklik görüp aşkı arka plana iten zihniyeti eleştirir. İktbal'e göre insan, sadece akıldan ibaret bir varlık değildir. Kalbi ile düşünen, inanan ve teslim olan bir varlıktır. İktbal için akıl esir tutulmuş bir unsur iken aşk, insanın imanını ortaya çıkaran bir değerdir.²⁹⁹ Kalpte bulunan bu değerler sayesinde insan hür olabilir. Akıl köle olsa bile insanın özgürlüğüne engel değildir. Önemli olan gönünü, dini ve ahlaki değerlerle

²⁹⁹ İktbal, *Şarktan Haber*, 238.

besleyebilmektir. İnsanoğlu ancak böyle bir davranış içinde kalınarak özgürlük kazanılabilir. Ayrıca İkbâl için aşk, insanın benliğini güçlendirmesinde en etkili öge olarak bilinir.³⁰⁰

İkbâl, sadece akli kendisine referans kılıp, aşkı görmezden gelen düşünceye karşıdır. Yoksa aklın, bizatihi kendisine karşı değildir. O, aklın bilgi elde edilmesinde başvurulması gereken bir kaynak olduğundan söz eder. İkbâl, akıl ile aşkın sürekli birbiri ile yakın ilişki içinde olduğunu şöyle açıklar:

"Maddi ve manevi her şeye hükmeder akıl,

Hiçbir şey Allah vergisi aklın dışında değildir.

Onun ezeli ululuğunun kölesidir bütün alem,

Akilla her an mücadele eden tek varlık kalptir."³⁰¹

İkbâl'in felsefesinde akıl ve aşk birbiri ile karşıt konumda değildir. İkbâl, tasavvuf öğretisine bağlı kalarak, aklın, aşkın emrinde olması gerektiğini ileri sürer. Akıl ve aşk birbirini tamamlayan en önemli unsurlardır. İkbâl, birbiri ile doğrudan yakınlığı bulunan iki unsurun bir bütün olduğuna dikkat çeker.³⁰²

İkbâl'in bilgi felsefesinin akla, duyu tecrübesine ve sezgisel verilere dayandığı söylenebilir. İkbâl, hakikatin elde edilmesinde bu arızilerin önemine vurgu yapar. İkbâl'in zihin felsefesini temellendiren bu unsurların varlığından haberdar olmak gerekir.³⁰³ Ayrıca "İkbâl'e göre Kuran, bize aklımızı kullanmayı, gözler, kulaklar ve diğer duyuları kullanmamızı öğretir."

Nietzsche ise bir yandan Batı metafiziğini eleştirip, reddederken, bir yandan da akli ön planda tutmaya çalışan, rasyonalizme karşı çıkar. Nietzsche, dünyanın kavramsal olarak duyular üstü bir dünyanın akla dayalı olmasına izin vermez. Hakikatin kaynağının duyulara dayandığını, duyuların varlığını kabul ettiği ölçüde bilgiye erişebileceğini savunan Nietzsche, insanların duyularını kuvvetlendirme anlamında silahlandırmalarını, deneyimleri üzerinden düşüncelerini söyler.³⁰⁴

Nietzsche, Batı metafiziğinin, aklın insanın özünü görme konusunda ileri sürmüş olduğu fikirlere savaş açar. Aklın, insan gerçekliğini tek başına ortaya çıkarmayacağını

³⁰⁰ İkbâl, *Benliğin Sırları*, 33.

³⁰¹ İkbâl, *Musa Vuruşu & Hicaz Armağanı*, 54.

³⁰² Kılıç, *Büyük Mütefekkir Dr. Muhammed İkbâl'in Hayatı, Şahsiyeti ve Fikirleri*, 180.

³⁰³ Yurttaş *Muhammed İkbâl Felsefesinde Benlik Kavramı (Zihin Felsefesi Açısından Bir Tahlil)*, 43.

³⁰⁴ Cevizci, *Felsefe Tarihi*, 950.

belirten Nietzsche, Batı metafiziğiyle sürekli bir çatışma halindedir. Ona göre akıl ve bilinç salt yüzeysel fenomenlerdir. Ona göre insan, benliğinin birden fazla kaynağı vardır. Bunlardan birisi de akıldır. Nietzsche'ye göre insan organizmasının, sadece akılla anlaşılması mümkün değildir. Bundan dolayı,"akıl en yüksek şeyleri ne teyit edebilir, ne de onlarla temas kurabilir."³⁰⁵

Nietzsche, "Müziğin Ruhundan Trajedinin Doğumu" adlı eserinde birbirinden bağımsız, Yunan toplumuna özgü, özellikleri bakımından birbirinden bütünüyle karşıt olan iki dünya görüşünden ya da eğilimden bahseder. Bunlardan birinci Likya kökenli olup, aslında Anadolu tanrısına tekabül eden Apollon. İkincisi ise Nietzsche'nin Attika trajedisinin kökünde gördüğü tanrı olan Dionysos'tur. Apollon; aydınlığı, durgunluğu, ölçülü gücü, ışığı, ancak her şeyden önce akıllı, akıl idaresinde olan insan eylemlerini simgelerken, Dionysos ise her yönüyle doğayı, insanı doğanın gizemlerine ulaştırın gücü temsil etmektedir. Nietzsche'nin gerçek anlamdan Dionysos ile amaçladığı şey, insan akıllı ile filtrelenmiş doğayı görme isteğidir. ³⁰⁶ Bu bağlamda Nietzsche, Sokrates'in Apollon ögesini Dionysos ögesine hakim kılmasına karşı çıkar. Nietzsche'ye göre, Sokrates'in yapmak istediği şey, insanlığı doğanın gerçeklerinden uzaklaştırarak, gerçek dışı bir iyimserlik ve uydurmaya dayalı bir hayat sunmasıdır. Oysa Nietzsche'nin hakiki anlamda akla bir düşmanlığı yoktur. O, aklın yegane güç ve otorite kabul görüldüğü zamanlarda ortaya koyulan fikirleri eleştirir.³⁰⁷ İnsanı, salt akıl varlığı olarak gören Sokratik gelenek, onun akıl dışında duygu, duyu, estetik vb. hususlarını örter görmezden gelir. Nietzsche insanın sanatkarlılığının, akletmesinin, yanında sezgi, duyu, duyum ve imgelemeye dayalı total, üst bir kavrayışla gerçekleştireceğini öne sürer.

"Nietzsche'nin düşüncesinde insan ve duygu ilişkisini ele almamız gerekmektedir. Nietzsche, insanı, bir akıl varlığı olarak değil duygu varlığı olarak ele alır. Çünkü aklın "yüce" anlamlar yüklenerek insanı önceleyen yaklaşımlarının insanı ötelediğini düşünür. Bu durum ise, insanın kendisinde meydana gelen decadence'nin (çöküşü) ortaya çıkmasıyla bağlantılıdır."³⁰⁸

Sonuç olarak Nietzsche ve İkbâl'in benzeştiği diğer bir nokta; aklın, duyunun ve aşkın birlikteliğidir. Her iki filozof, aklın yegâne bir güç olarak kabul eden görüşe karşıdır. İnsanın,

³⁰⁵ Cevizci, *Felsefe Tarihi*, 952.

³⁰⁶ Şengör, *Nietzsche ve Akla İsyan*, 243-244.

³⁰⁷ Şengör, *Nietzsche ve Akla İsyan*, 241.

³⁰⁸ Çatalkaya, *Nietzsche'de Sanat ve Duygu*, 3.

bilgi edinmesinde ve ideal olma yolunda aklın, duyuların ve aşkın önemli bir yeri olduğuna işaret etmişlerdir

3.2.2. Ayrıştıkları Konular

3.2.2.1. İkbal Dindar Nietzsche Dindar Değildir

İkbal'in dine olan düşkünlüğü henüz küçük yaşlarda başlamıştır. Babası, dini eğitiminden yakından ilgilenmiştir. Nur Muhammed oğlunun Kur'an'ı bilmesini ve yaşamını ona göre tanzim etmesini arzulamıştır. İkbal'de babasının isteğine uyarak Kur'an kursuna gitme kararı almıştır.³⁰⁹

İkbal'in din eğitimini tamamlamasında katkısı oldukça fazla olan kişi Mir Hasan'dır. İslam düşüncesine vakıf olan Mir Hasan bilgisini ve tecrübesini İkbal'e aktarır. İkbal'in ders içinde gösterdiği üstün performansın ortaya çıkmasında hocasının etkisi vardır. Arapça ve Farsça derslerini de Mir Hasan tarafından alan İkbal, bu konuda da kendisini bir hayli geliştirir.³¹⁰

İkbal Batı'da eğitim görürken birçok konferans ve sempozyuma katılır. Bu tür ortamlarda şiirlerini ve eserlerini tanıtma fırsatını yakalar. İkbal şiirlerinin şöhret kazanmasından ziyade Hind Müslümanlarının sorunlarını dile getirmeyi amaçlar. Böylelikle Müslümanlar için bir dirilişin sembolü olmaya aday olur.³¹¹ O, modern çağda sömürülmeye maruz kalan Müslümanların sesidir.

Kısacası İkbal, İslam kültürünün insanlığa kazandırdığı aydın birisidir. O, yaşadığı çağda İslam'ın inşa ettiği nadir düşünürlerdendir. İkbal, İslami okullarda yetişmiş; düşünür, politikacı, mücahit, uzman, eğitimci ve İslam şairidir.³¹²

Nietzsche ise dine karşı oldukça öfkeli birisidir. Din konusunda acımasız eleştirilerde bulunur. Mevcut görüşün, Nietzsche'nin din hakkında kızgın bir ateizmin savunucusu olduğudur. Onun, din konusundaki yorumları ateizm düşüncesiyle benzerlik taşıdığı söylenebilir.³¹³ Bu bağlamda Nietzsche'nin Tanrı Öldü!³¹⁴ diyerek zihinlerde bir kez daha ateist çağrışıma yol açtığı bilinmektedir. Fakat Nietzsche'nin "*Tanrı öldü*" sözü kendi içinde esrarengiz bir anlam içermektedir. Nietzsche'nin böyle bir çıkış yapması onun Tanrı'yı inkâr

³⁰⁹ İkbal, *İslam'da Dini Düşüncenin Yeniden İnşası*, 7.

³¹⁰ İkbal, *İslam'da Dini Düşüncenin Yeniden İnşası*, 8.

³¹¹ İkbal, *İslam'da Dini Düşüncenin Yeniden İnşası*, 8.

³¹² Şeriati, *Biz ve İkbal*, 11-13.

³¹³ Zeynep, Kantarcı Bingöl, *Nietzsche'de Ahlak, Din ve Felsefe Eleştirisi*, (Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi, 2017), 193.

³¹⁴ Nietzsche, *Aforizmalar*, 39.

edip etmeme konusunda açık bir kapı bırakmaz. Nietzsche'nin bu konuyla ilgili düşünceleri halen tartışılmaktadır. Bu anlamda Nietzsche'nin kesin olarak Tanrıyı reddettiğini söylemek doğru değildir.

Nietzsche inanç konusunda dinin duygular üzerindeki etkisinden bahseder. Dinin bir nevi duyguların dizginlenmesi üzerinde etkisi olduğunu söyler. Korkunun olduğu kadar mutluluk duygusunun da dinde olduğuna dikkat çeker. O, dini kişilik değiştirme sorunu olarak görür. Nietzsche'ye göre bu sorunlar içinde en sağlıklı insan, Tanrı inancına sahip olandır.³¹⁵

"Nietzsche insanı boşluğa sürükleyen, yaşamı ve dünyayı ona zindan eden, emir ve yasaklarıyla insanı acizleştiren bir Tanrı anlayışına sahip dinler ile kavgalıdır. İnsanı ve yaşamı zayıflatan dinlere karşıdır. Bu noktada Hristiyanlığın en baş düşmanıdır ve ona lanetler yağdırmaktan çekinmez."³¹⁶ Nietzsche'nin felsefesinde dine, ahlaka ve Tanrıya olan acımasız eleştirilerini görmek mümkündür. O, Hristiyan dinine ve Tanrısına olan eleştirilerini *Deccal (Hristiyanlığa Lanet)* adlı eserinde daha ayrıntılı yer vererek din konusundaki görüşlerini belirtir.³¹⁷

İkbal'e göre Nietzsche, diğer Batı düşünürlerine göre farklı bir konuma sahiptir. İkbal, Nietzsche'nin felsefesini veya yorumlarını incelerken Alman düşünürün, İslam ile olan yakınlığını fark eder. Tabii ki bu yakınlık teslimiyet noktasından uzak sadece İslam'ın ideal insan ve kültürüne olan ilgisinden ibarettir. Çünkü Nietzsche, İslam kültürün asil bir kültür olduğuna dikkat çeker.³¹⁸ Bu bağlamda İkbal'e göre eğer Nietzsche, asrı saadet döneminde yaşamış olsaydı bir mümin olması için hiç bir engel gözükmemektedir.

"Gözü sadece insan yüzünü arzuladı

İnsan nerede diye cesur bir nara attı!

Yoksa o dünyalılardan bıkarı

Musa gibi Hak cemalini arzuladı!

Keşke Ahmed'in devrinde yaşasaydı

³¹⁵ Nietzsche , *Güç İstenci*, 116.

³¹⁶ Kantarcı, *Nietzsche'de Ahlak, Din ve Felsefe Eleştiri*, 194.

³¹⁷ Bkz. *Deccal (Hristiyanlığa Lanet)*, Say Yayınları, s.11-85.

³¹⁸ İkbal, *Aforizmalar*, 173.

*Sonsuz huzura kavuşsaydı! "*³¹⁹

Sonuç olarak şunu söyleyebiliriz. Her iki düşünürün yaşamalarına ve eserlerine baktığımızda din ile olan münasebetleri farklıdır. İktbal dini bütün bir kimliğe sahip iken Nietzsche dine karşı oldukça sert bir tutum geliştirmiştir. İktbal, Nietzsche'ye kıyasla din ve yaratıcıyla olan bağı daha kuvvetlidir.

3.2.2.2. İdeal İnsan Hedefleri

Nietzsche, insanın hayvan ile üstinsan arasında bir yerde olduğuna inanmaktadır. Ona göre insanın, bulunduğu yer oldukça risklidir. İnsan, sarp bir yokuşun veya yamacın üzerindedir. Konumu gereği nispeten tehlikeli bir yerdedir.³²⁰ "Bu ip te en düşük ile en yüksek nokta arasında sayısız dereceler vardır ve insan bu iki barem arasında gidip gelmektedir. Nietzsche açısından insan insanlık bağlamında varoluş çabası içinde ise trajik insan modelinde acıyı tatlıyı ve insani her tür tecrübeyi yaşayan bir varlıktır. İnsanın yaşadığı bu tecrübeler onu nihayetinde olgunlaştırıp üst insan seviyesine çıkarır. Nietzsche'nin tanrı ile hayvan arasında gerilen ip şeklinde tarif ettiği insanın tanrıya en yakın olduğu seviye üst insana karşılık gelmektedir. Üst insan kendine eşyaya olaylara üçüncü göz üçüncü kulakla bakan yaşanan her durumu yetkin bir biçimde değerlendiren, olayların dışında olaylara bütüncül bakabilen, olayların nedenlerini, bağintılarını ve muharrik gücünü, özünü vb görebilen idrak edebilen kişidir. Üst insan kendinin varlık âleminde varoluş ve kıymetini tam manasıyla takdir eden insandır. Nietzsche'nin üst insanına karşılık İslam tasavvuf düşüncesinde "hoşça bak zatına zübde-i âlemsin sen" deyişiyle Şeyh Galip'in ifadelerinin tarif ettiği insan tipi tam karşılık bulmaktadır. Şeyh Galip'in bu tanımını İslam düşüncesinde aklın yanında gönlü daima belirleyici bir etken olarak gören bakışı veciz biçimde ifade etmektedir. İslam düşüncesinin insan anlayışı ile Nietzsche'nin insanı daha seküler modda tanımlanmasına rağmen önemli oranda uyuşum göstermektedir.

İnsanı zirvede temsil eden tipe, tasavvuf düşüncesi, kâmil insan demektir."³²¹ Bu bağlamda Nietzsche'nin de insanı böyle bir yerde görmesi aslında İktbal'in ideal insan tipi olan insan-ı kâmil'le benzerlik gösterir. İktbal'e göre "insan, mülk âleminde melekût âlemine uzanan bir varlıktır. O, insanın bir yandan aklıyla yeryüzüne hakimiyet kurarken bir yandan

³¹⁹ İktbal, *Cavidname*, 207.

³²⁰ Nietzsche, *Aforizmalar*, 35.

³²¹Turuz (Dil ve Etimoloji Kütüphanesi), "*Mevlana ve İnsan*", erişim: 25 Haziran 2019, <https://turuz.com>.

da aşk sayesinde zaman ve mekanın ötesine kol salarak ilahi huzura ulaşabileceğini söyler.³²² Her iki düşünür, insanın konum itibari ile önemli bir yerde bulunduğuna dikkat çekerler. İnsanın, kendisini gerçekleştirme ve varoluşunun bilincine varması gerektiği hususunda önemli fikirler ileri sürerler.

Nietzsche'nin yukarıda da bahsettiğimiz insanın hayvan ile üstinsan arasında bir yerde olduğu fikri, eşref-i mahlukat ve eşref-i safilin sınırlarına işaret eden bir tespittir. Nietzsche, taklidi imana dayalı ve dindarlık sınırları ışığındaki insanları sürüye benzetir. O, aslında bu konudaki tespitleriyle hayatla hesaplaşan ve varoluşun muhasebesini yapmış tahkiki insanı arar.

"Tasavvufun kâmil insanını Nietzsche'nin insanüstü veya üstün insanı ile karıştırmamak gerekir. Nietzsche'de immortalite değil, sürekli tekerrür esas olduğundan, onun insanüstü, sonunda bir büyük çaplı döngü mekanizmanın parçası haline gelmektedir. Yani Nietzsche'nin üstün insanı hürriyetin değil, determinizmin ürünü olarak vücut bulur. Nietzsche'de, İktbal'in de belirttiği gibi tamamen yeni yoktur."³²³

"Pragmatik açıdan bakılınca, Nietzsche'nin üstün insanı bir kudret, tahakküm, şehvet ve galebe modelidir. Tasavvufun insan-ı kâmil'i ise bir kudret modeli olmakla birlikte, onda tahakküm ve şehvet değil, hizmet ve merhamet esastır."³²⁴

İktbal insanın varoluş sürecinde yaratıcının gücüne dikkat çekmiştir. Özellikle insanın ideal insan olmayı yani insan-ı kâmil olmayı yaratıcının varlığı ile ilişkilendirmiştir. İktbal'e göre insan, Allah tarafından seçilmiş ve yeryüzüne halife olarak görevlendirilmiştir.³²⁵ İktbal, insanın böylesine değerli bir konuma gelmesinde kuşkusuz yaratıcının etkisinin olduğuna dikkat çeker. Bu bağlamda onun felsefesinde yaratıcı ile insanı birbirinden ayrı düşünmek mümkün değildir. İktbal'e göre insanın, hem ontolojik hem de zihinsel olarak mevcudiyet kazanması yaratıcıya bağlıdır. Bu bağlamda "Nietzsche'nin Allah'ı hesaba katmayan, inançlardan kurtulunca hür olacağını hedefleyen "üstün insan" anlayışının tam aksine; İktbal'de "Merd-i Müminun" dediği inançlara sıkı sıkıya bağlı, varlığı: yaratan yaratıcı bütünlüğünde gören holistik bakışına ve kavrayışına karşılık bir emniyet içinde kendini gören ve hürriyeti kavrayan bir mümin anlayışı mevcuttur."³²⁶

³²² Aydın, *İktbal'in Felsefesinde İnsan*, 90.

³²³ Turuz (Dil ve Etimoloji Kütüphanesi), *"Mevlana ve İnsan."*

³²⁴ Turuz (Dil ve Etimoloji Kütüphanesi), *"Mevlana ve İnsan."*

³²⁵ Aydın, *"İktbal'in Felsefesinde İnsan,"* 89.

³²⁶ Kılıç, *Büyük Müteffikkir Dr. Muhammed İktbal Hayatı, Şahsiyeti ve Fikirleri*, 249.

3.2.2.3. *Bilim Anlayışları*

İkbal ve Nietzsche'nin eğitim konusunda ayrı düştükleri diğer nokta ise bilimin insan yaşamındaki yeridir. Bu yönüyle her iki düşünür farklı görüşler ortaya koymuştur.

İkbal'e göre XX.yy da Müslümanlar, bilimsel alanda gelişme ya da ilerleme konusunda Batı'ya göre oldukça geri kalmışlardır. İkbal, bu geri kalmışlık halinin nedeni olarak Müslümanların, ciddi anlamda bilimsel ürünler ortaya koyamamasından kaynaklandığını düşünmüştür. O, Müslümanların tekrardan özlenen eski ruhuna sahip olması için eğitimde bilimsel çalışmaların yürütülmesi gerektiğini belirtmiştir. İkbal'e göre eğitimde insanın gelişim gösterebilmesi için en önemli mevzu olarak bilimsel çalışmalara ağırlık verilmesi gerektiğini düşünmüştür. İkbal, için bunu gerçekleştirecek güç ise eğitimidir. İkbal'e göre eğitimin amaçlarından birisi de tüm bireye bilimsel ruhun aşılmasıdır. İkbal Müslümanların ancak böyle bir girişimde bulunularak ilerleme kaydedilebileceğini düşünmektedir.³²⁷

Nietzsche ise bilimin, insanı eskisinden daha güçsüz kıldığını veya zayıflattığını düşünmektedir. Nietzsche'ye göre insan, bilim tarafından tutsak edilir. Nietzsche insanın bilimin esiri haline geldiğini şöyle anlatır:

"Size insanın aslında iyiyi huylu bir hayvan olduğunu kanıtlamak için, bunca süredir nasıl kolay kandırılabilir olduğunu hatırlatmam gerek. Ancak şimdi, oldukça geç bir zamanda, muazzam bir kendini yenmenin ardından, güvenilir bir hayvan oldu, - Bunu anlamıyorum işte: İnsan eskisinden daha güvenilir daha kötü olsun ki? Çünkü şimdi insanın, bilimi var, muhtaç ona! " ³²⁸

İkbal için bilimin, bireyin gelişimi üzerinde olumlu etkisinden söz ederken Nietzsche için bu durum olumsuzluktan öte bir şey değildir. Nietzsche'ye göre bilim, bireyin değerler dünyasının dengesini bozmaktadır. Nietzsche bilime köle olmuş bir kişinin hem yaratıcısına hem de din adamlarına gereği kalmadığını düşünür. Ona göre insan, bilime yönelince ahlaki değerlerinin de git gide zayıflayacağını düşünmektedir. Nietzsche'ye göre insanın ilk günah ile tanışması bilimle olan münasebetinden kaynaklandığını düşünür. Yani ona göre insan, bilimden dolayı günah çukuruna düşer.³²⁹

³²⁷ Saiyidain, *İkbal'in Eğitim Felsefesi*, 127.

³²⁸ Nietzsche, *Güç İstenci*, 51 .

³²⁹ Nietzsche, *Deccal (Hristiyanlığa Lanet)*, 63.

3.2.2.4. İnsana ve Hayata Nietzsche'nin Karamsar İktal'in İyimser Bakması

İktal'in düşüncesinde insanı; karamsarlığa, umutsuzluğa ve tembelliğe sevk edecek söylemler yoktur. Çünkü İktal, İslam'ın öngördüğü bir insan profilini ortaya çıkarmaya çalışır. Filozofun inandığı dinde, insanın kısır bir döngü içinde yaşaması hoş görülmez. Yani kişinin dünyaya tutsaklığı kabul edilemez. İslam'a göre insanın mutlu olacağı mekân sadece dünya ile sınırlı değildir. İslam, insanı bekleyen sonsuz bir âlemin olduğunu hatırlatır.

İktal'e göre, yaşam sürekli olarak yenilenmektedir. Ona göre insan, yaşamda daha etkin olabilecek ve amaçlarını gerçekleştirecek gücü kendisinde bulmalıdır. Bu bağlamda İktal, pasif bir insan modelinin meydana gelmesinden rahatsızlık duyar. İnsanın, yeni hedefler belirlemesini ve ona göre sürekli bir hareket içinde olmasını arzulamaktadır.³³⁰

İktal için ideal insan, eğitim aracılığıyla yaratıcı bir vizyon kazanır. Eğitim, bu insan modelini uyşukluk halinden uzaklaştırır ve aktif bir hale sokar. Yaşam, onun için artık durağan yapıda değil sürekli döngüsel bir hareket halindedir. Oysa İktal, Nietzsche'nin ideal insan özelliği olan yaratıcılığını görmezden geldiğini düşünmektedir. İktal, Nietzsche'nin bu uyşukluk ruh halini şöyle bildirir:

"İnsanı vücuda getiren unsurların gevşekliğinden canı sıkılan hakim, daha kuvvetli bir vücut yarattı.

*Fren diyarına yüzlerce yeni şûriş ve karışıklık saldı. Sanki şişeci dükkanına bir deli girdi."*³³¹

İktal'e göre Nietzsche, insanların yaratıcı olma ruhunu ellerinden almaktadır. Çünkü Nietzsche sadece insanın mevcut haline bakarak insanın geleceğine ilişkin karamsar fikirler ileri sürer. Nietzsche böyle yaparak insanın, yaşama karşı enerjik ruhunun adeta zayıflamasına neden olmaktadır. Sonuç olarak eğitimin yaratıcı vizyonundan uzaklaşan ve en basit olaylar karşısında düş kırıklığı yaşayabilen insan tipi ortaya çıkmaktadır. İktal'e göre Nietzsche'nin en büyük hatası ideal insanın oluşumunu beklerken hiç bir şey yapmaması veya olağanüstü bir güçten yardım beklemesidir.³³²

Sonuç olarak Nietzsche'nin insanı, kısır bir döngü içinde yaşamını sürdürmektedir. İnsan dar bir mekana bağlı kalarak sürekli bir bunalım geçirmektedir. Dünyayı sadece yaşam alanı belirlediği için pesimisttir. Bu yüzden de insan, mutsuzdur. İktal'e göre Nietzsche'nin

³³⁰ Saiyidain, *İktal'in Eğitim Felsefesi*, 78-79.

³³¹ İktal, *Şarktan Haber*, 142.

³³² Saiyidain, *İktal'in Eğitim Felsefesi*, 80.

insanı adeta bir zindandadır. Onun insanı zincirlere bağlıdır. Oysa İslam'ın ve İktbal'in öngördüğü insan zincirlere bağlı değildir. Zincirler varsa da onları kırmaya çalışır. Dünyayı bir geçiş yeri olarak görür. İktbal'e göre insan, yaşama karşı karamsar olmamalıdır. İnsan, sonsuz olan alemde yaratıcısına kavuşma umuduyla yaşamaktadır. Bundan dolayı da hem kendisine hem de başkalarına karşın daima iyimserdir. Fakat Nietzsche'nin geleceğe ilişkin söylem ve eylemleri karamsardır.³³³

3.2.2.5. Eğitimde Nietzsche'nin Dile ve Kültüre İktbal'in Kur'an'a Vurgu Yapması

İktbal, XX. yüzyılda yaşanan sorunların çözüm noktasında en önemli kaynak olarak Kur'an'ı görür. İktbal'e göre Müslümanların, Kur'an'ın hikmet dolu sözlerine kulak vermediklerinden dolayı çöküşe uğradıklarını ifade eder. Bu bağlamda ona göre, Müslümanları tekrardan onaracak ve onları yeniden diriltecek olan güç Kur'an'dadır. Bundan dolayı onun tek çağrısı Kur'an'a dönüşür.³³⁴

İktbal'e göre Kur'an, insana hakikatin bilgisini verir. İnsanın, gerçeği daha iyi görmesine yardımcı olur. Aynı zamanda İktbal, modern bilimin ortaya çıkmasında Kuran'ın rolü olduğuna dikkat çeker.³³⁵ Bu yüzden İktbal, başta eğitim olmak üzere insanın her alanında Kuran'ın ilkelerine bağlı kalmasını istemektedir.

İktbal, bilgi değerinin ve dini tecrübenin önemini Kur'an'a bağlamaktadır. Ona göre Kuran, hem dünyaya hem de insana dair bilgilerin elde edilmesinde önemli bir kaynaktır. Keşfedilmesi beklenen bilgilere ulaşmasını sağlayan yegâne güçtür. Kur'an, insanın deruni bilgi kazanmasını sağlar.³³⁶

İktbal, yaşamı boyunca İslam kültürü ile mayalanmış bir toplum inşa etmeyi hedeflemiştir. Eğitim aracılığıyla İslami düşünce ve kültürünü öğrencilerine aktarmıştır. Eğitimin amacının da bu yönde olmasını arzulamıştır.³³⁷

İktbal'e göre Goethe ve Eckermann gibi Batı filozoflar dahi, Kuran'ın öğretilerini okudukları için eğitimci yönleri gelişmiştir. Bu bağlamda İktbal'e göre Kuran insanın

³³³ Sautet, *Yeni Başlayanlar İçin Nietzsche*, 116.

³³⁴ Orhan, Atalay, "*İktbal ve Ku'rani Düşünüş Biçimi*", Ekev Akademi Dergisi, 2:2 (Mayıs 2000), 11-14.

³³⁵ Orhan, Atalay, "*İktbal ve Ku'rani Düşünüş Biçimi*", 12.

³³⁶ İktbal, *İslam'da Dini Düşüncenin Yeniden İnşası*, 17.

³³⁷ Faruqi, *İktbal'in Eğitim ile İlgili Düşünceleri*, 204.

eğitilmesi hususunda sadece Doğuda değil Batı da etkisini göstermiştir. Bu yüzden o, Kur'an'ın insanı, yüksek bir şuurla inşa edeceğine dikkat çekmiştir. ³³⁸

Nietzsche ise eğitimin kültürel boyutun önemine dikkat çeker. Nietzsche'ye göre eğitim, bireye kendi kültürünü öğretmesi açısından oldukça önem taşımaktadır. Bu yönüyle eğitim sayesinde toplumda kaliteli bir nesil ortaya çıkacaktır. Bu yüzden Nietzsche, insan için en değerli olan kültürün, İslam kültürü olduğuna dikkat çeker. Bu konuda Hıristiyan kültürünü eleştiriye tabii tutar. Çünkü Nietzsche'ye göre Hıristiyan kültürü, insanı alçaltmakta ve değersizleştirmekte iken daha erkeksi olan İslam kültürü ise insanı yüceltebilir. ³³⁹

Nietzsche'nin hakiki kültürden kastı, tamamıyla yenilenmiş ve arındırılmış bir kültürdür. Bu kültürü kişiye aşılacak olan da eğitimidir. Böylelikle daha dürüst insanlar yetişerek yeni kültürlerin oluşumunda katkıları olacaktır. ³⁴⁰ Bundan dolayı da Alman filozof, eğitim kurumlarının önemi üzerine durur. Ona göre kişinin yaşamını daha disiplin hale gelmesini sağlayan unsur kültürdür. "Kısacası insanlığın dünya mutluluğunda gerekli bir hak iddiası vardır. Kültür bu nedenden gerekli, ama sırf bu nedenle!" ³⁴¹

Son olarak Nietzsche, eğitimde anadilin önemine vurgu yapar. O, dilin insan için bir mihenk taşı olduğunu söyler. Nietzsche'ye göre dile kutsal olarak bakmayan ve değer vermeyen toplumun eğitiminden de bahsedilemeyeceğini ifade eder. Bu bağlamda dil, bakımından yetersiz kalmış gençlerin eğitilmesi noktasında eğitim kurumlarının sorumluluklarını hatırlatır. Böylece toplumda daha kültürlü, saygın ve disiplinli bireylerin yetiştirilmesi kaçınılmaz olur. ³⁴²

3.2.2.6. Nietzsche'nin Ebedi Tekerrür ve Kadercı Oluşu

İkbal, Nietzsche'nin ortaya koymuş olduğu "ebedi dönüş" teorisini de eleştirmektedir. Nietzsche'nin metafizik ve varlık anlayışını gözler önüne seren bu teorisinde bireyin eylemlerini ve yaşama olan bakışını altüst etmektedir. İkbal, Nietzsche'nin bu teorisi ile ideal insanın umudunu ve yaşama karşı arzusunu yok ettiğini düşünmektedir.

³³⁸ İkbal, *İslam'da Dini Düşüncenin Yeniden İnşası*, 39.

³³⁹ Nietzsche, *Aforizmalar*, 85-86.

³⁴⁰ Nietzsche, *Öğretim Kurumlarımızın Geleceği Üzerine*, 11.

³⁴¹ Nietzsche, *Öğretim Kurumlarımızın Geleceği Üzerine*, 28.

³⁴² Nietzsche, *Öğretim Kurumlarımızın Geleceği Üzerine*, 34.

Ebedi dönüş; kainatta bulunan her şeyin bir kereliğine meydana çıkmadığını, daha önce de benzer şekilde kaç kez daha tekrarlandığı düşüncesidir. Kısacası geçmişte ne yaşanılmışsa bugün ve gelecekte de aynı şeylerin detaylı bir şekilde yaşanılacağı fikridir.³⁴³ Nietzsche'ye göre ise bu kavram: " başlangıç itibari ile ne bir tasarım ne de tam anlamıyla bir postulatır; yaşanmış bir olaydır ve düşünce olarak ani bir düşüncedir." ³⁴⁴

Ebedi dönüş teorisini ileri süren Nietzsche, insanın ölmesi ile birlikte ruhunun başka nesnelere veya canlılara geçebileceğini savunur. Bu anlayış, tarihin en eski toplumları tarafından da benimsenmiş ve zamanla bir inanç haline dönüşmüştür. Kısacası bu anlayışta bütün insanlar ruhunu teslim ettikten sonra her insanın ruhu ayrı bedenleri kuşattığına inanılmaktadır. Ruh, kendi özgürlüğüne kavuşuncaya kadar bu olay bir kısır döngü gibi devam etmektedir.³⁴⁵ Günümüzde bu olay reenkarnasyon (ruh göçü) olarak bilinir. Bu olay sürekli tekrar edilen bir varoluş sürecinin olduğunu savunur. Bu inanışa göre ölümle birlikte ruhun döngüsel devinimini sürdürdüğüne inanılmaktadır.

İkbal, "*İslam'da Dini Düşüncenin Yeniden İnşası*" adlı eserinde konuyla ilgili olarak Nietzsche'nin ebedi tekerrür teorisine karşı eleştirilerde bulunur. İkbal, modern çağda ebedi tekerrür fikrinin ortaya konulan olumsuz bir düşünce olduğunu belirtir. İkbal'e göre Nietzsche bu konuda eleştirilmeyi gerçekten hak etmiştir.³⁴⁶

İkbal'e göre, Nietzsche ebedi dönüş teorisinde, insanı sınırları belli bir döngüye hapseder. İkbal için bu durum, Nietzsche'nin penceresinden bakıldığında ise, ebedi dönüş teorisinin eskiden beri insanlar tarafından bilindiğini savunmaktadır.³⁴⁷ Nietzsche, bu görüşü ile kainatı durağan bir yapıda görmekte ve süreç içerisinde insan davranışlarının kendiliğinden ortaya çıkacağına inanmaktadır. İkbal konu ile ilgili olarak; "Biz sadece mutlak surette yeni olan şeyleri isteyebiliriz ve Nietzsche'nin görüşüne göre mutlak surette yeni olan düşünülemez. Onun görüşü "kısmet" kelimesinde özetlenenden daha kötü bir kadercilikten başka bir şey değildir."³⁴⁸ İkbal, Nietzsche'nin bu kötü kaderci anlayışına karşı çıkarak hiçbir şeyin durağan yapıda olmadığını kainattaki her şeyin sürekli bir yenileme içinde olduğunu hatırlatır:

³⁴³ Cevizci, *Felsefe Paradigma Sözlüğü*, 523.

³⁴⁴ Pierre Klossowski, *Nietzsche ve Kısır Döngü*, Trc. Mukadder Yakupoğlu (İstanbul: Kabalcı Yayınları, 1999), 117.

³⁴⁵ Cahit Akşit, *Dinler Tarihi*, (İstanbul: Kamer Yayınları, 2017), 128.

³⁴⁶ İkbal, *İslam'da Dini Düşüncenin Yeniden İnşası*, 148.

³⁴⁷ İkbal, *İslam'da Dini Düşüncenin Yeniden İnşası*, 149.

³⁴⁸ İkbal, *İslam'da Dini Düşüncenin Yeniden İnşası*, 150.

"Her şey geri gelmiştir: Ak yıldız, örümcek ve şimdi senin düşüncelerin ve senin her şeyi geri döneceği şeklinde şu son düşünce. Arkadaş! Bütün hayatın, bir kum saati gibi, daima yenilenecek ve hep tekrar tükenecek. İçinde bir tanecikten başka bir şey olmadığı bu çember daima yepyeni parlayacaktır." ³⁴⁹

İkbal, kadere ve ruha ilişkin görüşlerini, Kur'an'ın penceresinden bakmaya dikkat eder. Nietzsche'nin ebedi dönüş teorisi ile Kur'an'ın insanlığa sunmuş olduğu bilgilere baktığımızda bu farklılığı daha iyi görebiliriz. Kur'an bize ruhunu teslim etmiş bir insanın tekrardan dünyaya gelebileceği haberini verir: "Nihayet onlardan birine ölüm, gelip çattınca, "Rabbim! beni geri gönder de, geride bıraktığım dünyada iyi işler yapayım" der. Hayır! Onun söylediği bu söz boş laftan ibarettir. Önlerinde, yeniden diriltecekleri güne kadar bir berzah vardır." (el-Mü'minün 23/99-100).

İslam dininde ölmüş bir kişinin tekrardan yeryüzüne gönderilmesi ya da ruhunu başka nesnelere dönüştürmesi batıl bir inançtır. İslam inancına göre her insana sadece bir ruh bahşedilir. Bu varoluş, yaratıcının ilk olarak kişinin bedenine ruhu giydirilmesi ile başlar ve ölmesiyle son bulur. Bu bağlamda İkbal'in görüşleri de bu yöndedir.

Sonuç olarak İkbal'e göre Nietzsche ebedi tekerrür teorisi gibi birçok noktada İslam düşüncesiyle ters düşmektedir. Kendinden önceki insanın ya da başka canlının ruhunu taşıyacağını bilen insan, belli bir süreden sonra bunalım yaşayabilir. Bu insan belli bir süreden sonra şöyle düşünmeye başlar: "Benden önceki insan nasıl yaşamışsa bende öyle yaşayacağım!" düşüncesiyle bir rahatlık veya gevşeklik hissi içinde olabilir. Bu düşünce kişide kötü kadercilik anlayışını doğurur. Bu inanış çalışmanın bir kenara bırakılmasına, emeğin bir değerinin kalmamasına neden olabilir. Ayrıca birey bu düşünce ile inancın ve ahlaki davranışların önem taşımadığını düşünmeye başlar. Bu da ister istemez insanda yaşama karşı bir bezginlik duygusu yaşatır.

Nietzsche, inancı gereği belki de insanların öteki dünya için çalışmalarının önemini kavrayamamış olabilir. Bundan dolayı da Nietzsche'yi eleştirmek doğru değildir. Fakat buradaki mesele daha da mühimdir. İkbal'in, Nietzsche'yi eleştirdiği nokta ideal insanların, çalışma arzularına ya da heveslerini zayıflatmasıdır. Bir süre sonra bu isteksizliğin bir hayat tarzı haline dönüşmesinden endişelenmektedir. Kötümser kadercilik anlayışını benimseyen Nietzsche, sonuç itibarıyla sorumluluk bilincini kaybeden, kalıpsal düşüncelere ya da inançlara boyun eğen bir neslin ortaya çıkmasına da zemin hazırlayacaktır.

³⁴⁹ İkbal, *İslam'da Dini Düşüncenin Yeniden İnşası*, 120.

3.2.2.7. İkbâl'de Tevhidin Merkeze Alınması

İkbâl, eğitim felsefesinde temel ilke olarak kabul gördüğü "tevhid" ilkesinin bireyin tüm yaşamına sirayet etmesini ister. Çünkü tevhid ilkesine bağlı bir eğitimin güçlü bir birey ve toplum inşa edebileceğine inancı vardır. Tevhid odaklı bir eğitimin, kişinin benliğinin şekillenmesinde ve gelişmesinde etkili olabileceği düşünür.

Nietzsche felsefesi ve eleştirileri ile İkbâl'in hayranlığını kazanmıştır. Fakat Nietzsche, İkbâl'in "yaşamın ilkesi" kabul gördüğü tevhid'den oldukça uzaktır. Nietzsche bir yaşam filozofu, olarak bilindiği halde böylesine önemli bir ilkedden habersiz yaşamıştır. Zihin dünyasını ya da benliğini tevhid ile buluşturmamak aslında bozulma ve çürüme ile eşdeğerdir. Yani İkbâl'e göre Nietzsche bu yönüyle decadance'ye (çöküşe) uğramıştır. İkbâl, Nietzsche'nin tevhid makamına ulaşamadığını "*Cavidname*" adlı eserinde şöyle anlatır:

"Onun aradığı uluların makam ve mevkiydi

Bu makam akıl ve felsefenin ötesindeydi

Yaşam, benlik işaretlerine açıklama

Benlik makamlarındandır "La" ve "İlla"!

O "la"da takıldı, "illa"ya varamadı." ³⁵⁰

İkbâl'e göre Nietzsche 'la' sırrına vakıf oldu fakat 'illa' sırrına mazhar olamadı. Oysa, İkbâl için tevhidin omurgası, İslam'da 'la' değil 'illa'dır. "illa" teslimiyetin samimileştiği ve kesinleştiği makamdır. Nietzsche bu makama erişemedi. Alman filozof tevhitteki bu ince çizgiyi anlayamadı. Bu ilkenin bilincine varamadı. Bundan dolayı da yaşamın asıl gayesine ulaşamadı. ³⁵¹

İkbâl, Nietzsche'nin, "illa" sırrına ulaşamadığından benliğini yitirdiğini ve bu neden dolayı da hakikatin iç yüzünü keşfedemediğini dile getirir:

Kendi ahında kayıp bir aşık

Kendi yolunda yitik bir salık!

³⁵⁰ İkbâl, *Cavidname*, 207.

³⁵¹ İkbâl, *Kulluk Kitabı*, 164.

Sarhoşluğu her camı parçaladı

Allah'tan ayrıldı, benliğinden kaçtı!

Zahir gözüyle görmeyi istedi"³⁵²

İkbal, tevhidin insanı ve toplumu yeniden inşa etmesi için eğitimin gerekliliğine dikkat çeker. İkbal'e göre "hayata uygulanacak bir fikir olarak "tevhid" in özü, eşitlik, dayanışmadır ve özgürlüktür."³⁵³ Bu ilkeleri bireye ve topluma aktaracak olan da eğitim kurumudur. Eşitlik, dayanışma ve özgürlük gibi kavramlar ancak eğitim aracılığıyla bireye öğretilecek, daha sonra da topluma aktarılacaktır.

İkbal'e göre Batı yıllardır Doğuyu bu ilkelerden (eşitlik, dayanışma ve özgürlük) mahrum bırakmıştır. Batı, tevhid bilincini Müslümanlara bir şekilde unutturmayı başarmıştır. İkbal Doğunun, tekrardan eski günlerine kavuşması ve kendisine özgü eğitim sistemini kurması gerektiğini düşünmüştür. Bunun için de İkbal bir takım çalışmalar yürütmüştür. Bu çalışmalardan belki de en önemlisi Nietzsche gibi Batı düşüncesinin etkisinde kalan eğitimcilerle mücadele etmesidir. İkbal, insanları eğitim konusunda aldatmaya ve bireyin gelişimini rasyonel temellere indirgemeye çalışan (Nietzsche gibi) zihniyetlere karşı Müslümanları şöyle uyarmıştır;

"Eğer nağme istiyorsan ondan kaç, Onun kaleminden çıkan fikirler gök gürültüsü gibidir.

Garb'ın gönlüne o neşter sokmuştur. Eli sahibin kanı ile kırmızıdır.

O Kâbe zemini üzerine puthane bina etmiştir. Kalbi mümin, dimağı kafirdir."³⁵⁴

3.2.2.8. Nihilizmin Karanlığından Tevhid'in Aydınlığına

Felsefe sözlüğünde nihilizm "genel olarak düşüncenin veya hayatın bütün ya da bazı yönlerinin inkarı ve olumsuzlamasıyla ilgili felsefe. Tanrının varoluşunu, ruhun ölümsüzlüğünü, iradenin özerkliğini, aklın otoritesini, değerlerin nesnelliğini, bilginin imkanını, tarihin mutlu sonunu yadsıma türünden bir reddiyeye ek olarak bir de umutsuzluk ve düş kırıklığı duygusu ihtiva eden görüştür."³⁵⁵ Kuşkusuz felsefe tarihinde nihilizmin en

³⁵² İkbal, *Cavidname*, 207.

³⁵³ İkbal, *İslam'da Dini Düşüncenin Yeniden İnşası*, 191.

³⁵⁴ İkbal, *Şarktan Haber*, 143.

³⁵⁵ Cevizci, *Felsefe Paradigma Sözlüğü*, 1162.

önemli savunucularından birisi de Nietzsche'dir. Nietzsche, özellikle nihilizmin, metafiziksel ve etik alanında etkin olduğu bilinmektedir. O, bu düşüncesi ile yaşamın ya da her şeyin anlamını yitirdiğini ileri sürer.³⁵⁶

'Kapitalist ve sosyalist kültürün son durağı nihilizmdir. Hiçbir ahlaki değeri tanımayan, toplumsal disiplini kabul etmeyen bu görüş Tanrı tanımaz, Nietzsche ile sistemleşmiştir. Böylece inançsız, karamsar, ahlak ve otorite tanımaz, kuralsız ve işlevsiz bir gençlik ortaya çıkmıştır. İdeali ve hedefi olmayan inkârcı ideoloji; gençliği, ütopyacı, hayalci, bunalımlı, anarşist, gayesiz, karamsar, kötümser, dini ve ahlaki değerlere başkaldırmayı, isyanı, kibri kabul eden, para ve dünyevi hırslar peşinden koşan irrasyonel ve materyalist bir görüştür.'³⁵⁷

İkbal'in felsefesi aslında nihilizm odağında ele alınması gerekir. İkbal'in düşüncesinde nihilizme bir cevap niteliği taşıyan ifadeler rastlamak mümkündür. Aslında İkbal'in nihilizmin aşılması gereken bir durum olduğunu bunu da sufizm ile aşılabileceği söylenilebilir. Feyzullah Yılmaz'ın Doktora tezi olan "*Nihilizmi Sufizm İle Aşmak: Muhammed İkbal'in Felsefesi ve Siyaset Teolojisi*" adlı eserinde bunu ortaya koymaktadır. Çalışmada yazar, İkbal'in nihilizm ile olan münasebetini üç dönemde incelenmesi gerektiğini düşünür. İkbal'in 1927-1938 yılları: İkbal'in nihilizmle ilk tanışması ve bu düşüncüyü bir sorun olarak gördüğü dönem. 1900-1908 yılları: Kriz dönemi ve son olarak 1927-1938, yani ölümüne kadar olan dönem. Bu üç dönemin İkbal'in Nihilizmden kurtularak tehdit odaklı bir yaşam sürerek yeniden inşa olabilmenin reçetesini sunmaktadır.³⁵⁸ Bu bağlamda nihilizm problemi, İkbal'in felsefesinin ana teması çerçevesinde ele alınması gerektiği konusunda önemli fikirler ileri sürer. İkbal'in felsefesinde; mükemmel insan, Tanrı, ve evren anlayışı gibi konular nihilizm ile bağımsız olmadığı görülecektir. Onun eserlerindeki önemli kavramalar nihilizmin farklı bir boyutunu gözler önüne sererek çözüm aradığı söylenebilir.³⁵⁹

'İkbal'in sufizmden kastı da asketik yaşamı benimsemiş, benliğinden ve dünyadan vazgeçmiş bir sufizm değil, aksine, kişinin tecrübelerine sahip çıktığı, dünyayla yoğun ilişki

³⁵⁶ Cevizci, Felsefe Paradigma Sözlüğü, 1164.

³⁵⁷Haber7, "*Nihilizmin Karanlığından İslam'ın Aydınlığına*", erişim:28.08.2017, <http://www.haber7.com/yazarlar/mehmet-doğan/2410634-nihilizmin-karanlığından-islamin-aydınlığına>.

³⁵⁸ Bilim ve Sanat Vakfı, "*Nihilizmi Sufizm İle Aşmak: Muhammed İkbal'in Düşüncesi*", erişim: 25 haziran 2019, <https://www.bisav.org.tr/Bulten/274/1667/nihilizmi-sufizm-ile-asmak-muhammed-ikbal'in-dusuncesi>.

³⁵⁹ Feyzullah Yılmaz, *Nihilizmi Sufizm ile Aşmak: Muhammed İkbal'in Felsefesi ve Siyaset Teolojisi*, Sabancı Üniversitesi (Doktora Tezi, 2006), 21.

içerisinde ve onu dönüştürme çabasında olan bir sufizmdir. Bu nedenle materyalizmden olduğu kadar asketizmden de sakınmaktadır."³⁶⁰

Asketizm(Çilecilik):"Genel olarak, bilginin, kişisel gelişme ve yetkinleşmenin ancak rahatlık, iyi giyim ve yemek gibi arzı öğelerin yadsınmasıyla, konfor ve rahat koşullardan vazgeçilmesi suretiyle elde edildiğini savunan anlayış. Kişinin ahlaki bakımından gelişmesi ve olgunlaşması için, iradeyi sıkı bir disiplin altına sokması tavrı."³⁶¹

İkbal, yaşamı bir çile olarak değil yaşamı insanın kendisini gerçekleştirebilecek bir mekan olarak görür. İnsanın dünyadan el eteğini çekip kenara çekilmiş ya da bir şeyler olmasını bekleyen birisi olarak değil sürekli eylem içinde olan insandan bahseder. Dünyevi ilişkisini kesmeyen, daima hareket halinde olan ve ideaları uğruna yaşayan insan profilinden söz eder. Dünyayı kendi eylemleri ile yeniden dönüştürebilen bir sufizm hareketinin olması gerektiğini belirtir.³⁶²

Sonuç olarak "Tanrı'nın ölümü"nü gerçekleştirdiği bir dünyada kurtuluşa varmanın kısa yolu tevhid, uzun yolu ise nihilizm olmalı. İkisi de eşya üzerindeki fena damgasını görüp, eşyanın sembolik olma lüzumunu kabul ediyor. Çok kararan bir nihilizm gecesinin arkasından bir tevhid sabahının olması, batmış bir güneş'in yeniden doğması gibi beklenebilir."³⁶³

³⁶⁰ Bilim ve Sanat Vakfı, "Nihilizmi Sufizm İle Aşmak: Muhammed İkbal'in Düşüncesi".

³⁶¹ Cevizci, Felsefe Paradigma Sözlüğü, 380.

³⁶³ Açık Medeniyet, "*Sufizm: Nihilizmi Aşmanın Başka Bir Yolu*", erişim: 01.12.2017. <http://www.acikmedeniyet.com/tr/guncel-yazi/sufizm-nihilizmi-asmanin-bir-yolu>.

³⁶³Düzce Yerel Haber, "*Nihilizm ve Tevhid*", erişim: 16. 10. 2013, [http://www.duzceyerelhaber.com/Mucahit BİLİCİ/1925-Nihilizm-ve-tevhid](http://www.duzceyerelhaber.com/Mucahit_BILICI/1925-Nihilizm-ve-tevhid).

SONUÇ VE ÖNERİLER

Geçmişten günümüze kadar gelen düşünörlere bakıldığında çoğunun insan ve eğitim hakkında bir yargısının olduğunu söylemek mümkündür. Bu yargılar genellikle günün değişen koşullarına göre bir anlam kazanmakta veya kaybetmektedir. İnsanı, eğitimden ayrı düşünmek mümkün değildir. Çünkü insan eğitim aracılığıyla yaşamını disipline eder ve inşa olur. Eğitim, insan için hem bireysel hem de sosyal anlamda gereklidir. Eğitimin insan için gerekli olduğu ve insanın ancak eğitimle değerli olacağı fikrini savunan önemli düşünörlere vardır. Kuşkusuz felsefe tarihinde bunun en iyi örneğini Nietzsche ve İkbale oluşturmaktadır.

Nietzsche, felsefe tarihindeki düşönceleri ve eleştirileri ile Batı'da ve Doğu'da en çok bilinen filozoflardan biridir. Alman düşünörlün etkisinde kalan ve felsefesini kendisine referans kılan pek çok düşünörlere vardır. Bu düşünörlere birisi de İslam filozofu Muhammed İkbale'dir. İkbale eserlerinde Nietzsche'ye atıfta bulunurken "Darağaçsız Hallac" benzetmesini kullanır. İkbale'in Nietzsche'ye hayran kalmasının nedeni Batılı düşünörlün, hakikate ve İslam kültürüne olan bakış açısidir.

İkbale ve Nietzsche insanın, ideal olma konusunda uzlaştıklarını söyleyebiliriz. Nietzsche'nin üstinsan dediği tip, İkbale'de kâmil insan tiplemesine karşılık gelmektedir. Her iki düşünörlere, ideal insana ulaşılmada bazı engellerin var olduğuna vurgu yaparlar. Bu sorunların çözümü noktasında ise ortak fikirleri ileri sürerler. Özellikle her iki filozofun, sahte din adamlarının varlığı ve riyakarlık konusundaki eleştirileri buna örnek olarak gösterilebilir. İkbale ve Nietzsche'nin ortak amacı topluma model rol olabilecek; dinamik, aktif ve özgür bireylerin yetiştirilmesidir. Bu yüzden her iki düşünörlere, arzulanan niteliklere sahip bireylerin yetiştirilmesi hususunda eğitimin önemine dikkat çekerler.

Nietzsche, üstinsan'ın kendini gerçekleştirme ve topluma bir model olması için eğitim üzerinde ihtiyatlı bir biçimde durmaktadır. Nietzsche bu hassasiyetliğini göstermek amacıyla yaşadığı çağın; Hıristiyanlık, kültür, tarih ve bilim anlayışı üzerinde eleştirilerde bulunur. Ayrıca Nietzsche, XIX. yüzyılın eğitim sisteminin bozulmasında ve bireylerin yanlış bilgiye sahip olmasında Platon'un epistemolojisini sorumlu tutar. Bu yüzden de Platon'un idealler görüşüne sert eleştiriler getirir.

İkbale ise eğitimin ilk basamağı olan çocuk eğitimine önem verir. O, çocuğun benliğini güçlendirecek ve çevresi ile uyum sağlayabilecek ilkeler ortaya koyar. İkbale, çocuğun ideal bir benliğe ulaşılması için gerekli eğitimin verilmesi hususunda önemli noktalara dikkat çeker. Ayrıca eğitimin eşit bir şekilde yani kadın-erkek ayırmaksızın verilmesi gerektiğini

belirtir. Eğitimin yaşam boyu bir süreç olduğunu hatırlatan İktbal, bireyin eğitimde orijinalliğini korumasını yani körü körüne taklidi bırakmasını istemektedir.

İktbal'in eğitim felsefesinin amacı kamil insanı ortaya çıkarmaktır. Bu yüzden İktbal, benliğinin gelişimine önem verir. İktbal'e göre benliğin gelişmesi ise Kuran'ın inşa ettiği bir süreçten geçmektedir. İktbal, bu süreçte çocukların ahlaki tutum ve davranışları gözlemler. O, çocuğun değerler dünyasına yani hoşgörü, cesaret ve fakr hali karşısında sergilediği eylemlerine bakar. İktbal'in erken yaşta dini eğitimin verilmesi konusunda önemli tespitlerinin olduğunu söyleyebiliriz. Bu yüzden çalışmanın genelde eğitim özelde ise din eğitimi alanına katkı sağlayacağını düşünmekteyiz.

Hem İktbal hem de Nietzsche dil ve üslup bakımından benzer eserler ortaya koymuşlardır. İki düşünür de şiirsel ve felsefî tarzda oldukça fazla eser kaleme almışlardır. Nietzsche ve İktbal, sanatsal bir şekilde kaleme aldıkları çalışmaları ile yaşadıkları çağın değerlerini yeniden değerlendirmişlerdir. Ayrıca her iki düşünür, Antik Yunan felsefesine getirdikleri eleştirilerle dönemin sesi olabilmeyi başarmışlardır.

İktbal ve Nietzsche'nin ortak noktası insanın kölelikten kurtulup özgür bir varlık olması gerektiğidir. Ancak İktbal, Nietzsche'nin "ebedi tekerrür" teorisinin, insan yaşamının arzusunu ve gücünü zayıflattığını düşünmektedir. Bu yüzden de Nietzsche'nin, İktbal tarafından eleştiriye maruz kaldığını unutmamak gerekir. Çünkü bize ve İktbal'e göre İslam, pasif bir insan modeli değil aktif bir insan modelini inşa eder.

Ulaştığımız sonuçlara göre İktbal'i bir İslam filozofu yapan en büyük değer, tevhid ilkesini gözetmesidir. İktbal'in "yaşam ilkesi" olarak kıldığı bu ilkeyi, Nietzsche'nin düşünce dünyasında görmemesi onu derinden sarsar. Tevhid ilkesinden kopuk bir şekilde yaşayan Nietzsche, zamanla İktbal'in, gönül ve zihin dünyasında değersiz duruma düşmektedir. Çünkü İktbal'e göre "la" sırrına ermek kolaydır fakat "illa" sırrına mazhar olmak yürek istemektedir.

Eğitim, yaşam boyu devam eden bir süreçtir. Eğitim, bireysel anlamda insana; mutlu ve kaliteli bir hayat, özgüven, özgürlük, medeni olma gibi değerler kazandırır. Ayrıca kültürel mirasın aktarılması ve nitelikli bireylerin yetiştirilmesi konusunda eğitimin toplumsal işlevinin bulunduğu dikkat çekmek gerekir. Bu bağlamda Nietzsche ve İktbal eğitimin bireysel ve toplumsal işlevinin ne olduğu konusunda önemli görüşlerde bulunmuşlardır. Özellikle her iki filozofun eğitimde temel ilke ve kavramlarının belirlemesi ve belirlenen hedefler doğrultularında bireyin yetiştirilmesini arzulamışlardır. Bu yüzden çalışmamız, yenilikçi bireylerin yetiştirilmesi ve kaliteli bir eğitimin gerçekleştirilmesi için önemli konular

işlenmiştir. Her iki düşünürün eğitim felsefelerinden yola çıkarılarak, ortak bir eğitim modeli oluşturulabilir. İktbal ve Nietzsche'nin eğitim için kullandıkları temel kavramlar incelenerek, eğitim programlarına dahil edilebilir. Eğitim kurumlarının, belirleyeceği hedefler arasında özellikle kültürel ve ahlaki değerlerin göz önünde bulundurulması gerekir. Bu bağlamda çalışma Din Eğitimi alanına farklı bakış açıları getirilebilir ve konu ile ilgili araştırmacılara rehberlik edebilir.

Zihin dünyasını zenginleştirmek ve Doğu-Batı düşüncesi alanında kendisini geliştirmek isteyenler için bir sentez çalışması gerçekleştirdik. Böylece Batı ile Doğu düşüncesinde ideal insan ve eğitim anlayışının ince çizgisinin ne olduğunun bilgisine ulaştık. Çalışmanın bilim dünyasına katkı sunacağına konu ile ilgili okurlara yararlı olacağına gönülden inanmaktayız.

KAYNAKÇA

- Akarsu, Bedia. "*Nietzsche'nin Tarihi Karşısında Tutumu*". Felsefe Arkivi, 19 (Temmuz 2019):1.
- Akşit, Cahit. *Dinler Tarihi*. İstanbul:Kamer Yayınları, 2017.
- Albayrak, Ahmet. "*İkbal'de Dinamik İnsan Anlayışı*". Araştırma Notları, Divan Dergisi, 5 (1998-2): 241-254.
- Arslan, Ahmet. *Felsefeye Giriş*. 18. Baskı. Ankara: Adres Yayınları, 2013.
- Aydın Cihan, Esin. *Friedrich Nietzsche'nin Tarih Anlayışı*, Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi, 2006.
- Aydın, Mehmet S. "*İkbal'in Felsefesinde İnsan*". Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 29/1 (1987):83-106.
- Bakırcı, Ahmet Zeki. *Türk Düşünce Dünyasında Nietzsche*. Yüksek Lisans Tezi, Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, 2015.
- Baykan, Fehmi. *Nietzsche'nin Felsefesi*. Ankara: Kaknüs Yayınları, 2000.
- Benli, Selam. "*İkbal: Kişiliği, Felsefesi ve Eserleri Hakkında Düşünceler*", Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi, 33:1-2 (1990), 21.
- Bozdoğan, Selim. "*Nietzsche'nin Ahlaki Eleştirileri Bağlamında Modern Özneyi Tahayyül Etmek*". Yüzüncü Yıl Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 3 (Ocak 2017): 41-42.
- Cevizci, Ahmet. *Felsefe Tarihi*. İstanbul: Say Yayınları, 2009.
- Cevizci, Ahmet. *Felsefe Paradigma Sözlüğü*. 8. Baskı. İstanbul: Paradigma Yayınları, 2013.
- Crepon, Marc. "*Nietzsche'nin Yaşamı: Bir Zamandizm*". Cogito- Özel Sayı (Üç Aylık Dergi), 25 (Kış 2001): 9-20.
- Çatalkaya, Filiz. *Nietzsche'de Sanat ve Duygu*. Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, 2015.
- Çelik, Kevser. "*Muhammed İkbal'in Din Felsefesinde "İnsan Olma" Kavrayışı ve Dini Tecrübe*". SDÜ Fen Edebiyat fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, 36 (Aralık 2015): 73.
- Çevikbaş, Sebahattin. "*Nietzsche ve Eğitim*". Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Dergisi, 10 (2014):61.
- Danto, Arthur. *Nietzsche Hayatı, Eserleri ve Felsefesi*. Trc. Ahmet Cevizci. İstanbul: Paradigma Yayınları, 2002.

- Demircioğlu, Aytekin. *İbn Haldun'un İnsan Düşüncesi ve Medeniyet Algısı*. Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi, 2013.
- Eğitimle Diriliş. "Muhammed İkbâl'de Benlik Eğitimi". Erişim: 14 Mart 2016. [http://www.egitimledirilis.com/?kose-yazisi/muhammed-ikbalde-benlik-\(-ferdiyet\)-egitimi-/-kose-yazisi--muhammed-akcal-349y.htm](http://www.egitimledirilis.com/?kose-yazisi/muhammed-ikbalde-benlik-(-ferdiyet)-egitimi-/-kose-yazisi--muhammed-akcal-349y.htm).
- Erdem, Hüseyin Suphi. *Nietzsche Perspektivizm, Anlam ve Yorum*. Van: Bilge Adam Yayınları, 2007.
- Faruqi, Abdullah. "İkbâl'in Eğitim İle İlgili Düşünceleri". *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 3/2 (2003):195.
- Gökberk, Macit. *Felsefe Tarihi*. 17. Baskı. İstanbul: Remzi Yayınları, 2007.
- Hazinoğlu, Büşra. *Din Psikolojisinde Nefs Anlayışına Katkılar: Muhammed İkbâl Örneği*. Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 2015.
- İkbâl, Muhammed. *İslam Toplumunun Yapısı*. Trc. Ali Yüksel. İstanbul: Beka Yayınları, 2011.
- İkbâl, Muhammed. *Musa Vuruşu & Hicaz Armağanı*. Trc. Celal Soydan. Ankara: Hece Yayınları, 2013.
- İkbâl, Muhammed. *İslam'da Dini Düşüncenin Yeniden İnşası*. Trc. Rahim Acar. İstanbul: Timaş Yayınları, 2013.
- İkbâl, Muhammed. *Benliğin Sırları*. Trc. Beste Yılmazoğlu. İstanbul: Mutena Yayınları, 2014.
- İkbâl, Muhammed. *Cavidname*. Trc. Halil Toker. 3. Baskı. İstanbul:Kaknüs Yayınları, 2014.
- İkbâl, Muhammed. *Makaleler*. Trc. Celal Soydan. Ankara: Hece Yayınevi, 2017.
- İkbâl, Muhammed. *Kulluk Kitabı*. Trc. Ali Nihat Tarlan. İstanbul: Timaş Yayınları, 2017.
- İkbâl, Muhammed. *Şarktan Haber*. Trc. Ali Nihat Tarhan. İstanbul: Timaş Yayınları, 2018.
- İkbâl, Muhammed. *Esrâr-ı Rumuz*. Trc. Ahmet Metin Şahin. İstanbul: Karbon Yayınları, 2018.
- Kabadayı, Talip. "Nietzsche ve Eğitim". *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 20 (2001), 180 - 184.
- Kantarcı Bingöl, Zeynep. *Nietzsche'de Din, Ahlak ve Felsefe Eleştirisi*. Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi, 2017.
- Kargın, Hasan Hüseyin. *Muhammed İkbâl'de Benlik Felsefesinin Unsurları*. Yüksek Lisans Tezi, İnönü Üniversitesi, 2014.

- Kılıç, Cevdet. *Büyük Müteffik Dr. Muhammed İkbâl Hayatı, Şahsiyeti ve Fikirleri*. Ankara: Muradiye Kültür Vakfı Yayınları, 1994.
- Kızılcılık, Sezgin. *Batı Barbarlığı 1 Rousseau, Marx ve Nietzsche Üzerine*. 2. Baskı. Ankara: Anı Yayınları, 2011.
- Klossowski, Pierre. *Nietzsche ve Kısır Döngü*. Trc. Mukadder Yakupoğlu. İstanbul: Kabalıcı Yayınları, 1999.
- Kutup, Seyyid. *İslam'da Sosyal Adalet*. Trc. Harun Ünal. İstanbul: Hikmet Yayınları, 2007.
- Kuçuradi, İoanna. *Nietzsche ve İnsan*. 6. Baskı. Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu Yayınları, 2006.
- Nietzsche, Friedrich. *Böyle buyurdu Zerdüş*. Trc. Firdevs Tunalı. Ankara: Panama Yayınları, 2011.
- Nietzsche, Friedrich. *Öğretim Kurumlarımızın Geleceği Üzerine*. Trc. Güresel Aytaç. 4.Baskı. İstanbul: Say Yayınları, 2012.
- Nietzsche, Friedrich. *Aforizmalar*. Trc. Orhan Düz. Ankara: Tutku Yayınları, 2012.
- Nietzsche, Friedrich. *Putların Alacakaranlığı*. Trc. İsmet Zeki Eyüboğlu. 5. Baskı. İstanbul: Say Yayınları, 2014.
- Nietzsche, Friedrich. *Tarihin Yaşam için Yararı ve Sakıncası*. Trc. Mustafa Tüzel. İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2015.
- Nietzsche, Friedrich. *Deccal (Hıristiyanlığa Lanet)*. Trc. Ayça Kaya. 4. Baskı. İstanbul: Say Yayınları, 2017.
- Nietzsche, Friedrich. *Güç İstenci*. Trc. Nülifer Epçeli. 3. Baskı. İstanbul: Say Yayınları, 2017.
- Nietzsche, Friedrich. *Platon Öncesi Filozoflar*. Trc. Nur Nirven. İstanbul: Pinhan Yayınları, 2018.
- Nietzsche, Friedrich. *Tragedyanın Doğuşu*. Trc. Mustafa Tüzel. 8.Baskı. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2018.
- Nietzsche, Friedrich. *Eğitimci Olarak Schopenhauer*. Trc. Cemal Atilla. 5. Baskı. İstanbul: Say Yayınları, 2019.
- Odabaşı, İbrahim. *Nietzsche ve Müzik*. Yüksek Lisans Tezi, Cumhuriyet Üniversitesi, 2015.
- Orhan, Atalay. "*İkbâl ve Ku'rani Düşünüş Biçimi*", *Ekev Akademi Dergisi*, 2:2 (Mayıs 2000), 11-14.
- Öner Ebru - Çevikbaş Sebahattin. *Nietzsche'nin Platon Eleştirisi:Platoncu Değerlerin Yeniden Değerlendirilmesi*. Araştırma Makalesi, Kaygı Dergisi, 31 (2018), 109-112.
- Saiyidain, K.G. *İkbâl'in Eğitim Felsefesi*. Trc. Necmettin Tozlu. Ankara: Anakara Okulu Yayınları, 2003.

- Sautet, Marc. *Yeni Başlayanlar İçin Nietzsche*, Trc. Volkan Yalçıntoklu. İstanbul: Habitus Yayınları, 2012.
- Şeriati, Ali. *Biz ve İktbal*. Trc. Derya Örs. Ankara: Fecr Yayınevi, 2006.
- Şengör, A.M Celal. "*Nietzsche ve 'Akla' İsyan*". Cogito-Özel Sayı (Üç Aylık Dergi), 25 (Kış 2001): 240-241.
- Tekçe, Sema. *Nietzsche'de Din ve Tanrı Problemi*. Yüksek Lisans Tezi, Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, 2014.
- Turun, Şeyma. *Wilhelm Friedrich Nietzsche ve Martin Heidegger'de Varoluş Sorunu*. Yüksek Lisans Tezi, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, 2018.
- Türer, Celal. "*Muhammed İktbal'in Kur'an Tasavvuru*". Diyanet İlmî Dergisi, 46/3 (2010): 65.
- Yalçıntaş, Önder. *Foucault ve Heidegger'in İnsan Anlayışı*. Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, 2007.
- Yılmaz, Feyzullah. *Nihilizmi Sufizm ile Aşmak: Muhammed İktbal'in Felsefesi ve Siyaset Teolojisi*. Doktora Tezi, Sabancı Üniversitesi, 2006.
- Yurttaş, Tahsin. *Muhammed İktbal Felsefesinde Benlik Kavramı (Zihin Felsefesi Açısından Bir Tahlil)*. Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, 2009.

İNTERNET KAYNAKLARI

- Açık Medeniyet, "*Sufizm: Nihilizmi Aşmanın Başka Bir Yolu*". Erişim: 01.12.2017. <http://acikmedeniyet.com/trguncel-yazi/sufizm-nihilizmi-asmanin-bir-yolu>.
- Bilim ve Sanat Vakfı. "*Nihilizmi Sufizm İle Aşmak: Muhammed İktbal'in Düşüncesi*". Erişim: 25 Haziran 2019. <https://www.bisav.org.tr/Bulten/274/1667/nihilizmi-sufizm-ile-asmak-muhammed-ikbal'in-dusuncesi>.
- Düzce Yerel Haber. "*Nihilizm ve Tevhid*". Erişim: 16. 10. 2013, <http://www.duzceyerelhaber.com/Mucahit-BİLİCİ/1925-Nihilizm-ve-tevhid>.
- Eğitim Ajansı. "*Kültürel Eğitim Felsefecisi Nihilist Nietzsche'nin Bildung Eğitimi İdealimiz Olabilir mi?*". Erişim: 30 Kasım 2017. <https://www.egitimajansi.com/sahin-aybek/kulturel-egitim-felsefecisi-nihilist-nietzcshenin-bildung-egitimi-idealimiz-olabili-mi-kose-yazisi-1173y.html>.
- Haber 7. "*Nihilizmin Karanlığından İslam'ın Aydınlığına*", Erişim: 28.08.2017. <http://www.haber7.com/yazarlar/mehmet-dogan/2410634-nihilizmin-karanligindan-islam-aydinligina>.
- Hürriyet Gazetesi. "*Nietzsche'nin Riya Saltanatına Vurduğu Darbe*". Erişim: 15 Ekim 2008. <http://www.hurriyet.com.tr/nietzsche-nin-riya-saltanatina-vurdugu-darbe-100123517>.

Turuz (Dil ve Etimoloji Kütüphanesi). "*Mevlana ve İnsan*". Erişim: 25 Haziran 2019. <https://turuz.com>.

Türk Dil Kurumu. "*Türk Dil Kurumu Sözcükleri*". Erişim: 8 Mayıs 2019. <http://sozluk.gov.tr>.

ÖZGEÇMİŞ

1992 yılında Bingöl'de dünyaya geldi. İlköğrenimini 2007 yılında Elazığ İMKB Yatılı Bölge Okulu'nda, lise öğrenimini ise Elazığ Hıdır Sever Anadolu Lisesi'nde tamamladı. 2011 yılında İnönü Üniversitesi Felsefe Bölümü'ne başladı. Felsefe Bölümü'nde eğitim gören Aydın, Sosyoloji alanına ilgi duyduğundan 2013 yılında, ikinci bir üniversite olarak da Anadolu Üniversitesi Sosyoloji Bölümü'ne kaydını yapar. 2015'de Felsefe Bölümü'nden, 2016'da ise Sosyoloji Bölümü'nden mezun olur. Ayrıca 2014-2015 yılında İnönü Üniversitesi Eğitim Fakültesi'nde formasyon belgesini başarıyla tamamlar ve Felsefe Grubu Öğretmeni olmaya hak kazanır. 2016'da Bayburt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Felsefe ve Din Bilimler Ana Bilim Dalı'na başlar.